

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија књ. 5

Уредник

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

ДУШАНКА ИГЂАТОВИЋ

ЈЕЗИК ШТАМПЕНИХ ДЕЛА
ЈЕРОЛИМА ФИЛИПОВИЋА
ФРАЊЕВАЧКОГ ПИСЦА
XVIII ВЕКА

БЕОГРАД
1974

PG
1203
.B58
v. 5.

ДУШАНКА ИГЪАТОВИЋ

ЈЕЗИК ШТАМПНИХ ДЕЛА
ЈЕРОЛИМА ФИЛИПОВИЋА ФРАЊЕВАЧКОГ ПИСЦА
XXVIII ВЕКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК
БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА
Нова серија књ. 5

Уредник
Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

Ignjatović, D.

ДУШАНКА ИГЊАТОВИЋ

ЈЕЗИК ШТАМПЕНИХ ДЕЛА
ЈЕРОЛИМА ФИЛИПОВИЋА
ФРАЊЕВАЧКОГ ПИСЦА
XVIII ВЕКА

БЕОГРАД
1974

PG
1203
B. 58
V. 5

Издаје: Институт за српскохрватски језик. Београд, Кнез-Михаила 35

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“. Београд, Вука Караџића 5

Овај је рад 24-ог марта 1972. године одбрањен као докторска дисертација на Филолошком факултету у Београду пред комисијом коју су сачињавали: др Мирослав Пантић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, др Александар Младеновић, редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду и др Асим Пецо, ванредни професор Филолошког факултета у Београду.

Пријатна ми је дужност да изразим своју захвалност академику др Михаилу Стевановићу, редовном професору Универзитета у Београду и директору Института за српскохрватски језик, као и колективу Института, који су ми омогућили израду на тај начин што су ме у току рада извесно време ослободили редовних обавеза и што су ми материјално обезбедили теренска испитивања.

Штампање ове монографије финансирали су Републичка заједница за научни рад СР Србије и Институт за српскохрватски језик. Ја им се овом приликом посебно захваљујем.

САДРЖАЈ

УВОД	15—16
Живот и рад	19
књижевна дела	25
коментар на битне моменте у животу и раду	27
аутентичност и ауторство дела онога времена	28
ГРАФИЈА И ПРАВОПИС	31—17
употреба ћирилице и латинице у западним крајевима	31
карактер латинице	32
Филиповићев граfiјски и правописни систем	34
закључак и паралела са правописом Бадрића и Матића	43
једначења, одвојено и заједничко писање речи, велика слова	44
УДВОЈЕНИ СУГЛАСНИЦИ, УДВОЈЕНИ ВОКАЛИ, АКЦЕНАТСКИ ЗНАЦИ	48—58
опште напомене	48
удвојени сугласници	49
удвојени вокали	54
акцентски знаци	54
закључак о њиховој фонолошкој вредности	57
АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ	59—66
дуги наставци у деκлинацији и конјугацији	59
дужине појединих суфикса	61
предсонантска дуљења	61
дуљења у сантхију	64
дуги слогови појединих лексема	64
кановачко дуљење	65
закључак	65
ФОНЕТИКА	67—77
фонетски систем	67
рефлекси полугласника	68
рефлекси назала	69
иницијално <i>vъ</i> -	70
рефлекси јата	70
вокално <i>l</i>	75
лексема <i>зроб</i> , <i>краси</i> и сл.	75
алтернација <i>-от/-ет-</i>	75
сажимање и раздвајање вокала	76
покретни вокали	77

КОНСОНАНТИЗАМ 78—104

консонантски систем	78
сугласник <i>h</i>	78
сугласник <i>j</i>	78
сугласник <i>o</i>	80
сугласници <i>f</i> и <i>dž</i>	82
алтернације добијене палатализацијама	83
алтернације добијене старим јотовањем	83
групе <i>*tj</i> и <i>*dj</i>	83
групе <i>*stj</i> , <i>*skj</i> , <i>*zdj</i> , <i>*zgj</i>	84
- <i>l</i> на крају речи и слога	89
групе <i>-jt-</i> и <i>-jd-</i>	94
ново јотовање	96
лексема типа <i>rodjak</i> , <i>nejjak</i>	99
асимилација, дисимилација	101
скраћивање и губљење сугласника	102
метатеза, уметање сугласника	104

МОРФОЛОГИЈА 105—141

колебање у деклинационим типовима и роду	105
одступања у роду	108
појаве непроменљивости	109
именице мушког и средњег рода	110
именице старих консонантских основа	113
именице женског рода на <i>-a</i>	113
именице женског рода на сугласник	114
генитив множине	115
датов, инструментал и локатив множине	116
личне заменице	121
придевска и заменичка парадигма	125
поређење придева	130
облик и парадигма бројева	130
опште напомене о конјугацији	131
особине појединих глагола према врстама	133
презент, императив, прилог времена садашњег	138
инфинитив, аорист, имперфекат,	139
прилог времена прошлог	140
трпни придев сложени глаголски облици	141

ТУМАЧЕЊЕ И ЗАКЉУЧАК О ФИЛИПОВИЋЕВОМ ЈЕЗИКУ 143—157

Филиповићев језик као целина	143
однос према икавским говорима РБ и Далмације	144
однос према исељничким говорима	145
однос према босанским говорима	146
однос према књижевним језицима	147
етнички проблеми и метанастизичка кретања	150
књижевни језик код поборника обнове	153
закључак	157

СКРАЋЕНИЦЕ ФИЛИПОВИЋЕВИХ ДЕЛА

- P1 Pripovijanje duhovno nauka krstjanskoga, knjiga prva, svrhu vire i ufanja, Mleci 1750.
P2 Pripovijanje nauka krstjanskoga, knjiga druga, svrhu ljubavi, Mleci 1759.
P3 Pripovijanje nauka krstjanskoga, knjiga treća, od svetih Sakramenata, Mleci 1765.

ОСТАЛЕ НАЈЧЕШЋЕ СКРАЋЕНИЦЕ

- JA Jugoslavenska akademija (Zagreb)
JAZU Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb)
JФ Јужнословенски филолог (Београд)
СДЗБ Српски дијалектолошки зборник (Београд)
СКА Српска краљевска академија (Београд)
РД Рама у Далмацији, заселак код Клиса
РЕ Област око реке Раме у Босни
РЈА Rječnik Jugoslavenske akademije (Zagreb)

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ СА СКРАЋЕНИЦАМА

Алексић, Релковић	Алексић Радомир, Језик Матије Антуна Релковића, ЈФ књ. IX и X.
Белић Александар, Дијалекти Источне и Јужне Србије СДЗБ I.
Белић, фонетика	Александар Белић, Историја српскохрватског језика, фонетика, Београд 1962 (универзитетска предавања).
Белић, деклинација	Александар Белић, Историја српскохрватског језика, Речи са деклинацијом, св. I, Београд 1962 (универзитетска предавања).
Белић, конјугација	Александар Белић, Историја српскохрватског језика, речи са конјугацијом, св. II, Београд 1962 (универзитетска предавања).

- Александар Белић, О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика, ЈФ књ. XXIII.
- Александар Белић, Прилошки историји словенских језика, Глас СКА, књ. LXII.
- Александар Белић, Т. Маретић, Језик далмат. писаца XVIII в., ЈФ књ. III (критика).
- Радосав Бошковић, Рефлекси група *tj, dj, tsj, dsj, stj, sgi, skj, zgi* ... у дијалектима јужне и југозападне Истре, ЈФ књ. XXVII, св. 1—2.
- Брабец, Тузла Ivan Brabec, Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. b.
- Брозовић, Фојница I Ivan Brabec, Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne, Ljetopis JAZU knj. 64.
- Брозовић, Фојница II Dalibor Brozović, Izvještaj i istraživanja u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JAZU knj. 62.
- Брозовић, Високо Dalibor Brozović, Dijalektološka istraživanja u Bosni, Ljetopis JAZU, knj. 64.
- Даничић, ист. обл. Pero Budmani, Dubrovački dijalekat kako se sada govori, Rad JA LXV.
- Даничић, акц. Ђуро Даничић, Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII века, Београд 1874.
- Десница Б., Смрт Стојана Јанковића и сеоба рамских фрањеваца у Далмацију, Магазин Северне Далмације I, Сплит 1934.
- Десница Б., Историја котарских ускока 1684—1749. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, треће одељење, књ. XIII, св. II.
- Paul Diels, Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven, Sitzungberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaft, phil. — hist. Klasse, Jahrgang 1950, Heft 10, München 1951.
- Вајан, Златарић I и II André Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić, I Phonétique, Paris 1928, II Morphologie, Paris 1931.
- Вуковић, Мостар Vladić Jerolim, Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu, Zagreb 1882.
- Јован Вуковић, Карактеристичне особине мостарског говора, Гласник Југословенског просветног друштва св. 11—12, књ. XVII, Београд 1937.

- Вуковић, Имљани** Jovan Vuković, Govorne osobine u Imljanima, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n.s. knj. XVII, Etnologija.
- Вуковић, Пива** Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, СДЗБ књ. X.
Вукомановић Славко, Извештај о испитивању говора Јајца и околине, Гласник САНУ књ. XII, св. 2.
Вид Вулетић Вукасовић, Ђирилица код присташа римокатоличке цркве до свршетка XVIII века у Босни, Далмацији и др. Споменик СКА XXXIX, Београд 1903.
Данило Вушовић, Диалекат источне Херцеговине, СДЗБ књ. III.
- Георгијевић, бачки буњевачки** Светозар Георгијевић, Бачки буњевачки говор, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI.
- Ђорђевић, Дивковић I и II** С. Ђорђевић, Матија Дивковић, Глас СКА LII и LIII.
Јован Ердџановић, О пореклу Буњеваца, Посебна издања СКА, књ. LXXIX, Београд 1930.
- Жуљкић, Вареш** Mijo Žuljić, Današnji vareški dijalekat, Školski vjesnik knj. XV.
Benedikta Zelić-Bučan, Bosančica u srednjoj Dalmaciji, izd. Historijski arhiv, Split, 1961.
Stipan Zlatović, Franovci države presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888.
- Ивић, Дијалектологија** Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1956.
- Ившић, посавски I и II** Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor, Rad JAZU, knj. 196 и 197.
- Јапанчић, Лика** Milan Japunčić, Osobine bunjevačkog govora u Lici Nastavni vjesnik knj. XX.
- Јеленић, Био-библиографија** Julian Jelenić, Bio-bibliografija, Zagreb 1925.
Julian Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, I svezak, Sarajevo 1912.
Julian Jelenić, Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke, Mostar 1927.
Karlo Jurišić, O fra Jerolimu Filipoviću, Sinjska spomenica 1715—1965, Split—Sinj 1965.
Mihovil Kombol, Povijest hrvatske književnosti do Preporoda, Zagreb 1945.
Herta Kuna, Djela bosanskih franjevaca s gledišta istorijske dijalektologije, Jezik X, sv. 5.
- Куна, Лапстрић** Herta Kuna, Jezik fra-Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka, Akademija nauka i umjetnosti

- Босне и Херцеговине, Дјела књ. XXVII, одјелjenje историјско-филолошких наука, књ. 15 Сарајево 1967.
- Куна, Шитовић
Herta Kuna, Neke osobine jezika fra-Lovre Šitovića, Grada naučnog društva Bosne i Hercegovine књ. X, одјелjenje историјско-филолошких наука, књ. 7.
- Иван Кukuljević-Sakcinski, Bio-bibliografija hrvatska, Zagreb 1860.
- Šime Ljubić, Ogledalo povijesti jugoslavenske na obučavanju mladeži, књ. I 1864, књ. II 1869, Rijeka.
- Маретић, правопис
Tomo Maretić, Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima, Dјela JA књ. IX, Zagreb 1889.
- Маретић, далм. I и II
Tomo Maretić, Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, Rad JAZU књ. 209 и 211.
- Томо Маретић, Jezik slavonskijeh pisaca. XVIII v. Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj или srpskoj, Rad JAZU књ. 180.
- Марковић, Анчић
Светозар Марковић, Језик Ивана Анчића, СДЗБ књ. XIII.
- Фахра Матијашић, Извештај о испитивању говора Гламочног поља, Гласник САНУ, књ. X, св. 3.
- Маџтровић, Нин
Ljubomir Mažtrović, Ninski govor, Radovi Instituta JA u Zadru, књ. II.
- Милас, Мостар
Matej Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, књ. 153.
- Милетић, Кикинда
Бранко Милетић (извештај о испитивању говора Кикинде), Годишњак Саре и Васе Стојановића VII (за 1939. годину).
- Симеон Милчиновић, О Sinju u Dalmaciji, Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, књ. VII.
- Младеновић, Лапћанин
Aleksandar Mladenović, О jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina, Grada naučnog društva SR Bosne i Hercegovine књ. X, Одјелjenje историјско-филолошких наука књ. VII.
- Матија Мурко, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Prag 1927.
- Павешкић, Матијевић
Slavko Pavešić, Jezik Stjepana Matijevića, Rasprave Instituta za jezik књ. 1.
- Павешкић, Лепеница
Slavko Pavešić, О narodnom govoru Lepenice u Bosni, Ljetopis JAZU књ. 64.
- Миливој Павловић, (Извештај о испитивању икавских говора у Босни и Херцеговини, Гласник САН III (за 1951), IV (за 1952), V (за 1953).
- Павловић, Јајце
Миливој Павловић, О становништву и говору Јајца и околине, СДЗБ књ. III.

L. Hadrovics, Zur Geschichte der kroatischen Rechtschreibung im XVIII Jahrhundert, Ostmitteleuropäische Bibliothek, N° 10, Budimpešta 1944.

Mate Hraste, Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale, Rad JAZU knj. 272.

Mate Hraste, O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj, Filologija I.

Mate Hraste, O štokavskim govorima na Hvaru i Braču, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knj. I.

Mate Hraste, Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice, Filologija II.

Чустовић, Ливањско поље

Ценана Чустовић, Народни говор становништва Ливањског поља, Гласник Земалског музеја, Етнологија, н. с. св. XV—XVI, Сарајево 1960—1961.

Шупук, Шибеник

Ante Šupuk, Šibenski govor. Pitanja književnosti i jezika knj. IV i V, sv. B.

Duro Šurmin, Nekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, Nastavni vjesnik III, 1894.

Wencel Wondrak, Slavische Grammatik II, Gotingen 1928.

У В О Д

Узела сам да обрадим језик фра-Јеролима Филиповића, што-кавско-икавског писца из XVIII века још за живота проф. Александра Белића, на његов предлог и његову сугестију. Избор није случајан ни по тематици ни у одабирању споменика. Напротив. Било је више разлога за ово одређење.

1. Историја српскохрватског језика, као посебна дисциплина, не располаже довољним бројем језичких монографија. Овај рад би, према томе, имао да буде један потребан и, надам се, користан допринос овој области. 2. Јеролим Филиповић се родио, живео и стварао у областима икавских територија западне Босне и Далматинске загоре. Ови говори спадају у досада најслабије испитане или неиспитане дијалекте, који представљају утолико сложенију проблематику што су нормални и континуирани развитак ових дијалеката прекинула бројна померања становништва. 3. Јеролим Филиповић објавио је доста иако не све што је написао. Но и сама штампана дела пружају довољно материјала да се добије солидна слика његовог језика. 4. Писац је бележио дужине и то за сигурних 90% тачно, за разлику од велике велике већине писаца који су се служили акценатским знацима без икакве везе са стварним акцентима у речима. Осим тога, његова графија допушта, чешће директно, ређе посредно, да се јасно прочита сваки глас и на тај начин поуздано фиксирају фонолошки систем и актуелни фонетски процеси у њему. То, такође, с обзиром на карактер историјске латинице, представља одређену предност.

У вези са два основна питања која у радовима ове врсте траже одговор, са питањем која је дијалекатска одређеност Филиповићевог језика и која се развојна фаза огледа у њему, и у вези са питањем односа и партиципације Филиповићевог језика у ондашњој књижевној норми и њеном уобличавању, морали су се најпре рашчистити неки моменти, веома битни за закључке и проблеме ове врсте. Први је моменат питање географске убикације топонима Рама одакле је Филиповић пореклом. Други моменат је питање године његовог рођења које је у тесној вези са миграционим кретањима која су се у то време вршила. Без рашчиш-

ћеног питања рођења и године сеобе, о којој су историјски подаци различити, и место Филиповићевог рођења остаје нерешено.

На друго основно питање — какав је био однос Филиповићевог језика према књижевном језику онога времена који је увелико био формиран и којим је управо била писана оваква књижевност какву нам је оставио и наш Филиповић — није се могао директно дати одговор, како то на први поглед можда изгледа. Оно стоји у непосредној вези са другим питањем: какав је био и шта је представљао књижевни језик онога времена. О овом проблему за Далмацију, где је Филиповић провео најдужи део живота и то од најраније младости, постоје два опречна мишљења двојице наших истакнутих научника: Томислава Маретића, аутора студије „Језик далматинских писаца XVIII вијека“ (Рад ЈА 209 и 211) и проф. Александра Белића који се у својој широкој научној делатности посебно интересовао и за проблеме књижевних језика прошлости. Маретић тврди у поменутој студији да „језик којијем су писали далматински писци XVIII вијека није био народни“ (н. д., стр. 174.). Проф. Белић тврди обратно (Јужнословенски филолог III стр.145—146). За Босну, дискусије и проблеми, постављени још у монографији језика Матије Дивковића, нису скинути с дневног реда. Одговор на питање о утицају књижевног језика на језик Јеролима Филиповића не може се решити без претходног решења питања о квалитету књижевног језика Далмације односно Босне XVIII века. А то је посебан проблем за чије је решење потребно далеко више факата него што пружа анализа језика само једног писца и познавање одговарајуће дијалекатске територије.

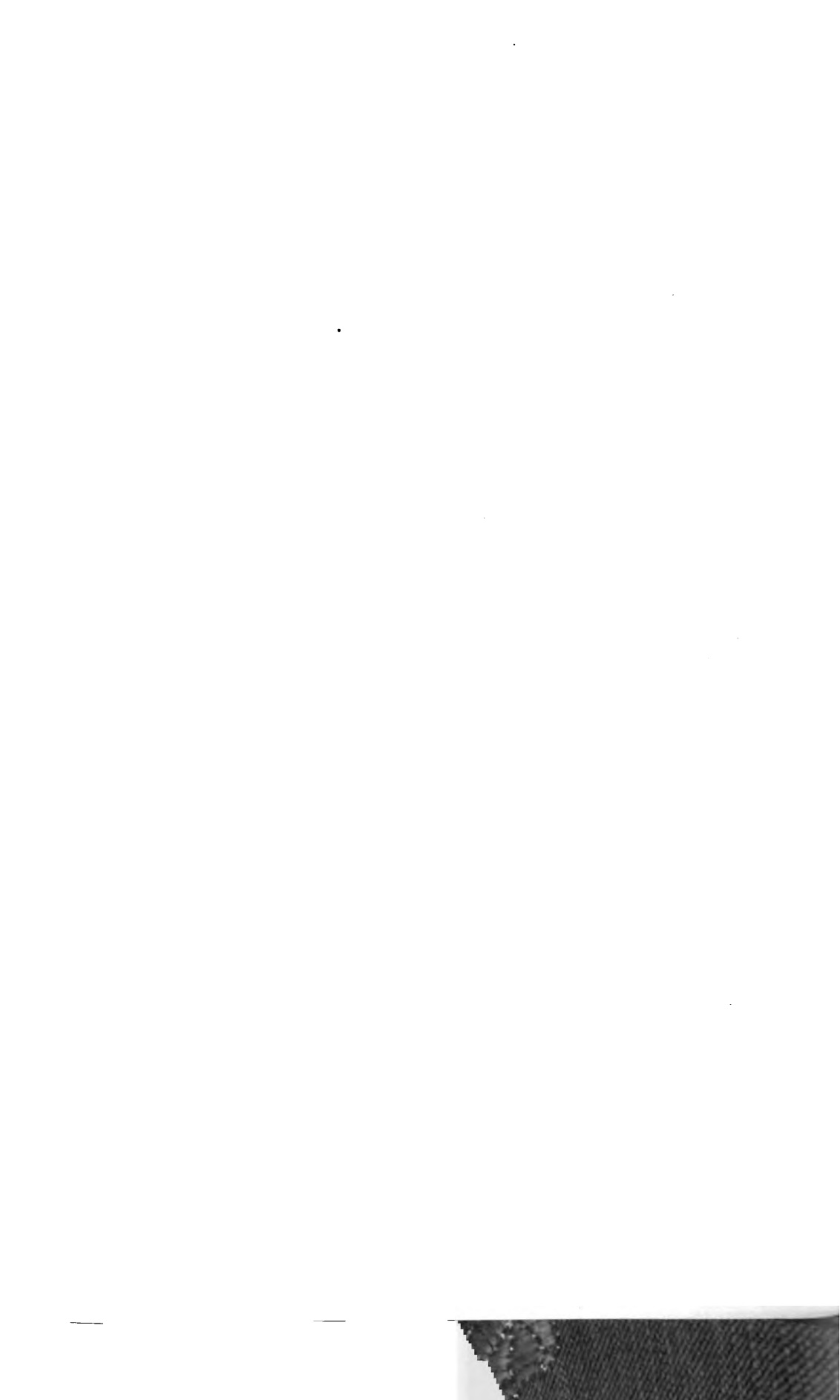
Исто тако, с обзиром да се ради о метанастазичким областима, нису се смели занемарити историјски извори о кретању становништва и стање у исељеничким говорима. Познато је, наиме, да од некада чакавске средње Далмације данас имамо штокавску област са остацима чакавштине само у појединим изолованим оазама. Њено становништво расуто је делом не само изван граница Далмације него и изван граница наше земље, а њихови говори ни до данас нису прецизно убицирани. Ни говори Босне не представљају директну пројекцију ранијег стања. Ти процеси исељавања и процеси усељавања нису се извршили у један мах и у једно време, него су трајали дуго, од надирања Турака до времена када се политичка ситуација стабилизovala. Промене у саставу становништва значиле су истовремено и измену дијалекатске физиономије ових крајева, а њих је током времена било више.

Разумљиво је онда што већ утврени путеви у радовима ове врсте нису и за ову монографију били довољни и што је на њеној изради било потребно и више времена и више рада него у другим сличним ситуацијама. Разумљиво је исто тако што се у раду није дало решење сваког проблема који је искрсао. Неки од њих остали су отворени, неким се решење састоји само у поставци. Али је, рекла бих, проблем, шта представља језик Јеролима Филиповића, дакле тежишни проблем у раду, с обзиром на расположиве податке, осветљен у највећој могућој мери.

Да би се прикупили материјал и закључци могли што прегледније изнети, рад је подељен на више одељака.

1. Живот, рад и стварање фра-Јеролима Филиповића.
2. Филолошка обрада његове писане речи (графије и језика).
3. Анализа језика као целине и дијалекатске територије на којима се кретао.
4. Књижевни језици Босне и Далмације у 18. веку и проблеми језика код представника католичке обнове.
5. Закључак о дијалекатској вредности језика Јеролима Филиповића и карактеру језика икавских писаца онога времена.

Напоменула бих, најзад, да је ова монографија, из финансијских разлога, морала бити скраћена.

ЖИВОТ, РАД И СТВАРАЊЕ ФРА-ЈЕРОЛИМА ФИЛИПОВИЋА

§ 1. Име Јеролима Филиповића у културној историји наших народа није непознато. Историчари хроничари и историчари књижевности који су проучавали живот наших народа западних крајева у XVIII веку помињу његову богату књижевну и црквено-просветну делатност.

И о Филиповићевом језику има података. Његово дело „Prirovidagnie nauka karstjanskoga, kgnighe parvee, svarhu virtee i uffagna“ издато 1750. године у Млецима, употребљено је као грађа за Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности. Исто дело обрадио је проф. Томислав Маретић у оквиру своје студије „Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka“ објављене у Раду ЈА бр. 209 и 211. (у даљем излагању Маретић, далм. I и II).

Ово би према томе, био трећи рад о Филиповићевом језику, рађен, разуме се, са другим циљевима и на другим принципима.

Јеролим Филиповић, звани фра Јерко, јесте крупна личност фрањевачке црквене хијерархије. Али његов књижевни рад је књижевност само у најширем смислу те речи. Зато га историчари књижевности, иако је написао много, помињу само са неколико речи или неколико редака. Ипак, нико не пропушта да помене његове изврсне приповедачке или, тачније, проповедничке способности. Миховил Комбол цитира Филиповића као писца „много хваљених проповеди о кршћанском науку“ и помиње га као учитеља Петра Кнежевића, „једног од бољих фрањевачких духовних пјесника“. (Mihovil Kombol, Povijest hrvatske književnosti do Preporoda, Zagreb 1945, стр. 334). Драгутин Прохаска, говорећи о Филиповићевом стилу, каже да је писао приступачно и лако „für das Hirtenvolk Dalmatiens und Bosniens“ и наводи, као и М. Комбол, да је велика популарност његових дела навела, после више од сто година, врхбосанског архиепископа Јозефа Штадлера да 1886. године у Сарајеву изда поново његове проповеди у нешто скраћеном и модернизованом облику (Dragutin Prohaska, Das kroatisch-serbische Schriftum im Bosnien und der Hercegowina, Zagreb 1911, стр. 142; М. Комбол, н. д. стр. 336).

Разуме се, природно је што највише података дају фрањевачки црквени историчари. Но и они не доносе посебну опширнину моногра-

фију о његовом животу и раду. Подаци о њему, мање или више детаљни, налазе се расути на разним местима код различитих аутора, оних који су се, из било којих разлога, служили архивским књигама познатих фрањевачких самостана, нарочито оних у Сињу, Макарској и Шибенику. Архиве ових самостана садрже не само низ података из Филиповићевог живота него и података потребних за разумевање живота и историје онога времена. Мени, на жалост, није успело да до њих дођем.¹ Податке о Филиповићевог животу узимала сам из већ објављених извора, а они, као што је већ речено, углавном и потичу из архива поменутих самостана или архива других самостана.

Тек је недавно, пошто сам била прикупила и средила податке, у оквиру публикације Сињска споменица, фра К. Јуришић објавио је краћи рад о личности и делима нашег Филиповића поводом 200-годишњице његовог рођења (*Sinjska spomenica 1715—1965, izd. Franjevački provincijal u Splitu, Sinj 1965, str. 257—277*). Циљ му је био „нешто исцрпнији приказ Филиповићевог живота и рада“ и проверавање тврдње досадашњих писаца“. Ипак, како сам каже, због краткоће времена што га је имао на располагању и овај рад „не прелази оквире реферата (н. д. стр. 258). Подаци које он даје о Филиповићу углавном се слажу са оним до којих сам сама дошла.

Сва, од разних аутора скупљена обавештења не подударају се у потпуности. Управо, три су питања спорна. Прво је питање година Филиповићевог рођења, друго је тумачење географске локализације топонима Рама који сви, па и сам Филиповић у насловним странама својих дела, наводе као место његовог порекла, али од којих нико не прецизира о којој се Рами ради. Треће је година велике сеобе, када је са великом масом народа пребегла из Раме у Далмацију и удовица Доротеја, мајка нашег писца, година која је, као што ће се даље видети, у тесној вези са местом Филиповићевог рођења.

Фра Филип Лаштрић, савременик Филиповићев, 1765. године оставио је запис у Сињском самостану у коме се каже: „Lepo je zdravlje uživao i krajnju starost dočekaо, dokle na 10 prosinca zaspa u Gospodinu u samostanu u Sinju od 80 godina i bi pokopan u onoj crkvi Blažene Gospe“. (*Stipan Zlatović, Franovci države presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, str. 270*. Цитат из Сињског архива). Из овог навода проистиче да је Филиповић морао бити рођен 1685. године. Ову годину прихватио је и наш етнолог Миленко Филиповић у својој студији о Рамској области у Босни (Миленко Филиповић, Рама у Босни, Српски етнографски зборник књ. 69, стр. 32). Фра Роко Рогошић, такође познавалац фрањевачке књижевности, наводи 1687. као годину његовог рођења (*Fra Roko Rogošić, Književni rad franjevaca do XIX vijeka, Nova revija, V god., br. 3—4, 1926, str. 164*) Но, свакако, врло аутентичан нам изгледа податак, у ствари некролог, којим на талијан-

¹ Самостани су имали писмено наређење које је издао Петар Филиповић, један од њихових црквених поглавара и књижевника, да сваки самостан мора задужити једног школованијег редовника да бележи све савремене догађаје (*Simeon Mili-nović, O Sinju u Dalmaciji, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku knj. VII, str. 137*).

ском језику, његов наследник у служби Петар Филиповић, редовник исте провинције, обавештава браћу о Филиповићевој смрти. Према њему, то је 1688. година. Докуменат, чији се оригинал чува у самостану у Макарској, објавио је др. фра Јулијан Јеленић у делу „Sпоменици културнога гада франјеваса Bosne srebričke“ (Мостар 1927, стр. 164), такође на латинском језику, под бројем 47. Ту годину прихватио је Јеленић и за Народну енциклопедију (Загреб 1929, књ. I, стр. 671, под Филиповић Јеролим) дајући податке о нашем писцу, а наводи је, говорећи о Филиповићу, и у делу „Kultura i bosanski franjevci“ (стр. 227, Сарајево 1912.) и у својој „Bio-bibliografiji franjevaca Bosne srebreničke“ (Загреб 1925, стр. 96). Фра К. Јуришић (н. д. стр. 259) међутим, показује да је сам фра Петар у касније писаној биографији о нашем Филиповићу изнео друго време његовог рођења. Одбацујући све остале претпоставке, фра К. Јуришић, с правом узима као најверодостојнији податак једну песмицу самог Филиповића, објављену у уводу његове треће књиге Наука крстијанског. Увод је датиран са „25 travnja 1765“ и у њему Филиповић каже да има „sedamdeset i šest lita“. То конкретно значи да је морао бити рођен или у другој половини 1688. или у првој 1689. године. Ово прво биће тачније (исп. ниже).

Друго питање, код писаца различито схваћено, јесте питање географске територије на којој се налази топоним Рама. Рамом се називају два географска појма. Један је у Босни и представља мању област око истоимене реке, десне притоке Неретвине, на граници Босне и Херцеговине. Други је у Далмацији код Клиса, не означава име села и не води се као такво у административној подели места. То је име једног засеока, тј. „комшилук“, како мештани називају мање пределе села.

Добила сам утисак, разговарајући са старијим људима из околине града Клиса и села Дугопоља на чијем атару се тај „комшилук“ налази, да се назив Рама не употребљава као циркуларни топоним него да се чува у сећању људи као име одређеног места за који је везан један догађај из прошлости. И наводи Миленка Филиповића подударају се са мојим налазима. Он, наиме, цитира саопштење фра-Станка Петрова из Сиња који тврди да је Рама један део села Дугопоља код Клиса где су кратко време боравили бегунци из рамске котлине (н. д. стр. 32).

Питање је, дакле, у овоме: да ли се термин *Рама* у насловној страни Филиповићевих дела односи на заселак у Далмацији код Клиса или на област реке Раме у Босни.

Проф. Маретић, као што се из његовог рада види, убраја нашег Филиповића у Далматинце. Цитирајући места одакле су писци чија дела у тој расправи описује, за нашег Филиповића каже: „U Akad. Rječniku VI, str. 938 kaže se da je taj (tj. Jerolim Filipović) rodom iz Rame u Bosni; ali Norini ga na str. 61, 67. spominje među dalmatinskim fratrima, bit će dakle iz Rame u Dalmaciji (blizu Klisa), a i u aprobaciji na str. XV (tj. Filipovićevoг navedenog дела) kaže se da je Filipović „a Rama huius provinciae ss. redemptoris“. (Маретић, н. д. I, стр. 176). И други аутори, расправљајући о Филиповићу, везују га за Далмацију. Стипан Златовић, фрањевац, писац поменуте студије о фрањевцима државе Пресветог

откупитеља, који је историјат фрањевачких редодржава дао према архивским подацима самостана по Далмацији, наводи низ података из Филиповићевог живота и рада, међу њима и тај да је Филиповић био први провинцијал новостворене далматинске провинције Пресветог откупитеља, дакле прва личност цркве средње Далмације. (Златовић, н. д. стр. 269—270; Ј. Јеленић, Енциклопедија, стр. 671). Симеон Милиновић, (н. д. стр. 136—137), пишући о Сињу, дакле о далматинском граду, у његове великане убраја и нашег Јеролима Филиповића. Мијо Вјенцеслав Батинић, у своме делу „Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova bogavka sv. I (Загреб 1881) и св. II (1883), који је дао историјат босанских фрањеваца и босанске редодржаве, Филиповића међу њима не помиње. Међутим, и Златовић (н. д. стр. 270), Милиновић (н. д. 136), Јеленић (н. д., стр. 164) и Петар Филиповић поменути посмртним писмом и најзад најаутентичнији фра К. Јуришић (н. д, стр. 258) наводе да је Филиповић рођен у Рами у Босни. Везивање Јеролима Филиповића за Далмацију проистиче из једног другог факта. Он је, као што ће се даље видети, живео и деловао у Далмацији.

Обичај оног времена био је да писац у наслову дела наводи и своје родно место. Чињеница што је Јеролим Филиповић навео име области а не села није нимало изненађујућа нити представља усамљен случај. За Далматинце име једног удаљеног и непознатог села не би пружило конкретно никаква обавештења о завичајности писца. Назив покрајине говори им, међутим, много више.

Осамдесете године седамнаестог века проткане су врло бурним и мучним догађајима. То је време честих обрачуна Аустрије и Млечића с једне и Турака с друге стране. И средња Далмација и рамска област налазиле су се у граничним зонама па су у великој мери осетиле последице ратних подухвата. Нарочито је Рама босанска имала великих невоља: тих година не само ратне страхоте него још и глад и куга угрозиле су њено становништво (М. Филиповић, н. д. 32—33). Непосредна последица тога било је да се велики број католика тада иселио из Рама и прешао на млетачку територију под вођством рамских фратора који, несумњиво компромитовани својим помагањем или својим симпатијама за Млечиће, нису смели да сачекају Турке. Вести око тачног датума ове сеобе су, међутим, прилично контрадикторне и у вези са датумом Филиповићевог рођења могу да доведу до неспоразума. Фра Јероним Владић, Рамљанин, у својој брошури „Uspomena o Rami i ramskom franjevačkom samostanu“ (Загреб, 1882) на страни 71. наводи, према неким ауторима који се позивају на архиву самостана у Сињу, да се та сеоба извршила око половине листопада 1687. године. Савременик овим догађајима Ст. Маргитић, писац фојничког летописа, ставља пак ову сеобу у 1689. годину. (М. Филиповић, н. д. стр. 33, према летопису фра-Николе Лашванина). Ако узмемо 1687. годину као тачну и једину годину сеобе, онда излази да се наш Филиповић, рођен 1688. год., родио после сеобе, што би значило на новој територији, тј. у Далмацији а не у Босни како најаутентичнији извори тврде. И година 1689. као година сеобе, не би се могла прихватити као тачна. Њу оспоравају и други ис-

торичари (код М. Филиповића, н. д. стр. 31). Највероватније ће бити, као што показују објављени документи млетачког архива, да се сеоба извршила у више наврата. Провидур млетачке коњице у Далмацији (*proveditor della cavalleria in Dalmazia*) својим актима од 18. XI и 8. XII. 1687. године обавестио је сенат између осталог и о томе да пребези из Босне непрестано стижу. (Др. Бошко Десница, Историја котарских ускока, Српска академија наука, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XIII, св. II, стр. 200). Може се према томе закључити да се исељавање из Босне наставило и после датума цитираног у Сињском архиву, тј. и крајем 1687. и током 1688. године. Филиповићева мајка напустила је вероватно свој дом онда када јој је било најпогодније, тј. онда када је њено дете било још беба у првим месецима живота. А то свакако није могло бити у првом исељавању, тј. половином октобра 1687. године, ни касније, у току 1689. када је мали Филиповић био већа беба, довољно тешка за ношење и за овако велики пут.

Према подацима прикупљеним углавном од већ наведених аутора, живот Јеролима Филиповића изгледао је овако. Родио се 1688. године у Рамској области у Босни. Име села у коме је Филиповић рођен нико не наводи. Рама није мала област, тј. обухвата приличан број села која, колико сам лично успела да констатујем, у дијалектолошком погледу нису хомогена. У потрази за његовим родним местом пошла сам од чињеница да оно не може бити далеко од самостана у коме су боравили фратри, предводници и иницијатори историјске сеобе. А историјски извори указују да се самостан, после бекства фратара спаљен и касније обновљен, налазио на Шћиту, девет километара западно од Прозора у Босни (Самостан је и данас ту, али на жалост, без икаквих архива и историјских докумената). Оријентација се показала као тачна. Отприлике пет до шест километара југозападно од Шћита према Дувну налази се и село *Прдслај* и у њему доста бројан род Филиповића. И поменути познати етнолог др. М. Филиповић такође, у наведеној студији, у истом селу констатује и 4 куће ове породице. (М. Филиповић н. д. стр. 80 и 81). (Ја сам, међутим, добила обавештење од др. фра-Ивића да је тај род већи и да броји 14 кућа). У роду Филиповића и данас се чува традиција о њиховом претку, чувеном фрањевцу и писцу. Иста факта потврђује и К. Јуришић која их је добио од шћитског гвардијана Е. Жилића (н. д. стр. 258). Према нашем етнологи и према обавештењима које сам лично добила, других Филиповића у Рамској области нема.

Даље, видели смо да му је мајка Доротеја млада остала без мужа (звао се Јаков) и да је са малим Јеролимом оставила, сигурно не међу првима, свој родни крај. Рачуна се да је број исељених лица, које из рамске котлине, које из околних места Гламоча, Купреса, Ливна, Дувна, Ракитиног, Дољана и Скопља, износио отприлике 5.000 особа (Батинић, н. д., стр. 166). О судбини ових исељеника историјски извори пружају даља обавештења. Из поменутог извештаја који је провидур Зено послао сплитском сенату види се да је рамским фратрима обезбеђено привремено склониште у опатији Сустипан код Сплита и да су избегле породице смештене у Сињско и дицманско поље. (Б. Десница, н. д. 184). Сасвим је могуће да је заселак Рама код Криве, који помиње Маретић као место

Филиповићевог порекла, баш тада и основан, пошто се налази управо на оној територији коју су поселе избеглице из Раме у току 1687—88. године. Даље, зна се да је мали Филиповић остао с мајком до своје седме године, када га је, немајући чиме да га храни дала, према Златовићу, у Макарску у самостан фратрима. (Златовић, н. д. стр. 268). Милиновић, пак, наводи да је у самостан дошао тек после смрти мајке (н. д. стр. 136). Но једно је поуздано. Филиповић је рано доспео у фрањевачке руке и у њиховим школама одлично напредовао. Завршио је филозофију у Макаркој, Више богословске студије наставио је у иностранству, и то у Перуђи, а довршио у Риму (К. Јуришић, н. д. стр. 260). Пробио се као најјачи кандидат на конкурс за лектора филозофије у Фиренци, где је убрзо постао генерални лектор (*Lector generalis*). (Златовић, н. д. стр. 268; Миленовић, н. д. стр. 136; Јуришић, н. д. стр. 260). Са ове функције упућен је, као врло учен и способан, у „Полачку“ (Пољску) у Лавов да на позив њихових црквених власти организује училишта и наставу по самостанима. Због великих снегова, тешке зиме и болести која га је ухватила на путу у Пољску није стигао ни тада, ни касније, него се вратио у Шибеник и ту бива постављен за професора на тек отвореној Богословској школи у самостану св. Ловре, а касније за генералног лектора Шибеничке богословије. Овде је провео пуних 10 година, тј. од 1721—1732 (Златовић, н. д. стр. 269—270; Милиновић, н. д. стр. 136, Ј. Јеленић; Био-библиографија, стр. 97; Јуришић, н. д. стр. 260). Одатле је упућен у Будим да настави са предавањима, која је, како каже Златовић, из „патриотских разлога држао на хрватском језику“ (н. д., стр. 269). Када се 1735. год. Далмација отцепила од босанске фрањевачке провинције, наименован је Филиповић првим провинцијалом новоосноване провинције, назване најпре именом св. Каја, а касније именом Пресветог откупитеља. (Златовић, н. д. стр. 269—270; Милиновић, н. д., стр. 136; Јеленић, Био-библиографија, стр. 97; Јуришић, н. д. стр. 260). Ј. Јеленић затим наводи да га је 6. септембра 1744. године конгрегација у Омишлу наименовала лектором филозофије у Сињу, али напомиње да је ту службу вршио и пре овога термина. (Јеленић, н. д. стр. 97). Филиповићев савременик отац Глумац, износећи своја сећања о његовим врлинама и заслугама, каже: „Njemu Sinj duguje vječnu harnost rad brige i nastojanja za spasenje njegovog puka, komu je preko s e t r - d e s e t godina brez prestanka propoviedao i duhovno s njim upravljao“. (Златовић, н. д. 270). (Подвукла Д. И.). Још једном је, 1751. године, био на овој високој дужности првог провинцијала.

Још једну његову дужност треба овде посебно подвући. Он се, како каже Ј. Јеленић, „највише posvetio promaknuću školstva“. (Јеленић, Био-библиографија, стр. 96) На том се послу могао утолико лакше и јаче ангажовати што је иначе био предавач и што је у фрањевачким редовима, тада јединој просветној институцији, заузимао највише положаје. Значајна му је у том погледу одлука, донесена 19. јуна 1735. године у Сињу, да се по свим самостанима отворе мања училишта за кандидате реда и остале младиће, а у Висовцу и Живогошћу оснују новицијати. Његовом, изгледа, иницијативом смештена су „филозофијска училишта“ у самостане Шибеника, Макарске, Сиња и Книна, „богословна училишта“

у Шибеник и Макарску а „моралне школе“ у Висовац, Сињ и Заострог. (Јеленић, Био-библиографија, стр. 35). Настојао је да у училишта дођу што способнији учитељи и сам је узео да „обађе све самостане и собствено се освједочи о њиховој уредби“ (тј. уређењу). (Златовић, н. д. стр. 254—255; Јеленић, Био-библиографија, стр. 9).

Године 1755. као генерални повереник за Босну, заузео се код врховног старешине за Босанце у њиховом спору са славонским и мађарским фрањевцима и издејствовао им самосталност (Јеленић, н. д. стр. 97). Још је три пута у току своје каријере обављао дужност повереника за Босну, а затим повереника за Далмацију (два пута) и по једном повереника за Мађарску и за Бугарску. (Златовић, н. д. стр. 269; Милиновић, н. д. стр. 136; Јеленић, Био-библиографија стр. 97). Извори не помињу у које је време вршио поменуте функције, сем Јуришића који прецизира две године: 1926. за Босну и 1734. за Бугарску, (Јуришић, н. д. стр. 260). Умро је, као што је већ напоменуто, у самостану у Сињу, 10. децембра (просинца) 1769. и сахрањен у истом самостану. Датум 10. септембар, који наводи С. Милиновић као датум Филиповићеве смрти, биће свакако погрешан.

Од својих савременика био је врло цењен и поштован. Сплитски надбискуп Пацифик Бици и Никола Динарчић, затим шибенички бискуп Донадини наименовали су га за свога богослова, саветника и списатеља. (Златовић, н. д. стр. 269; Милиновић, н. д. стр. 136; Јеленић, Био-библиографија, стр. 94). У архивској књџци самостана у Сињу фра Глумац је записао: „Овај свети редовник рад своје радиности, светиње и наука могао би се успоредити светим оцем и научитељим католичке цркве. (Златовић, н. д. стр. 270). А Шиме Љубић, пуних сто година касније, у своме делу „Dizionario biografico“ указујући на Филиповићеву личну културу и способности овако се изражава о његовој учености: „Научи од Аристотела дух критике, од теологије побожност и науку. Те врлине он разви у духовним говорима. Ту (је) опсежно познаваће св. Писма, отаца, све теологије; цитатима врти са окретношћу и са свом лакоћом их укратко коментира ... Развија најтеже науке која је малим дана“ (Према цитату Р. Рогошића, н. д. стр. 119).

§ 2. У току свог дугог живота објавио је доста. То су, као што је већ напоменуто, дела искључиво верског карактера. Иван Кукуљевић Сакцински у својој „Bibliografiji hrvatskoj“ (Загреб 1860) цитира ова његова дела:

1. Put križa, у Будиму 1730, стр. 106. За ово дело Јеленић у Био-библиографији (стр. 97) каже да га није имао у рукама, али је у своју Био-библиографију унео дело под истим насловом, штампано 1734. Може бити да се ради о једном истом Филиповићевом делу, штампаном у два издања. Јуришић такође тврди да ово дело није имао у рукама, да га према извештају Свеучилишне библиотеке у Загребу нема ни у трезорима у Загребу, а није регистровано ни у једном каталогу мађарских библиотека којима ова библиотека располаже. Он, Јуришић, ипак је уверен да је Филиповић стварно издао наведени „Put križa“ јер га

помиње једна листина — каталог макарског самостана из почетка 19. века, дакле пре Кукуљевића (Јуришић, н. д. стр. 264).

2. Pripovidangnie duhovno nauka karstjanskoga sloxeno i ù razlikaa govoregnja razdiglieno, Kgnjighe parvee svarhu virre i uffagna. U Mletczih 1750; страна 584. Филиповић је, дакле, издао ово дело, најстарије које обрађујем, када је већ прешао 60. годину живота.

3. Pripovidanje nauka karstjanskoga sloxeno, i ù razlika govorenja razdiglieno, Kgnighe drughe, svarhu Gliubavi. U Mletczi 1759; страна 451.

4. Pripovidanje nauka karstijanskoga... Kgnighe trecchie u којемсе уздарке Govorenja od svetih Sakramenàtâh, Kripòstih i Stožernih, Dillah od millosardja i druga. U Mletczih 1765; страна 397.

5. Piesme duhovne, u Mletczih 1759. Златовић (н. д. стр. 271) овога дела нема, али наводи друго под насловом „Skup pisnih bogoljubnih“, са истом годином штампања. Могуће је да се ради о истом делу. Јуришић, међутим, сматра да поменута дела уопште нису Филиповићева него његовог ученика, књижевника Петра Кнежевића који је ово своје дело посветио своме учитељу Филиповићу. Одатле потиче и неспоразум, јер је Кнежевић истакао да га је фра Јеролим „потакао да спјева своју пивку, па он, Петар Кнежевић сматра да је пивка на неки начин фра-Јеролимово дјело“ (Јуришић, н. д. стр. 267).

Постоји још низ дела, рукописних, на нашем и на латинском језику, које поменути испитивачи наводе. Подаци о тим делима веома су контрадикторни. Ја нисам улазила у сву ту сложену проблематику јер ми и онако архивска грађа самостана није била доступна. Детаљније о њима коментарише К. Јуришић у поменутом делу. Напоменућу само, у интересу тачне представе о квантитету Филиповићевог стварања, да је у архивима самостана сачувано у рукопису „још више хиљада проповједи и неколико стотина говорења“ (К. Јуришић, н. д. стр. 268). Ја сам пак, ограничила своја испитивања, искључиво језичког карактера, само на штампана дела, која су аутентично његова и до којих сам имала могућности да дођем. То су три књиге његовог Pripovidanja nauka krstijanskog цитирана у овом раду под бројем 2, 3 и 4. Испитивање рукописних дела оставила сам за другу прилику.

Прво дело Pripovidagnje naukakarstjanskoga svarhu virre i uffanja, штампано 1750. године у Млецима, које је својина Института за језик Југославенске академије, користила сам свега неколико дана, за време краткотрајног боравка у Загребу. У тексту цитирано је као P1 (Приповидање прво). Друго дело Pripovidanje ..., Svarhu Gliubavi, штампано 1759. у Млецима, својина је Филолошког факултета, Катедре за југословенску књижевност. Највећи број примера у овом раду потиче из њега. У тексту је цитирано као P2. Треће дело је Pripovidanje nauka karstjanskoga, штампано 1765 у Млецима. У раду је наведено као P3, а користила сам га из Централне библиотеке САНУ.

Мада су за обраду узета три његова дела, формата 18 x 24, од укупно 1.432 стране на којима има просечно педесет реди односно око 500 речи на свакој страни, материјал не пружа у одговарајућој мери адекватан

број потврда за све језичке појаве. То је углавном иста лексика из црквене тематике која се током целе књиге стално понавља. Илустрације ради ево једног одломка, транскрибованог из Р 2, са стране 33:

„Јоште свака за njegovu *љубав* имаш поднит. Ово се рећи дилих ukazat да *бога љубиш* и ако овako твоја дила не свидоће да ти *Бога љубиш*, ти говорећи да *Бога љубиш* истину не говориш. Што ће дакле рећи, да се ова *љубав* у многим не види, будући да се у njима не само дила *љубави* не виде, него јоште виде дила *Љубави* противна. Разлог је очит, јер неће, да нioво срце од one *љубави* очисте, која је *љубави* бољжој противна. *Љубав* ствари тилесни и свитовни staat не може с' *Љубављу* боxјом. Ако хоћеш да је у tvому srcu *љубав* боxја, од потрибе је да је од сваке друге *љубави* чисто. Да ништа не *љубиш*, што зарад *Бога* не *љубиш*. Како ће бит чисто за primit *Љубав* Боxју, ако је пуно *љубави* којом *љубиш* земалјска, *љубиш* она која прид *Богот* јесу смрдећа“.

На овој страници 25 пута употребљена је реч *љубав*, 24 пута *љубиши* (= *волеши*) и 20 пута именица *Бог*.

Ако узмемо у обзир однос 500, колико отприлике има речи на свакој страници, према 70, колико су се пута овде јавиле поменуте лексеме, онда проистиче да је свака реч на поменутој страници једна од те три лексеме. И у великом делу текста уопште налазимо сличан однос фреквенце ових или и других речи у зависности, разуме се, од теме. Аналогну високу фреквенцу имају и ове речи: *Божји*, *грех*, *гришан*, *сагришиши*, *покарање*, *уфање*, *покора*, *вира*, *кријоси*, *душа*, *ишло*, *вицњи небески*, *смртини*, *свишовњи* и сл. Последица тога јесте да за једне језичке феномене имамо обиље примера, а за друге, пак, примери или недостају или су малобројни.

§ 3. Да сведемо. Имајући у виду основни циљ овога рада, тј. утврђивање дијалектолошке вредности Филиповићевог језика и значај његове писане речи за књижевни језик онога времена, морамо имати у виду ове чињенице из његовог живота.

1. Родио се у Рами, конкретно у селу Прослапу, недалеко од Прозора у Босни 1688. године. За поређење Филиповићевог језика са говором ових места користила сам податке које сам лично забележила приликом свог боравка у тим крајевима, и делимице и податке које је Г. Ружићић изнео у оквиру свог испитивања икавских говора западне Босне (Ружићић Гојко, Главније особине неких икавских говора западне Босне, Годишњак, Задужбина Саве и Васе Стојановића, свеска I, Београд 1934, стр. 31—45). Сасвим малог, вероватно док још није умео ни да говори, пренела га је мати у Далмацију, када је заједно са осталим становништвом напустила родно место. Заједно са становништвом из Рамске котлине пребегло је том приликом, тј. 1687—88. године, и становништво околних места Дувна, Ливна, Купреса, Скопља и сл. Ови пребези нашли су уточишта у средњој Далмацији, тачније у средњој далматинској Загори и смештени су, посредством млетачких власти, у Сињско поље код Сиња, Дугопоље код Клиса и Петрово поље код Дрниша. Овај факат, као и уопште факат да су миграционе струје

у многама измениле дијалекатску физиономију средње Далмације захтева посебан осврт на питање становништва и његово порекло. То је дато у једном од наредних поглавља (§ 107).

2. Јеролим Филиповић је један део детињства провео у Макарској. Говор Макарске и њене околице је делимице познат из студије М. Храста (М. Hraste, *O štokavskim govorima na Hvaru i Braču, Sveučilište u Zagrebu, Filološki fakultet, Zbornik radova, 1951, Zagreb, стр. 379—397*). Допунски подаци о њему дати су према мојим испитивањима.

Прва служба после школовања у Перуђи и Риму, а после лекторисања у Фиренци, била му је у Шибенику, где је остао пуних 10 година. Шибенски говор, у општим цртама, описао је Анте Шупук (*Šibenski govor, Pitanja književnosti i jezika knj. IV i V, sveska B. Sarajevo 1957—1958, стр. 143—157*). Добар део младости и највећи део живота, од одласка из Шибеника (1732) до смрти (1765) провео је у Сињу. Путовао је по Босни, више пута и на краће време.

3. Филиповић је био образован, чак врло образован, укључујући овде и филолошку образованост. То конкретно значи да је не само морао бити свестан великих разлика у говорним особинама територија у којима је живео и кретао се, него је морао имати увида о распрострањености појединих језичких црта. Дискусије о језику, као што ће се даље видети, нису биле стране круговима у којима се он кретао, па ни њему самом.

4. Јеролим Филиповић је био дуго времена на најодговорнијим дужностима у фрањевачкој далматинској редодржави. Био је, видели смо, предавач филозофије и богословије, први редодржавник, директни организатор наставе и црквеног школства, повереник (посланик) за готово све наше покрајине где је доминирала католичка црква. То конкретно значи да његова делатност као одговорног службеника црквене хијерархије с једне стране и његова делатност као просветног радника и књижевника с друге стране, нису могле ићи у раскорак. Другим речима, и Филиповић књижевник и Филиповић црквени старешина имали су један циљ, а то није било без утицаја и на његов језик.

5. Књижевна дела Јеролима Филиповића јесу побожна књижевност пропагандног карактера. То је посебан вид књижевне делатности, врло чест и популаран у Филиповићево време, који је имао своје посебне одлике, па и посебне специфичности у погледу језика. И одлике Филиповићевог језика не смеју се посматрати изоловано, изван општих карактеристика књижевног стварања онога времена.

§ 4. На још један факат нужно је указати кад се ради о књижевности онаквој каква је била она у Далмацији у 18. веку. Познато је да је у том пропагандном црквеном и проповедничком стварању било много компилација. Познато је и то да су поједини аутори, међу њима има и оних које је обрадио Маретић у оквиру своје већ поменуте студије „Језик Далматинских писаца XVIII вијека“, преписивали туђа дела, делимично или у целини, и издавали их под својим именом, нигде не помињући чињеницу о том преписивању. Тако се у РЈА, на крају VI књиге,

именују неколико таквих писаца и наводи ко је, шта и колико од кога преписао. За дело „Ukazanje istine“ Стипана Бадрића из Дрниша, издано 1754. у Млецима, каже се да представља, у ствари, препис дела „Зрцало истине мед цркве источне и западне“, издано 1716. год. Крсте Пејкића, каноника печујског, који је родом Бугарин и „не уме употребљавати падеже“. За „Ubojstvo duše razložite ...“, издато у Јакину 1763. год. Јосипа Бановца (Горски Котар) каже се: „Ова је књига исписана, сва од ријечи до ријечи из књиге „Istina katoličanska ...“ Антуна Баћића, за кога се пак каже „судећи по језику из Босне је“. Бановчеве стране 5—35, 35—41, 41—44, 44—48 потпуно одговарају Баћићевим странама 207—333, 110—116, 368—370, 60—64. Драгићевић Илија из Вргорца плагирао је различита места из „Bogoslovja ...“ Антона Кадчића (1729), бискупа трогишког и објавио их, дословце преписане, у оквиру своје публикације „Ispitivanja svarhu sveti ... sakramenata“ (Задар, 1880) али то нигде не каже. Маријан Лекушић из Мостара публиковао је „Bogoljubna razmišljanja od otajstva...“ 1730. г. у Млецима преписавши „од ријечи до ријечи“ „Bogoljubna razmišljanja ... П. Бакшића, изашла 1638. г. у Риму, за кога се пак каже да „у језику има штогод на бугарску“ (РЈА, књ. VI, стр. 934 и даље, под именом писца).

Проблем се дакле сам поставља: јесу ли и Филиповићева дела компилације и преписи туђег стварања, што би за дијалектолога представљало нов проблем?

Поменути испитивачи о томе не говоре већ узимају као готову чињеницу да је оно, што је објавио, сам и написао. Има, међутим индиција, посредних, који омогућују да се закључи да су Филиповићева дела његови оригинални радови. Карло Јуришић, говорећи о рукописним Филиповићевим делима која се чувају у пет великих кодекса у архивама самостана, и која по садржају представљају његов омиљени литерарни фах, проповједи и говорења — цитира речи фра Јосипа Глунчевића (1751—1839) да је Филиповић на п и с а о „више од хиљаду проповједи и неколико стотина говорења“ (К. Јуришић, н. д. стр. 268). Још за време Филиповићевог живота „многе су од тих проповједи Јеролимова редовничка субраћа разнијели по провинцији“ (К. Јуришић, н. д. стр. 269), а после Филиповићеве смрти „многи су их преписивали и прерађивали“ (исто, 270). На кодексу А, рукописном повезу, који садржи 42 приповиједи на 1080 страна стоји запис „Prisovjedi Otca Jeronima Filipovića, prepisao Šimun Kalinić“ (његов ученик). Сличних записа има више и на другим поменутим рукописима (исто, стр. 270). Зар би онда било логично за аутора толиких, аутентично његових проповједи сачуваних у рукопису, за човека, који је уживао реноме талентованог говорника и стилисте, зар би било логично претпоставити да је у штампаним делима, која су овде филолошки обрађена, био плагијатор?

На крају још једна напомена. Обишла сам добар део икавских говора на територији Далмације и Босне. Између осталог, као што се из досадашњег излагања могло видети, посетила сам и место Филиповићевог рођења у Рами код Прозора у Босни и заселак Раму у Дугопољу код Клиса одн. Сиња где су сасвим поуздано стигли пребези из Рамске

котлине у Босни. Настојала сам, износећи материјал из Филиповићевог језика да паралелно дам, колико год ми је то било могуће, и битне црте говора ова два места. Говор Рање код Сиња идентичан је са говором не само сињске околине него и са говором већег дела територије далматинске Загоре. Заселак Раму код Сиња означила сам у раду са *РД* (Рама-Далмација), а место Филиповићевог рођења, област Раму код Прозора у Босни (село Прослап) са *РБ* (Рама-Босна). Настојала сам исто тако, да изнесем, према расположивим студијама, битне црте и других икавских говора, и других икавских писаца тога времена, што је, као што се ће даље ви дети, нужно наметао циљ за убицирањем и расветљавањем Филиповићевог језика.

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС

§ 5. У време Филиповићевог живота латиница је у Босни готово потпуно потиснула ћирилицу. Према наводима М. Комбола (н. д. стр. 334) последњи Босанац који пише ћирилицом јесте Стјепан Маргитић Марковац из Јајца, са своја два побожна дела штампана 1701. и 1708. у Млецима. Први који пишу латиницом, према наводима истог аутора н. д. стр. 215), јесу фра Иван Анчић из Дувна и фра Иван Бандулавић из Солина (данашња Тузла). Но иако први писци у Босни који се служе латиницом потичу тек из 17. века, већ само један век касније ћирилице у Босни у штампаним делима готово да нестаје.

У Далмацији пак, где је латиница продрла далеко раније него у Босну, ћирилска штампана књига, изгледа, није ни у 18. веку сасвим ретка. Вероватно неће бити усамљен случај што је неки фра Иван Филиповић Грчић из Сињскога краја године 1704. ћирилицом прештампао Дивковићеве Беседе.

Међутим, иако потиснута у штампаним књигама, ћирилица је остала као циркуларно, тј. рукописно писмо у администрацији, нарочито у администрацији самостана. Велики део самостанских архива, исто као и велики број аката, наредби, преписки, жалби и других докумената градских архива на овим територијама су, као што је познато, писани ћирилицом. Но ћирилица је била не само писмо које је било у употреби него и писмо које су фратри нарочито форсирали. Златовић доноси наредбу са Збора у Сињу, одржаног 17. VI 1749. (дакле у време Филиповићевог старешинства), у којој се, између осталог, каже: „Давамо свакому на знање да нити ће се младићи у редовнике облачити, нити ђаци на ређење слати, ако не докажу сведочбом самостана да су наречена писмена [тј. ћирилицу] научили“ (Златовић, н. д. стр. 56). Слично је било и у Босни. Докуменат бр. 55 (стр. 186—187) наведене Јеленићеве публикације то јасно илуструје. Он представља одлуку дефиниторија Босне Сребреничке од 15. јуна 1778. године, писану на латинском језику, којом се наређује жупницима и њиховим помагачима да се служе домаћим писмом, тј. ћирилицом кадгод на матерњем језику пишу бискупу или коме другом прелату (Јеленић, Споменици).

За Филиповића ми није познато да се служио ћирилицом. Сви аутори (Кукуљевић, Златовић, Јеленић, Милиновић, Рогошић, Комбол,

Јуришић и др.) који наводе његова дела штампана или рукописна, цитирају их само у латиничком писму. О неким његовим евентуалним другим списима, службеним актима, потписима и сл. такође нема података, па према томе ни података о њиховом писму.

§ 6. Обавештења о карактеру латинице пружају, на првом месту, монографије о споменицима писаним латиницом и, колико је мени познато, још три студије општег карактера. Најстарија је позната Маретићева студија „Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima“, издана 1889. године у Загребу као девета књига Дјела Југославенске академије. Друге две, знатно млађе, писали су страни слависти. То су Мађар Lászlo Hadrovicz са Универзитета у Будимпешти са својом студијом „Zur Geschichte der kroatischen Rechtsschreibung im XVIII Jahrhundert (Ostmitteleuropäische Bibliothek, № 10), издатом 1944. у Будимпешти, и Немац Paul Diels са својим радом „Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaft, phil.-hist. Klasse, Jahrgang 1950., Heft 10), изашлим 1951. у Минхену. Маретић је показао све могућности, све словне варијанте за обележавање гласова код 93 писца (укупно 95 дела) са врло простране територије од крајњег југа до крајњег северозапада, и у врло великом временском распону од 1495. до 1833. године. Још је Јагић, као што је познато, замерао Маретићу што овако савесно сабрану грађу није и историјски осветлио, што је, најме, пропустио да у великом шаренилу правописа утврди основне смернице његовог развоја. То су делимице учинила поменута два страна слависта. Хадровић је у наведеном делу пошао од свега неколико одабраних писаца и показао основне карактеристике, развој и простирање двеју граfiјских школа, талијанске и мађарске, њихово међусобно мешање, најпре на тлу Славоније, а после и изван ње. Показао је и нарочито настојање француске струје (насупротив исусовачкој) да правопис начини што једноставнијим, да избегне типичне талијанске знакове и замени их или мађарским или сопственим комбинацијама. Дилс је ограничио своја испитивања искључиво на Далмацију, па, иако није располагао другим материјалом изузев подацима Маретићеве студије, дошао је до закључка да се и ту, на тлу јужне и средње Далмације, видљиво разазнају два подручја. Дубровник с једне стране, са далеко јединственијим писмом и остали део Далмације, са писмом шароликијим и неуједначенијим.

У сваком случају проблеми нашег латиничног писма још су далеко од тога да буду потпуно историјски осветљени. Студије какве су Хадровићева и Дилсова доносе више обавештења о развоју и употреби латиничног писма код нас, и било би свакако пожељно да таквих радова има више. Исто тако било би пожељно испитати предговоре старих књижевних дела и старих речника, јер су многи писци објашњавали, више или мање зналачки, за који су се правопис определили и зашто.

§ 7. Природно је онда што се Филиповићевом правопису не може тачно одредити место у процесу развоја латиничног писма. Оно што се може учинити, и што се у овом раду настојало да уради, јесте прво, да се фиксирају све особине његове граfiје, тј. да се сваком словном

знаку или словној комбинацији одреди одговарајућа гласовна вредност и порекло. Друго, да се утврди у којој мери се у његовом правопису огледају талијански или мађарски утицај. Трећа да се, поређењем Филиповићевог правописа са правописом босанских писаца с једне стране и правописом далматинских писаца с друге стране, покаже његова мања или већа блискост са једним од њих.

Дискусије о проблемима латиничног правописа које су, као што је познато, далеко пре 18. века покренули поборници католичке против-реформације (Бартол Кашић, Шиме Будинић и др.) настављене су и у Филиповићево време. Иако то нису биле принципске дискусије које би ишле за тим да се чворна правописна питања дефинитивно реше, ипак се из излагања појединаца може видети не само на каквом су нивоу биле те дискусије и у чему је било средиште проблема, него и какав су став заузимали писци према њима. Разуме се да се на њиховим расправама овде нећемо задржавати. Напоменућемо, илустрације ради, само ставове двојице Босанаца, ставове који су карактеристични сваки на свој начин. Једно је став фра-Ивана Грличича, жупника Ђаковачког, типичан по томе што је, као и многи други писци његовог времена, осећао потребу, да објасни иако сасвим лаички, свој начин писања. Он, наиме, у предговору свога дела „Puut nebeski ... to jest nauk karstjanski u kratku obilato i razborito istomačen u jezik Bosanski“, издатом 1707. године у Венецији, овако брани свој начин писања: „hotio sam naslidovat ono izgovaranje koje se drži u Italiji, zašto sam scinio da Italia najbolje zna, kako se koja silaba ima izgovarat: budući ona, ne samo mlogih vrsnih i naučnih ljudih, nego još istih slova ... mati, jer su od nje ista... postala“. Други је Филип Лаштрић, родом из Очевја недалеко од Дивковићевог родног места, који је пришао проблему далеко научније и који је уочио, вероватно међу првима, два страна узора, талијанско и мађарско писмо, на које су се угледали наши писци. У свом делу са врло дугачким насловом на латинском језику „Testimonium bilabium seu sermones panegirico-morales pro solemnitatibus...“ штампаном 1755. године у Млечима налазимо овакве његове наводе: „U dvi su vrste razdiljeni pisci koji metaše na štampu dila latinskim slovima u jezik naški. Prvi, u slovosložju slide izgovaranje taliansko za izreći riči naše, a drugi slide mađarsko“ (Херта Куна, Лаштрић, стр. 26).

За себе Лаштрић каже, а то је типично за све писце онога времена, да „nije slidio“ сасвим ни један ни други узор, него да је своје „slovo-složje našao u niki knjižica štampanim i tako otio i onoga pisca za meštra poštovati“ (Куна, Лаштрић, према рукопису дисертације, стр. 34).

Није ми познато да се и наш Филиповић негде изјашњавао поводом свога „slovosložja“ или да је коментарисао о њему. Али је јасно да је он имао свој став. Он је, наиме, себи прилично доследан, тј. његова је графика прилично уједначена и великих разлика међу његовим делима штампаним у разним годиштима углавном нема, што све значи управо једно: да је његова графика имала одређеног система.

Најзад, још једна напомена пре него што пређемо на анализу Филиповићеве графикае и правописа. Његова дела нису обухваћена

поменутом Маретићевом студијом Историја хрватског правописа, а ни поменути студијама Хадровића и Дилса. Његов граfiјски систем не налазимо ни код једног од 93 код Маретића обрађена писца, али, као што ће се даље видети, такав систем ипак није био искључиво Филиповићев. Њиме су се служили, колико сам у току рада успела да констатујем, још двојица Далматинаца његовог времена и вероватно његових зналаца и пријатеља, чија дела такође нису ушла у Маретићеву Историју. То су Стипан Бадрић из Дрниша са својим делом „Pravi način za dovesti duše virmih na život vični“, штампано 1746. г. у Млецима, и Фране Матић из Чавоглава код Дрниша са својом публикацијом „Jezgra istomačenja stvari najpotribitijih“, изашлом 1762. у Млецима. Тешко је рећи ко је творац овог граfiјског система и ко се на кога угледао. Слика најстаријег Филиповићевог дела недостаје, па се конкретно, ни за поменути тројицу, не може констатовати који се од њих први њиме служио: да ли Бадрић својим делом штампаним 1746. или Филиповић делом Пут крижа из 1730. године, или можда неко трећи. Чињеница, међутим, што су ова тројица, Филиповић, Бадрић и Матић употребљавали исти граfiјски систем свакако неће бити случајна. Та истоветност није њихова једина заједничка црта. О другим аналогностима међу њима и значају таквог факта за карактер књижевног језика онога времена биће речи на другом месту.

Слика Бадрићеве и Матићеве граfiје дата је ниже, пре закључака о Филиповићевом писму. Из разумљивих разлога транскрипција је дата типом латинице којом се штампа Рјечник ЈАЗУ.

§ 8. Филиповићев граfiјски и правописни систем има четири особине карактеристичне за латиницу онога времена. Прво, има слова која су бележена на више од једног начина. Друго, један глас може бити обележен једним словом или комбинацијом од два или највише три слова. Треће, и Филиповић се служио акценатским знацима који онда нису били реткост, али су најчешће били сасвим далеко од тога да представљају акценатске ознаке или „bilige danuša“. Четврто су употреба удвојених сугласника и самогласника, такође уобичајена у тадашњој латиници.

У палеографском погледу знаци Филиповићеве латинице углавном су једнаки палеографским знацима савремене латинице. Изузеци су знак *f* (у курзиву *f*) за наше *c* или *ш* (онда је удвојено) и знак *ε* у граfiчкој комбинацији *εt* за наше *шш*. Иначе, оба знака и *f* и *ε* користио је у цитатима на латинском језику и то први у вредности безвучног струјног дентала а други у вредности безвучног грленог пловива: *P2 sumt 22, est 22, 26, nostrum 27; dileεto 22, reεto 22, faεto 27*. Примери употребе ових знакова у нашем тексту дати су код одговарајућих слова (§ 20 и § 21).

Потпуно су идентична у граfiјском погледу са савременом латиницом ова слова: *a, b, d, e, f, h, l, m, n, o, p, r* (сугласничко), *t, z*. За преосталих 16 гласова разлике између њих и данашње латинице биће изнете у следећим параграфима, абecedним редом за сваки глас.

повић је глас *ц*, видели смо, означавао са *сз*, а *ч* у 99% са *џ*, дакле сасвим јасно два слова за две фонеме. Друго, територије на којима се највише кретао (са изузетком Шибеника) нису захваћене померањем палатала *ч*, *ж*, *ш*. Треће, не може се доказати ни помереност фонема *ж* и *ш* у *з* и *с*. Глас *ж* пише доследно као *х* (исп. ниже, § 23.), *з* доследно као *з*. Што се тиче обележавања гласова *с* и *ш*, тачно је да се једна од варијаната за глас *с* састоји од удвојеног *s* (*ss* и *ſſ*). Само то још не значи, и овако изоловано никако не може да значи појаву цакавизма (исп. ниже § 21).

Појаву мађарског знака *сз* за *ч* нигде нисам запазила. Она је и иначе ретка и код босанских и код далматинских писаца. Имају је једино Босанци Иван Грличић (поред *сf* и *сfi*) и Антон Бачић (поред *сf*), а од Далматинаца само Андрија Виталић (поред *џ* и *с*). (Маретић, н. д. стр. 167, 188 и 157).

§ 11. Глас *ћ*, је интересантан и са гледишта историје писма и са гледишта историје гласова. Филиповић га пише са три могућности које, у ствари, представљају три варијанте истог начина обележавања преузете из талијанског. То су *ch*, *chi* и *chj*. Прву комбинацију *ch* у сва три дела пише на крају речи и слога и испред *i* (ређе и испред *e*). *Chi* и *chj* пише у свим осталим случајевима, то јест испред вокала задњег реда (некад и испред *e*), што је такође систем талијанског писма. У вези са комбинацијом *chi* и *chj* испред вокала задњег реда интересантно је да се напомену две ствари. Прво, *chi* и *chj*, иако у погледу фонетске вредности потпуно индентичне, нису комбинације које се смењују без реда — по некој случајности. Напротив. Употреба једне или друге варијанте зависна је од одређеног система. Наиме, упада у очи да је у P2 употреба *chi* константна, *chj* само по изузетку, вероватно је дошла услед недостатка знакова. У P3, делу писаном 6 година касније, однос је управо обрнут. (За P1 немам довољно података). Та замена слова *i* јотом није усамљена, и, са гледишта историје писма није безначајна. У свим графичким комбинацијама у обележавању палаталних гласова где је у P2 вокал *i*, употребљен према талијанском шаблону испред вокала задњег реда (а кадкад и испред — *e*), у P3 налазимо јоту. Комбинације *gli*, *gni*, *gi* за *l*, *ñ*, *đ*, — доследне у P2, замењене су у P3 готово доследно са *glj*, *gnj*, *gj*. Филиповић је, дакле, свесно и систематски променио систем графије. То његово мењање значи, у ствари, удаљавање од талијанског утицаја и приближавање мађарском где се комбинације палаталних гласова обележавају са *у* (= јота), а не самогласником *i* као у талијанском.

Примери: I. *ch*) а на крају речи и слога: P1 *potoch* 10; *potochnika* 29; P2 *doch* 2, *potochniczi* 92; P3 *mladich* 8, *srichnji* 6; b) испред *i* (и понекад *e*): P2 *srichi* 7, *trechi* 8, *kucchi* 28; P3 *necchie* 3, *Kucchi* 3 2. испред вокала задњег реда а) *chi* (*cchi* иза кратког слога): P2 *slipochio* 5, *zlochia* 16; P3 *svichiu* 33, *kucchia* 3; b) као *chj* (ретко као *cchj* иза кратког слога) P1 *svichju* 33.; P2 *hochje* 33, *srichju* 105; P3 *vocchja* 17, *kchjer* 31.

§ 12. Група *chj* у примерима напред наведених јасно означава дакле само фонему *ћ*. Али у случајевима као *potochju* 14, 30, 31, *vechje* 6 тешко је утврдити шта је од две могућности Филиповић својом графијом

обележио. Да ли, наиме, *ротоџју вехје* треба прочитати као *јомођу, веће* или као *јомођју, веђеје*, чега иначе има и у икавским говорима?

Комбинације *chj* нема иначе код далматинских писаца. Од босанских само код Анчића и Лаштрића (Маретић, н. д. стр. 350).

§ 13. Посебно је питање, у вези са фонемом *ћ*, како треба читати везу *tj*. Филиповић је, наиме, пише у P1 *svitja* 17, *svitlostju* 10, 18 *tudrostju* 43, P2 *bratjo* 104, *bratjee* 114, *ganutje* 7, *patetju* 4,7, *prighnutju* 7, 21, *nadahnutju* 44, *dahnutje* 31, *zadahnutje* 31, *slatkostju* 24, *nenavidostju* 43, *napastju* 30, *jakostju* 30, *jakostju* 30, *listje* 92, *listjem* 92; P3 *patetju* 4, *uskarsnutja* 3, *oblastju* 9, *millostju* 9, *dofcastja* 6, *karstjani* 5, *karstjanin* 7, *karstjanskoga* 7, 8, 20. Исту фонетску категорију пише и као *cvichie* P2 9; P3 *brachie* 19. Јасно је, према наведеним примерима, да се ради о случајевима везе *tj* добијене после губљења полугласника. Очигледно је да су резултати новог јотовања Филиповићу били познати, бар што се тиче везе безвучног праскавог дентала са јотом. Али он ипак врло упорно, у великом броју примера пише доследно *tj*. Велика већина ових речи су апстрактни појмови и појмови из црквене тематике, па их је Филиповић писао — а вероватно и изговарао онако како их је раније литература доносила. Оваква претпоставка је утолико вероватнија што је процес новог јотовања иначе *нова јојава* чије се старије стање обавезно огледа у ранијој литератури, а делимично и у живим говорима и 18. века и данас. Доказ за ову претпоставку је и то што групом *tj* никада не обележава глас *ћ* у примерима где је *ћ* по пореклу старо. Никада, наиме, нпр. у презенту глагола *hteti* не пише *netju* увек *nechiu* и сл., увек *kuchia*, *mochi*, *rechi*, *utechi*, *buduchi*, *xelechi* и сл. Можемо, према томе, закључити да комбинацијом *tj* Филиповић није означавао нову палаталну африкату, али исто тако да је у народном језику у његовом дијалекту она већ морала бити формирана.

Исто тако групу *stj* (< *stj*) доследно пише неизмењену. Да је та група већ била трансформирана — доказују други писци као усталом и за *tj* (исп. у одељку о јотовању) — али открива и сам Филиповић. Он, наиме, пише *stj* и тамо где о постојању *stj* не може бити ни речи: *ocistjen* P3 21, *pricestjenje* (P1, 85). Значи да је у писању Филиповић идентификовао и тип на пр. *svitlostju* и тип *ocistjen* што свакако не би могао да ново јотовање није било извршено.

Других комбинација за обележавање фонеме *ћ*, којих је у историској латиници било 22, и од којих су далматински писци, према Маретићу, користили 7 могућности (*chj*, *cch*, *chi*, *cchi*, *tch*, *tchi*, *ty*), а босански само 5 (*ch*, *chi*, *chj*, и ретко *tj* и *tch*), код Филиповића нема. Филиповић је, дакле, био релативно врло једноставан, и за своје време у поређењу са осталим, свакако и најсавршенији.

§ 14. Гласове *љ* и *њ* пише као *gl* и *gli*, односно *gn* и *gni* (по талијанском узору), затим и као *glj* односно *gnj*, што представља модификацију мађарског начина умекшавања (јота м. ипсилона).

Фонетску вредност група *lj* и *nj* размотрићемо посебно у § 15.

Размотрићемо исто тако на који се начин код Филиповића вршила корекција талијанског правописа према потребама нашег језика, тј. према потребама наше дистрибуције вокала и сугласника.

Као и код примене словних комбинација за *ћ*, тако их и у овом случају Филиповић не употребљава на исти начин и у истој фреквенци у свим делима. Комбинације *gl* односно *gn* долазе на крају слога, на крају речи и испред *i* (ређе испред *e*). Употребу *gn*, међутим, P3 налазимо у свим положајима. Комбинације *gli*, *glj*, односно *gni* и *gnj* срећемо у свим осталим случајевима, с тим што су *gli* и *gni*, дакле комбинације са словом *i*, далеко чешће у P2, а *glj* и *gnj*, дакле везе сложене са јотом, чешће у P3, исто као што смо констатовали за употребу *chi* и *chj*. Примери:

gl а) (на крају речи и слога) P1 *naucitegl* 39, *dobrovogln* 14, *zadovogln* 8; P2 *zadospasitegl* 48, *osloboditegl* 43, *zadovoglna* 5; P3 *udigl* 4, *Spasitegl* 5, *temegl* 23, *nepriategl* 29; б) испред *i*; P1 *laxglive* 14, *zemgli* 32; P2 *cinglive* 35, *temeghito* 7, *kragli* 13; P3 *najbogli* 3, *nevogli* 8, *roditegli* 28.

gli: P1 *primglienu* 12, *higliadu* 53, *nauciteglia* 44, *xegliu* 85; P2 *poglie* 9, *uglia* 12, *mekglie* 4, *stavgliam* 3, *veseglie* 36, 43; P3 *xeglia* 7, *stavgliam* 10.

glj: P1 *zabigljexenje* 49, *odkupiteglja* 66, *odkupljenje* 89, *xeglju* 86; P2 *stavglja* 14; P3 *stavglja* 2, *postavgljeni* 2, *razdigljeno* 3.

gn: а) на крају речи и слога: P1 *ogagn* 39, *jagagncza* 55; P2 *oggagn* 4, 15, 14, *suxagnstva* 24; P3 *potagnka* 2, *suxagnstva* 4; б) испред *i* понекад *e*: P1 *jagne* 55, *gnega* 14, 49, *svitovgnemu* 8; P2 *kogni* 3, *gnegova* 7, *s gnim* 10; P3 *kgnigah* 3, *magne* 2, *gnegov* 3, *gnegga* 31. с) испред тврдих (овај је начин карактеристика за P3 и представља мађарски утицај у чијем писму обележавање одређених палатала није зависило од квалитета вокала који им следи, као што је то случај у талијанском):

gn: P1 *gnom* 10, *svetigna* 84, *pustignak* 33, 74, *proczignuj* 61; P2 (по изузетку) *vicgnosti* 10, *zakhignat* XIX; P3 *gnoj* 9, 17, *promignuje* 12, *svitgnak* 33, *smetgnu* 27, *signahu* 5.

gni: (испред задњих вокала и понекад *e*) P2 *poznagnie* 9, *Spafegnje* 15, *uviriegne* 53, *pokaragniah* 7; P3 *sahragnuje* 20.

gnj: (испред задњих и понекад *e*): P1 *sahragnuje* 19; P2 *ukazagnje* XV, *govoregnje* XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, *zabigljexegnju* 49; P3 *pedipsagnja* 7, *gnjega* 7, *obechiagnje* 7.

§ 15. Питање читања комбинација *lj* и *nj* изискује посебан осврт, управо оно изискује одређени одговор: да ли се група *lj* и *nj* читају као *љ* и *њ* или као *л+j* и *н+j*.

Карактеристично је да фонеме *љ* и *њ*, добијене старим јотовањем никада нису обележене са *lj* и *nj*, него напред наведеним комбинацијама. У примерима *činjenje* P2 17 и *vesseljahu* P3 14 свакако је омашком изостало и *g* испред *lj* и *nj*.

Насупрот њима, ситуације новог јотовања обележене су и са *lj* односно *nj* и комбинацијама са *gli*, *glj* односно *gni* и *gli*. То јасно показује да су резултати новог јотовања у вези са овим фонемама били познати Филиповићевом језику и да и комбинације *lj* и *nj* треба читати као јединствене јотоване палатале.

а). Пример за *lj*: P3 *veselje* 4, *veseljem* 19, 21.

Употреба *lj* у односу на другу комбинацију је далеко ређа. Једино се именица *evangelje* доследно јавља написана са *lj*, па је могуће да се тако и изговарала, свакако под утицајем традиције: P2 *Evangelju* 41, 48, 93, 132; P3 *evangelja* 4, 10, 27, *Evangeljem* 18, 30.

б) примери за *nj*: P1 *zabigljexenju* 13, *ispunjenje* 89, *primanja* 73; P2 *obsluxenju* 23, *pohegljenja* 19, *iskufcenja* 34; P3 и *govorenjih* 5, *svittovanja* 2, *uzdatxanje* 3, *uffanju* 9.

Однос је и овде далеко већи у корист талијанског узора. Означавање гласова *љ* и *њ* са *lj* и *nj* не мора да значи модификацију мађарског правописног модела, у чијем се правопису ове фонеме обележавају са *ly* и *ny*. Будући да се овакво обележавање среће само у оним случајевима који воде порекло од *ljj* и *npj*, може бити да се ради о етимолошком писању, што рецимо није случај са *chj*.

§ 16. Талијанска графија, природно је, није могла у потпуности одговарати потребама нашег језика. То се најбоље види када је њиховим правописом требало обележити наше гласовне групе *гли*, *гле гни*, *гне*, или *гљи*, *гле*, *гњи*, *гне*. Другим речима, лексеме, на пример *uglia* P2 12 и *uglieni* P2 12 морају се према томе прочитати као *уља* (ген. синг. од *уље*) и *уљену* (придев изведен од ове именице). За наше *уља* (ген. синг. од *угал*) и сл. морало се тражити ново решење. У Филиповићевом правопису, и не само у његовом, ова нејасност је решена на овај начин: уметано је *h* између *g* и *l* односно *g* и *n* да би се означиле фонетске групе *g+l* и *g+n*: P1 *izghleed* 78, *doseghnuti* 81, *proghnati* 73, P2 *dighnuti* 12 *uzdighnut* 3, *ghledam* 12, *poghledaju* 22; P3 *moghli* 11, *pobighne* 10, *dighne* 14, *podighni* 66. Слично констатује и Р. Алексић за језик М. А. Рељковића (стр. 212), Х. Куна за језик Ф. Лаштрића (стр. 33) и језик Л. Шитовића (стр. 128). Маретић о овоме уопште не говори.

Да би означио *гљ* и *гљ* поступао је на два начина: или је уметао *h* иза *g*, или је удвајао *g*: P2 *ghgnizda* 105, у *oghgnu* 10, 17, поред *oggniet* 15, *oggnie* 11, *oggnievito* 14. За ситуацију *гљ* недостају примери — али би свакако поступио на исти начин као и за *гњ*.

Нема довољно примера да се констатује да је у овим случајевима удвојено *g* користио пред кратким слогом, а *h* иза *g* стављао иза дугог слога, чега је иначе било у ранијој латиници, иако ово неколико примера управо на то упућују.

§ 17. Глас *ђ* Филиповић пише на четири начина: као *g* испред вокала предњег реда, као *gi* и *gj* испред вокала задњег реда (ређе и испред *e*) као *di* и *dj* независно од квалитета наредног вокала. Употреба ових обележавања није подједнака у свим делима, ни исте фреквенце у оквиру једног дела. Испред предњих вокала у сва три дела само је *g* (ређе је *gi* испред *e*). Разлике има у означавању фонеме *ђ* испред задњих вокала. У P2 обична је комбинација *gi*, у P3, поред комбинације *gj*, врло је честа и комбинација *dj*. Ево нешто потврда:

1. Испред вокала предњег реда: P1 *unige* 13; P2 *takoger* 7, *grage* 9, *nage* 5, *otige* 64, *izage* 64, *osugen* 51, *pogargeni* 48, *otigite* 62, *unigi* 54, *dogite* 54, *sveger* 31; P3 *takoger* 4, 13, *unige* 31.
2. испред вокала задњег реда; а) комбинација *gi*: P1 *ragiamo* 6; P2 *megiu* 4, *igiahu* 4, *pogiofce* 44, *probugiuju* 8; P3 *megiu* 4, 6, 11, *izagiofce* 25, *priporagiamo* 6; б) комбинација *gj*: P2 *megju* 11, 34; P3 *megju* 14, 15, 17, 18, 24, 32, *tugje* 24, *tugja* 24.

Комбинацију *dj* (која не означава једино *ђ*, исп. ниже) налазимо нарочито онда кад је *ђ* етимолошки јасно, тј. кад се лако асоцира сродна семантема са очуваним *д*. Најчешћа је то ситуација у трпном придеву и глаголским именицама глагола на *-дији*, и ситуација где се јавља ново јотовање:

P1 *odredjen* 33, *uvridjenja* 49, *nasladjenje* 85; P2 *medju* 17 *zapovidju* 9; P3 *odredjena* 9, *odredjeni* 12, *odredjuje* 28, *naredjeno* 2.

— Писање лексеме *милоспђе* као *milosargie* тј. са *ђ* (*millosargie* P2 50, 134) недвосмислено показује да су резултати новог јотовања у вези са денталима били познати (исп. и § 13). Али је исто тако могуће да је у *zapovidju* (P2 9), *gvozdje* (P2 4) Филиповић хтео да напише *d + j* из истих разлога као што је писао и *t + j*, дакле етимолошки. Нема у овој ситуацији ниједног примера написаног са *gi* или *gj*.

§ 18. Талијански правопис и у овом случају показао се неподесним за наш језик јер се дистрибуција вокала у талијанском не поклапа са нашом. Српскохрватске ситуације *g + i* и *g + e* по талијанском правопису морају се прочитати као веза палаталног сугласника са самогласницима предњег реда — а не веза задњонепчаног звучног пловива са истим вокалима. Филиповић је поступио попут осталих: убадио је слово *h* између пловива и самогласника: P1 *prighibanja* 75; P2 *drughii* 2, *mnoghi* 2, *knighe* 8, *prighibat* 49, *prighiba* 2, *poghibio* 288; P3 *drughii* 3, *mnoghim* 4, *drughe* 13, *noghe* 29. Овакво решење није, међутим, доследно спроведено. Налазимо *snage* (gen. sing) P2 40, *blage* 17, а негде, и то прилично често, имамо слово *h* иза *g* и често механички стављено, то јест испред вокала задњег реда. (Исп. о писању гласа *g*, § 22).

Ипак остаје нејасно да ли у примерима P2 *angeo* 8, *angeli* 11, 31, *angela* 8, *egipskoga* 58; P3 *angela* 3, *Angeoski* 10, *Evangelje* P2 132, *Evangelju* 132 и сл. *g* испред *e* треба прочитати као *г* или *ђ*.

§ 19. Исто тако није довољно јасно како треба прочитати групу *dj* и *di* у примерима P1 *djavlu* 31, *djavla* 31, *djavlom* 37, *djakon* 26, *djački* 24, *diavaoska* 32; P2 *Diavao* 6, 14, 27, *Diavla* 27, *Diavaoskom* 43, *Diavaoskii* 53, *Djački* 132; P3 *djavao* 13, *djavla* 13, *Djakon* 26, *Djački* 16. Позиција *dj* постоји у нашем језику и ван бивше везе *д + крајико јайи*. Исп. примере из великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика који издаје Институт за српскохрватски језик *дјакон*, *дјаконија*, *дјаконик*, *дјаконски*, *дјачији* и сл. претежно код западних писаца или западних територија. Слично и у примерима P1 *imadiahu* 6, 14, 43, 55, *neimadjafce* 78; P2 *imadjahu* 4, 5; P3 *imadjahu* 6, 8, итд. Мо-

жемо оправдано овде претпоставити изговор *di* односно *dj*, јер се инфикс *-(i)ja-* за грађење имперфекта у овим глаголима могао употребљавати.

§ 20. Фонему *s* пише двојако као *s* и као *ʃ*. Оба ова знака, поред још 7 других били су у употреби, с том разликом што су за први знали сви сем кајкавских, а други је био редак код Славонаца а још ређи код кајкаваца. (Маретић, н. д. стр. 362).

Филиповић употребљава оба, без неког система који би условљавао само један или само други знак:

- a) P1 *svegga* 18, *nastoj* 14, *manastir* 8; P2 *psuje* 38, *slavva* 4, *stvarma*; P3 *spasenje* 28, *sve* 4, *stavio* 4; b) P1 *prorocanstva* 17, *boxanstva* 52; P2 *fadda* 5 *siroma* 32; P3 *oftade* 5, *ʃpafitegl* 5, *ʃebbi*. Знак *s* удваја, мада примера нема много: P1 *nossiti* 14, *ossobito* 12, *ʃudessa* 61.

§ 21. Инвентар могућности за означавање фонеме *u* богатији је наизглед, од инвентара за обележавање свих осталих фонема. Филиповић је обележава:

као *ʃc* најчешће (нарочито у P3): P1 *ʃciroke* 21, *grifʃnik* 6, *ʃafcao* 50; P2 *joʃc* 2 *imaʃc* 5, *ʃkodda* 26; P3 *ʃcesto* 2, *ʃuʃce* 4, *poʃcli* 2.

као *ʃf* у интервокалном положају: P2 *duʃfu* 2, *ʃaʃʃao* 10, *ʃliʃʃaoczi* 26, *poʃʃaglie* 7;

као *ss* (ретко): *ʃlissaj* P2 21.

као *sc* врло ретко (можда јо то искључиво слагачево дело): P2 *sciroka* 32, P3 *scesto* 3.

као *ʃc* и *ʃc* само испред *t*, мада недоследно

P2 *ʃctetom* 29, *posvetiliʃcte* 14, *skupʃctine* 29, *niʃcto* 38; P3 *baʃctiniczi* 9, *pored ʃcto* 4, *godifctih* 34, *nepoʃctene* 22, P3 *Apoʃcto* 3, *Apoʃctola* 3.

У групи *uħ* глас *ħ* обележава стандарном комбинацијом, тј. као *ch(i)* а *u* као *ʃc*: *uʃciʃcchie* P2 34, *iʃcchiuchi* P2 303.

За знак *ʃ* видели смо да га употребљава у цитатима на латинском језику (исп. § 8), одакле га је вероватно и преузео. Филиповић је прихватио из талијанског писма оба знака (*s* и *ʃ*) за слово *s* и талијанску комбинацију *sc* и *ʃc* за слово *u*, али се није оteo ни мађарском утицају да *u* обележи удвојеним *s*, дакле са *ss* и *ʃʃ*. У суштини овако широк инвентар у обележавању једног гласа потиче од два факта: 1) што је то слово састављено од два знака од којих се један пише на два начина, и 2) што је притом користио два узора, талијански и мађарски.

§ 22. Знак *g* означавао је звучни задњонепчани глас — али је употребљаван, као што смо напред видели (исп. § 16 и 18), и у комбинацији за обележавање гласова *ħ*, *ʃ* и *ħ*. Комбинација *gh* писала се испред вокала предњег реда да би се, показали смо, избегло читање *ħ*, *ʃ* и *ħ*. Али ју је Филиповић веома често и механички писао, тј. и у овим случајевима када *h* иза *g* није имало функцију да спречи његову палатализованост: P2 *ghlad* 81, *poghlavicze* 13, *ghdi* 27; P3 *ighdar* 11, *nighdar* 6, *ghdi* 8, *Bogh* (доследно тако), *razlogh* 3,

§ 23. Осврнућемо се и на обележавање неколико гласова који нису историјски толико значајни као напред наведени, али које ипак треба споменути јер се не употребљавају или не обележавају увек на исти начин знаком као у данашњој српскохрватској латиници. То су знаци за обележавање гласова: *ж*, *μ*, *к*, *р* (вокалног), *ј* и *в*.

1. Глас *ж* пише се доследно и једино као *х*:

P1 *podloxnici* 13, *uxivanju* 15, *blaxenstvo* 70, *xenne* 90, *xivotom* 55, *xupnikom* 47
P2 *xao* 4, *xena* 32, *neobsluxuje* 52; P3 *toxe* 3, *krixu*, *xivot* 4.

Овај знак, преузет из талијанског писма прихватили су, потпуно и бескомпромисно, сви далматински, сви босански и сви славонски писци — само од кајкаваца ниједан (Маретић н. д. стр. 366—367).

2. Фонему *μ*, иначе ретку у нашем језику, у речима словенског порекла Филиповић једино пише као *ϕ*, дакле истим знаком као и фонему *ч*. Тако још једино, и само тако пишу још 4 босанска писца (Маретић, н. д. стр. 353—354): P2 *otaϕbina* 43, P3 *otaϕbini* 197, *srϕba* 38.

3. Фонему *к* пише увек као *к*, сем у страним речима (ретко нашим) и као *с*; у именици *crkva*, *crkveni* везу *kv* означава латинским *qu*:

к: P1 *misnik* 12, *mukku* 89, *klobuk* 5.

с: P2 *Catarini* 29, *Corintianom* 11, *Cristina* 110, *Cardinal* 113; ретко *proclati* 10, *slatcost* 32.

qu: *czarquee* P2 54, *czarquu* 32, 39, 23, *czarquenoga* P2 8, 13.

4. Вокално *р* доследно пише, као и многи писци, као *ar* (већина га је писала као *er*) (Маретић, н. д. стр. 361):

P1 *vartilar* 57, *martav* 52, *karsti* 24; P2 *karv* 2, P3 *smart* 4, *barzo* 5, *sardito* 8.

5. Глас *ј* означава са *ј*, ретко са *і*: P2 *naiprii* 1, *joi* 1, *kojoi* 7. У интервокалном положају често га изоставља ако се нађе испред или иза фонеме *і*: P2 *biahu* 4, *nasmia* 4, *priategl* 3; P3 *materiu* 7, *razbia* 23, *Moj-sie* 3; P2 *broit* 5, *moim* 5, поред: P2 *nije* 12, *slobodnije* 13, *najkorisnija* 43; P3 *tvojit* 8, *koji* 8. У положају између два *и* чешће га пише него што га изоставља: P2 *čudnovatiji* 12, *najčistiji* 43; P3 *srichniji* 6, поред: P2 *naizvarstii* 6, *naisvarscenii* 2, P3 *plemenitii* 116. Питање је смео ли на основу чињенице што у групи *-ији* обележава све три фонеме закључити да је суфикс за обележавање компаративног облика у наведеним случајевима био *-ији* а не *-ии*, чега иначе има у далматинским и босанским говорима. (Томљеновић, Залеђе сењско, стр. 584, Жуљић, Вареш 40). Исто важи и за дат. -лоц. синг. именица на *-ија*: P2 *Jeremii* 2, *Marii* 442, *Italii* 418, *Zmii* 220, *Germanii* 220.

Међутим, у примерима писања негативног облика глагола *имати* није јасно да ли је Филиповић у њима изговарао јоту или самогласник *і*, то јест да ли је изговарао *неима* или *нејма*. Први је облик далеко чешћи и по пореклу старији (*нејма* се јавља тек од XVIII) па ће вероватно бити да је он и био заступљен у Филиповићевом говору. (Примери су дати код глагола).

Филиповић, дакле, са својим графичким системом нија усамљен. Али, како смо и напред поменули, тешко је рећи ко се не кога угледао, јер немамо података о најстаријем овако написаном делу. „Put křixa“ најстарије Филиповићево дело, остало нам је непознато. Непозната су нам такође, сем наведених, остала дела Бадрића и Матића. Но логика ствари, међутим, намеће једну сугестију. Природније је, наиме, да познатији и поштованији служи за углед и пример мање познатом и мање цењеном. И по тој логици нормалније би било да је Филиповић био узором другој, мање истакнутој двојници, којима је, између осталог, био и старешина. Другим речима, логичније изгледа да је Филиповић творац ове графиције. Но, за ту претпоставку ипак недостају аргументоване чињенице.

§ 25. Филиповићев правопис био је и фонетски и етимолошки. О етимологичности његових правописа могу се рећи две ствари: 1) да га срећемо, најчешће код везе префикса и управне речи онда кад је тај префикс продуктиван, тј. кад је у свести говорног представника морао постојати као морфолошка и семантичка аутономност. 2) да у фонетском, односно етимолошком правопису нема одређеног система. Исте случајеве налазимо написане сад на један, сад на други начин.

I. Везе префикса и управне речи:

1. предлог - префикс *iz*:

a) P2 *izkazat* 3, *izkuſcat* 58; P3 *iztočni* 35, *izpuni* 28, *izpunit* 18, *izhodjahu* 17, *izpusti* 12, *isprazna* 32, *iztomačiti* 16, 9.

b) *istomačenju* 27.

2. предлог - префикс *ob*:

a) P2 *obsluxit* 37, *obsluxio* 41, *obsluxuje* 52; i P3 *obsluxuju* 10, *obsluxitegl* 17, *obsluxichiu* 9, искључиво са неизмењеним *b*.

b) P2 *opchii* 60, *opchit* 60, *opchiechi* 60; P3 *opchienoga* 16, *opchinu* 16.

3. предлог - префикс *od*:

a) P2 *odkupio* 58, *odpuſcchaju* 36; P3 *odkud* 4, *odkle* 4, *odkupitegl* 3, *odkri* 5,

b) P3 *ostupaju* 11, *otkini* 11, *otkinuſci* 19.

4. предлог-префикс *pod*:

a) P2 *podpuno* 37, *podkradat* 17;

b) P2 *potaknutjem* 7; P3 *potsetit* 19, *potsetio* 23.

5. предлог-префикс *raz*:

a) P2 *razsrdi* 2, *razstavit* 17, *razteraj* 18,

b) P2 *rastaviuſci* 9; P3 *raspadnu* 31.

8. предлог-префикс *s*:

a) P2 *s drugnim* 19, *s duſſom* 18, *s dragostju* 12, *s Boggom* 11; P3 *s Boggom* 8, *s grihom* 19, *s gričnici* 9.

z) P3 *z'dvora* 4, *zgriano* 10, *zdruxene* 17, *zdruxenim* 17, *z dopuſćenjem* 18.

9. предлог префикс *us*:

P2 *uskarsnutje* 14, *ustarpgljenje* 13, *uskarsnuli* 25.

II. Везе основе и суфикса.

Забележила сам ове примере:

bc > *bc*: P2 *bogoliubca* 50, *bogogliubcem* 17

bs > *bs*: P3 *sobstva* 17, *pribovgogliubstva* 21

dc 1) > *dc*: P2 *sardcze* 4, *sardczem* 24, *sardczu* 4

2) > *tc* или *c*: *suci* P3 82

dĕ 1) > *dĕ*: *srdĉani* 18,

dk 1) > *dk*: P3 *sladkost* 31, *sladka* 42

2) > *tk*: P3 *slatka* 5, *slatko* 8.

ds > *ds*: P3 *svetogardstvo* 11, *rodstvo* 27,

kd > 1) *kd*: P2 *svakdagnih* 8, *svakdagnem* 13

2) *gd*: P2 *ighdar* 18, *nighda*, *svagde* 3

sd 1) > *sd*: P2 *vasda* 33.

2) > *zd*: P2 *vazda* 11 (обичније)

stn 1) > *stn*: P3 *proftno* 25, *koristni* 24, *bolestnika* 31, *xallostnoj* 14,

kripostnomu 11; *propastno* 44,

2) > *sn*: P3 *svisno* 33, *najkriposniji* 6

stb > *stb*: P3 *jistbinu* 24, *jistbinam* 31

P2 *gostbe* 11

db > *db*: P3 *xenidna* 5, *xenidbe* 7,

xenidbu 27.

tc > *tc*: P3 *Otczi* 4, *otcza* 24, *vrutczu* 20,

bogatca P3 28

tĕ 1) > *tĕ*: P2 *znatchie* 17, *viditchieno* 6, *bitchie* 9,

P3 *mislichie* 11, *sliditchiu* 17, *ispunitchie*.

2) > *ĕ*: P2 *ostavichiu* 2, *izgubichie* 5

zk 1) > *zk*: P2 *nizke* 5, *blizkom* 11,

2) > *sk*: P2 *bliskost* 9, *bliske* 7,

ĕc > *ĕc*: P2 *neznaboxczi* 4, *neznaboxcem* 11

ĕk 1) > *ĕk*: P2 *texkim* 6, *texke* 7

2) > *ĕk*: *muĕckog* 4, *muĕcko* 4, *teĕckoga* 8

§ 26. Друга одлика Филиповићевог правописа јесте да енклитику са другим врстама речи заједно пише. Тако код њега налазимо именице, заменице, придеве и глаголе написане заједно са глаголском или заменичком, ређе неком другом енклитиком. А то је, као што је познато, била одлика и других писаца. Било да су се служили ћирилицом било латиницом. Ево примера:

1. са глаголском енклитиком: P2 *od potrebeje* 11, *Boghje* 11, 13, *viraje* 11, *istinaje* 13; *jachiu* 8, *tkoje* 5, *kojaje* 3, *kojesu* 3, *kogasu* 24, *kojibi* 18, *svebi* 21, *duxansi*; P3 *smartnobi* 22, *potribitoje* 17, *boglicchie* 18, *mnoghiibi* 21; P3 *kadse* 2, *kadje* 6, *kadaje* 7, *dokleje* 2, *doklesmo* 12, 15, *vazdaje* 3, *sadbi*, 7, *kakosam* 58, *kolikobi* 24; P3 *odredilaje* 3, *daoje* 4, *biobi* 18, *rekaobi* 13, *dvasu* 6, *alije* 11, *jerje* 57, *akkoje* 3, 11, *neggochu* 3, *dachie* 57.

Интересантно да ситуације *sat došao, bi dao, li si* никад не пише заједно.

2. са заменичком енклитиком:

P3 *od grihase* 24, *virranam* 4, *Boghnam* 4, P2 *griemuse* 58; P3 *menise* 24, *tebbise* 5, P2 *probudise* 58; P3 *primase* 3, *učinise* 4, *sluxiose* 4, *morase* 3, *jessuse* 6, *dajese* 11, *cenise* 2, *bolime* 4, *čekaime* 8, *upitaga* 4, *imanti* 8, *požega* 4, 8.

Ни код заменица нигде нисам забележила да је у проклитичкој позицији заменица написана уједно са управном речи.

Нису ретки случајеви и да су три па и четири речи написане уједно:

P2 *kojisuse* 3, *kojasutu* 11, *tkolije* 27, *ovoseje* 13, *duxnismoju* 21, *kadbise* 21, *zadostamije* 7. има и других веза: P3 *Boghbo* 2, *kakono* 21, *govorebo* 13.

И одречну речу пише заједно са глаголом: P2 *nemore* 58; *neulazi* 4, *nemore* 2, *netohe* 7, 4, *nedočka* 21, *nebudemo* 6.

Интересантно је да предлоге увек пише одвојено, па чак и оне синтагме постале од предлога и именице или друге речи у падежу када су изашле из категорије именичких речи: *u vike* P3 32, *na srid* 3, *iz nova* 25, *sa svim* 7, *u kratko* 11.

§ 27. Велика слова употребљава далеко чешће него што се пишу у данашњој латиници. Поред именица које се односе на људско биће, велика слова пише и код именица које значе животињу, затим и појмова из црквене тематике. Ево неколико примера: P2 *Otca* 2, *Roditeglje* 9, *Bogoslovczi*, *Prorok* 3, *Psi* 3, *Sabor* 2, *Manastira* 2, *Pismu* 2, *Red* 5, и доследно *Bogh*, *Boghu* и сл.

Скраћенице употребљава једино кад обележава место одакле нешто цитира. Те скраћенице су обично у загради: P2 (*Psalm*. 18) и сл.

§ 28. Да сведемо. На основу изнесеног материјала закључи о Филиповићевој графици и правопису могу се изнети са три тачке гледишта.

1. Са гледишта фонетске прецизности. Филиповићева графика није у потпуности прецизна, како се то и могло очекивати с обзиром на стање графици онога времена. Та непрецизност последица је примена туђих правописних вредности на наш језик, талијанског и мађарског, са којима српскохрватски нема адекватну дистрибуцију фонема. У неким случајевима лингвистичка анализа помогне да се реч фонетски потпуно одгонетне (ситуација код новог јотовања). Некад значење речи искључи једну од две могућности (из значења се види да ли је *snage* ген. од *snaga* или презент од *снаћи*, тј. да ли *g* испред *e* означава *z* или *h*). Исто тако, значење речи означава да ли удвојено *s* (*ss* и *ff*) треба читати као *s* (*possao* = *pošao*) или као *s* претходним кратким вокалом (*possao* = *pdsao*). Али има и таквих где су у истој морфемима могуће две гласовне варијанте. Таквих ситуација нема много. То су 1) *g* испред

e и *i* у лексемама *evangelje*, *angeoski*, *Germanija*, *egipskoga*; 2) двоструко *i* (= *ii*) у дативу синг. именица на *-ija* и компаративу, 3) графема *chj* у *vechje*, *potochju* и 4) одречан облик глагола *imati*.

2. Са гледишта историје односно порекла слова. Видели смо да је Филиповић далеко више користио талијанске него мађарске узоре и да је, адекватно томе, био ближи својим далматинским него босанским колегама. Директно из талијанског правописа преузете су графије за гласове *ћ*, *ч*, *ђ*, *љ*, *њ*, *с*, и *ж*. Талијански је утицај и зависност обележавања од карактера наредног самогласника (тврдог или меког). Из мађарског је узет принцип да се *ш* обележава удвајањем знака *s*, при чему Филиповић удваја оба талијанска знака. Према мађарском је такође модификована графија за глас *ц*.

3. О распрострањености његове графије се за сада не може тачно ништа рећи до то да су се истом графијом служила још два далматинска фрањевца С. Бадрић и Ф. Матић, његови савременици, и ниједан од 93 писца, чија је дела обрадио Маретић у својој Историји хрватског правописа.

1. АКЦЕНАТСКИ ЗНАЦИ, УДВОЈЕНИ СУГЛАСНИЦИ, УДВОЈЕНИ ВОКАЛИ

§ 29. Филиповићева графика зна за акценатске знаке, удвојене вокале и удвојене сугласнике, али се у погледу њихове употребе битно разликује од већине писаца. Код Филиповића, наиме, њихова употреба има и извесног смисла и одређеног система.

Од акценатских знакова употребљава ова три: ',', '^'. Њихова употреба и њихова фреквентност нису у свим делима исте. Удвојени сугласници и удвојени вокали такође нису у свим делима заступљени у истој мери. Две су ствари, ипак, заједничке за сва три дела. Прво, Филиповић је, са огромним процентом тачности, удвојене сугласнике употребљавао да означи претходни кратки, готово доследно акценатовани слог, акценатован и у смислу пренесене акценатуације. Акценатски знаци и удвојени самогласници служили су да означе дуги слог, акценатован или неакценатован. Изузетак представља једино знак '^', употребљен само у Р2 без икакве прозодијске вредности. Друго, Филиповић није назначио прозодијски моменат за сваку реч која у реченици носи акценат или дужину. Напротив. Далеко је већи проценат речи које не носе никакво обележје од оних које га носе. Тако је, уосталом, било и код осталих писаца.

Да се стварно, кад је реч о акценатским знацима, ради о обележавању трајања вокала, а не о обележавању њиховог тонског квалитета, показују следећи моменти. Поменути акценатски знаци стоје и на оним дугим слоговима који никада нису носили акценат. Затим, на истој речи понекад, на њеним дугим слоговима стоје два, ређе три таква знака, што не одговара распореду нагласака у нашем језику.

Пре но што пређемо на изношење материјала, напоменућемо још неке одлике Филиповићевог графичког система у вези са поменутиим прозодијским моментима. Филиповић је обично у истој речи или употребљавао само геминате, тј. обележавао само кратак акценатован слог (неакценатоване кратке није обележавао), или само акценатске знаке, један или више њих, тј. обележавао само дуге слоге под акценатом или ван њега. Обележавање дугих слогова далеко је чешће него обележавање кратких. Отуда се о дугим слоговима може извући више пода-

така него о кратким. Кратки слогови, дају, међутим, више података о типу акцентуације као система. (исп. § 30—33). У случају кад се у истој речи налазе и кратки акцентовани слог и дуги неакцентовани слог (или слогови), тада Филиповићева граfiја занемарује кратки акцентовани слог и обележава дужину (§ 35 тач. г). Ретка је појава да су оба прозодијска момента обележена истовремено. Такве случајеве налазимо само у овим примерима:

trečēmu P1 18, *imnenovāni* P3 7, *millōst* P3 2, 31, *mučēdñu* P3 29, *ossudi*, P3 160, *oččitovānja* P3 3, *svidočēl* P3 157, *subottē* P3 20, *večēkrāt* P3 31, *virrujēmo* P3 4, *zaplačēlē* P3 140, *rečēnōga* P3 28.

Погрешно обележене дужине такође су ретке. Ево неколико: *kajati* P3 27, *po kripōsti* P1 33, *kripōstima* P3 31, *po kumōvih* P3 24, *milōstima* P3 8, *nāmi* P3 36, *padeš* P1 37, *pōčetku* P1 25, *vōdu* P3 20, и *viditi* P1 35. Ретка је појава, коју је Даничић налазио у старим текстовима, да исти слог истовремено носи и обележје дужине и обележје краткоће (Даничић, Српски акценти, стр. 240). Једини такав пример забележила сам у *rečēno* P1 37.

Свако од три Филиповићева дела која анализирамо у овом раду, има, као што смо напоменули, различиту употребу акценатских знакова. Управо, у P1 и P3 принцип је истоветан и њих ћемо прегледати уједно; P2 ћемо размотрити посебно јер се разликује од поменута два. Удвојени сугласници имају исту вредност у сва три дела. Систем удвојених вокала налазимо само у P2, док га у остала два дела ретко срећемо. Стога ћемо удвојеност сугласника и усвојеност вокала размотрити за сва три дела уједно.

I. Удвојени сугласници

§ 30. Удвојене сугласнике налазимо, готово у истој мери, како после кратког слога са данашњим силазним акцентом, тако и после кратког слога са данашњим узлазним акцентом. Таквог обележавања има у свим категоријама речи, најчешће код двосложних и тросложних облика именица и глагола.

Речи са кратким силазним акцентом испред гемината.

Речи чији је кратки силазни акценат означен удвајањем наредног сугласника има доста; али се углавном једне исте речи провлаче кроз сва три дела. Удвојених сугласника нема, по правилу, на крају речи и испред сугласника. Изузетак су једино *već* P3 122 *reć* P3 125, *mučēno* P3 183, *nesrićni* P3 176. Удвојеност сугласника који се пишу само једним знаком чешћа је него удвојеност сугласника који се пишу са два или три знака. У овом последњем случају удваја се само прво слово сложеног знака (удвојено *ñ* = *sch* (i), удвојено *њ* = *ggn*(i)).

Акценти речи у наведеним примерима проконтролисани су на терену у РБ и РД, и овде ћемо се, по потреби, осврнути на њих. Примери су дати абecedним редом за сва три дела уједно према основним грама-

тичким категоријама, без обзира на род. Обележеност дугих слогова транскрибоваћемо савременим знаком за дужину.

Ево примера где геминате означавају силазни акценат претходног слога:

а) именице:

blasto P3 31, *blattom* P3 31, *boggovi* P1 60, *boggove* P1 14, *bogge* P3 145, *bratta* P2 58, *bukkom* P3 153, *čassa* P1 14, *čuddo* P1 53, 116, *čuddu* 35, *dillo* P2 9, P3 2, *dilla* P2 12, P3 37, *dilli* (instr. pl.) P3 4, 5; *gorru* P2 44, *gubbe* P1 16; *imme* P1 14, P2 8, P3 32, *immetom* P2 3, P3 8, 28, 33; *jannu* P3 201, *kollo* P3 161, *krannu* P1 49, *kranno* P3 121, *kućci* P3 8, *kućcu* P2 3, P3 28, *kućcom* P3 3, *kućcaninu* P3 137, *kućcani* P3 13, 208, *kessu* P3 152, *millost* P2 15 (доследно), P3 (доследно), *od millosti* P3 6, *muččenik* P1 28, *muččenici* P3 29, *mukka* P3 4, *mukke* P1 6 и 14, P3 4, *mukke* P2 4 и 32, P3 6, 9 и 112, *mukku* P1 89, P3 8, *mukkam* P3 113, *mukkami* P3 170 и 188, *nebbu* P1 51 P2 13, *nebba* 32 (доследно тако), *oćci* P1 21, P3 27, *oćcima* P1 35, P3 160, 173; *plačcom* P3 183; *psetta* P3 111, *pragga* P3 17, *ranne* P2 14, P3 8, P3 29, *ranni* P3 4, P3 8, *rannu* P1 5, P1 8; *slavva* P1 32, P2 36, P3 32, *srićci* P3 134, *srićcu* P3 184, *škodda* P3 154, *škoddu* P2 26, *šetta* P3 108, *šette* P3 152, *šettu* P3 110, 121, *šettom* P2 12; *uffahe* P2 7, 12 и 36, P3 136, *uffahe* P3 9, *s'uffahe* P3 138, *virra* (доследно, тако) *vočče* P3 190, *vočcu* P3 152, *voddi* (dat. s.) P3 4, 29, *voddu* 126; *vossak* P3 94, *žabbe* P3 173, *žallost* P2 17, *žittu* P3 152, *žittom* P2 9, итд.

Неколико пута употребљене су геминате код неких речи иако кратки слог испред њих није акценатован. Свакако је по среди аналогија или према неком облику те речи или према основној речи од које је изведена а која стварно има кратки силазни акценат: *nebbesa* P2 8, *nebbesih* P2 31, (према *nebbu* = *nèbo*), *millosrde* P2 41, P2 43, (према *millost* = *millost*), *velličanstvo* P2 2, (према *vellik* = *вѣлик*).

б. заменице: Углавном је указано на кратак слог личних заменица и то у врло великом броју примера:

menni P1 85, 62, 84, P3 36, 112, 116, *menne* P3 113; *tebbe* P2 2, 7, 9, *tebbi* P1 89 P2 5, 15, 31, P3 8, 27, 35; *sebbe* P2 12, 47, *sebbi* P2 3, 10, P3 6, 27, 28, 31; *sobbom* P2 11, 29, 32; *njegga* P1 49, 56, P3 4, 8, 25, 27, 29; *vamma* P3 193, 210.

Има разлога да се претпостави да је Филиповић хтео да геминатама обележи управо кратки силазни акценат. Силазни акценат првог слога код наведених личних заменица у једнини захвата прилично широку ареу наших говора на западу. Тако је у многим икавским и јекавским говорима (исп. Залеђе сењско, Томљеновић стр. 586; Лика, Јапунџић стр. 272; Истра, Рибарић стр. 107; Посавски, Ивић II стр. 34—35; Бачки буњевачки, Георгијевић стр. 29; Вуковић — Мостар стр. 960, Вуковић, Имљани стр. 35; Решетар, Ветонnung, стр. 88). Тако је и у РБ и у РД и целој територији нашег дела средње Далмације.

в. придеви и прилози: Има их врло мали број. То су:

čuddan P3 121, *druggo* P2 17 (доследно тако), *druggomu* P2 56, *lakki* P3 6, *lakko* P1 12, P3 33, *mallo* P3 196, *millodarno* P3 151, *mnoggo* P1 14, P3 4, *muččno* P3 170, *oćcit* P1 27, P3 27, *oćčito* P1 55, *pravvo* P3 122, *purno* P2 33, *vellike* P2 9, *velliki* P2 24, *vesselo* P3 27,

г. бројеви: *desset* P3 122.

д) глаголи:

buddi P2 33, *buddimo* P3 144, *čuddit* P1 41, *čudditi* P3 27, *čudde* 128, *čulla* P2 38, *datti* P3 113, *dadde* P1 55, P2 2, P3 7, 27, 116; *dillovat* P2 33, *dilluje* P2 24, *dillujte* P2 25, *dillovao* P2 10, *ganni* P2 39, *gñiti* P3 142, *hočče* P2 27, 31 (често) P3 27, 113, *hotti* P2 26, 31, *immenuje* P3 3, *immenovali* P3 25; *jiddi* P3 4, *klečče* P1 56, P1 57, *kuppi* P3 197, *muččiti* P3 33, *muččiše* P1 43, *nossiř* P3 114, *nossi* P3 31, *nossimo* P3 187, *padde* P3 28, 29; *plaččeř* P3 140, *plannu* P2 48; *reččem* P1 15, P2 121, P3 2, 29, 33, 116, *sidde* P3 138, *skidde* P1 56, *skvassi* P3 18, *smillovati* P3 136, P3 114, *smillujuci* P3 116, *stadde* P1 85, *stavvi* P3 119, *stičči* P3 197, *uffat* P2 7, *uffař* P3 128, P3 128, *varram* P2 29.

ђ) везници, усклици и неки прилози. Веома су често у сва три дела са удвојеним сугласником:

akko P1 7, 56, P3 4, 5, 8, 113; *alli* P1 13, P2 7, 8, P3 8, *evvo* P2 6, 8, 9, P3 31; *illi*, P1 12, P3 4; *kakko* P3 3, 5, 4, *neggo* P1 14, P2 3, 17, P3 4, *nekka* P1 12, P3 5, 113, *mitti* P2 5, 9, 11, P3 196, *sadda* P3 112, итд.

Из примера се види да су удвојени сугласници најчешће употребљени код двосложних речи, мање код тросложних, ретко код вишесложних и да доследно стоје иза силазно интонираног слога.

§ 31. Речи са кратким узлазним акцентом испред гемината.

Филиповић је употребљавао геминате и иза слога са данашњом кратком узлазном интонацијом. Налазимо их и иза првог и иза другог слога, дакле код двосложних и тросложних речи. Но геминате у средини речи не означавају увек узлазност, иако највећи број примера управо то показује. Примере типа *subotta* и сл., са геминатама иза непренесеног кратког акцента, навешћемо и прокоментарисаћемо посебно (исп. ниже § 32) јер и овај факат има значаја за одређивање карактера акценатске системе Филиповићевог језика.

Узлазни акценат означен је удвојеношћу сугласника у овим примерима:

а) именице 1. двосложни облици:

čellu P1 31, *oggari* P1 39, P2 15, 14, P3 173, *oggria* P3 212, *oggru* P2 11, *oggrnem* P2 15, P3 162, *peččat* P1 12, *possao* P1 12, P3 12, *vodda* P3 2, *ženma* P1 25, P3 25, 26, *ženne* P1 90, P3 121, *žennot* P3 9, *o_voddi* P3 190, *po voddi* P3 4,

2. тросложни и вишесложни облици:

bessidami P3 164, *cistoččom* P1 83, *cistočči* P3 28, *čudessa* P1 27, 61, *čudessi* P3 79, *dobrotta* P3 6, 116, P3 118, *dobrotte* P3 6, *đubinne* P3 182, *gospoddin* P3 32, 116, *gospodda* P3 27, *gospodde* P3 27, *grdočče* P3 133, *grubočče* P3 156, *oččitovaņa* P3 120, *opaččina* P1 57, *opaččine* P3 138, *opaččini* P1 56, *opaččinu* P3 166, *opaččino* P3 112, *peččatu* P1 14, *peččatom* P1 14, *planinna* P3 116, *planinni* P1 56, *slipočča* P3 126, 29, 32, *sramottom* P1 31, *tegočči* P3 120, *tilessa* 31, *žestinne* P1 70, *žestinnom* P3 111, *živinna* P1 56, *životta* P2 8, 39, P3 2, 9, 29, *živottu* P2 39, P3 3, *živottom* P3 10, 18, *životti* P3 18.

б) придеви:

calovvit P3 185, *nebbesko* P3 2, *nebbeskoga* P3 9, *ossobito* P1 66, P3 118,

в) глаголи I. двосложни случајеви:

jessam P3 116, *jessi* P3 121, *jessu* P3 3, *jessu* P3 5, 6, *kunneš* P2 23, *ređti* P2, 31, P3 2, 27, 114, *žellim* P2 35, *želli* P2 14, 35, 36, *zovve* P2 23.

2. тросложни и вишесложни случајеви: *donesse* P3 111, *ganmut* (inf.) P2 2, P3 119, *govorriti* P1 70, *isprossiti* P3 136, *nassitii* P3 11, *nossiti* P1 14, P3 150, *očistiti* P1 23, *očisti* P1 78, P3 119, 129, 130, *očituješ* P3 116, *očitovao* P3 7, *osloboditi* P1 23, *ossuden* P3 137, *oženiti* 35, *podnossit* P1 14, *podnossiti* P1 63, P3 117, *podnesse* P1 87, *pomoćti* P3 144, *ponoviti* P1 41, *ponovvi* (imp.) P3 182, *pronessen* P1 56, *prinossiti* P3 116, *prossiti* P3 138, *sakrivven* P1 80, *uffaćena* P3 134, *zaborravili* P1 59, *zapečćatio* P1 21.

За остале категорије речи нисам нашла потврде за употребу гемината.

Филиповић је, дакле, употребљавао геминате да означи и слог на коме стоји кратки узлазни акценат. То значи да је тај слог, слог са пренесеним акцентом Филиповић најинтензивније осећао — интензивније од оног са кога је акценат пренесен — иначе не би баш њега, тј. слог са узлазним акцентом нашао за потребно да обележи.

Тај факат да слог који се најлакше уочава, па према томе и обележава, носи пренесен акценат недвосмислено упућује на закључак да је Филиповићевом језику акцентуација била пренесена, бар једним делом и бар што се тиче кратког узлазног акцента у позицији испред кратког вокала, на шта упућују наведени примери.

Повезаност употребе гемината са квалитетом акцентуације не тумачи се међутим увек на овај начин. Употребу удвојених сугласника у делима М. Држића Решетар друкчије објашњава. Он наиме, дословце каже: „Ако наиме s izgovorom talijanskih riječi kakve su *gatto*, *sacco*, *spalla*, *sessu* итд. isporедимо izgovor naših riječi s dva kratka sloga, lako ćemo opaziti da talijanskim riječima, koje ipak imaju također silazni akcenat na prvome slogu i u kojima se taj slog, zbog dvostrukog, to jest dugog konsonanta za njim, energičnije izgovara, mnogo bolje odgovaraju naše dvosložne riječi sa silaznim akcentom negoli one s uzlaznim, jer i u našem jeziku kratki silazni akcenat daje akcentovanomu slogu veću izrazitost i jakost; pa zato su i Držić i drugi naši stariji pisci koji su tako pisali osjećali da je naše *rāta*, *brāte* bliže talijanskomu *ratta*, *tratta* negoli je *pōra*, *mōli* talijanskomu *popra*, *molle*“ (М. Решетар, Квантитет у делима М. Држића, РАД ЈА 233, стр. 153). Другим речима, Решетар сматра да је до удвајања сугласника после кратког силазно наглашеног слога код Држића дошло искључиво због потпуне акустичке подударности са талијанским речима силазне интонације испред које се пишу удвојени сугласници. Код речи типа *voda*, *visina* која се данас у Дубровнику изговарају као *vōda* и *visīna*, гемината нема (н. д. стр. 152). Тешко је поверовати да је критеријум за удвајање сугласника код Филиповића и других био *квалитет интонације*, критеријум врло танан, који ни данас чак и образовани лингвисти нису у стању да уоче. За Филиповића се са сигурношћу може тврдити да је геминатама хтео да обележи м е с т о акцента. Даље је ствар *наше* лингвистичке анализе да утврди који је квалитет акцента по среди: код речи *bogga*, *bratta* и сл. Филиповићева графика

показује само да је акцензован први слог. А лингвистичка реконструкција овде констатује силазну интонацију јер је узлазна теоријски немогућа. И именице типа *ženna*, *vodda* и сл. лингвистичка теорија сврстава у окситоне, јер друкчије, бар кад је реч о херцеговачко - далматинским говорима, не може бити.

§ 32. Материјал такође указује да је пренесеност сигурно обухватила двосложне облике, било отвореног, било затвореног слога. Што се тиче тросложних и вишесложних, наведени примери потврђују да је и ту померања било у великој мери. Али има и таквих, ниже наведених, где геминате указују на слог на коме се налазио *непренесени* акценат. То су ови примери:

brazgottine P3 156, *govorre* (3 pl) P2 48, *donossechi* P3 144, *ispunnim* P2 16, *isprosse* P3 122, P3 151, *nesrični* P3 176, *pomillovati* P1 14, P3 142, *začuddi* P1 56, *subotte* P3 20, *zaplačeš* P3 138, *rastannu* P2 5.

Да ли ови примери одступају од системе, тј. да ли не дозвољавају да се утврди пренесеност акцентуације Филиповићевог језика? Свакако да не. Невероватна тачност у обележавању управо оног слога који носи акценат, било да је пренет на иницијални слог, било да је пореклом на иницијалном слогу, врло убедљиво доказује, видели смо, да је Филиповић одлично разазнавао акцентовани слог у речи и да је хтео управо на њега да укаже. Ови примери само су још један доказ таквој претпоставци. Тај слог код ових речи стварно може да носи акценат — само је у овом случају акценат непренесен. Он је њиме у ствари написао: *brazgōtina*, *govōre*, *donōseči*, *isprōse*, *nesrični*, *začūdi*, *ispūnim*, *zaplačeš*, *subōta*, *otldose rastānu* и сл.

Оваква непренесеност налази се само у тросложним и вишесложним речима. Код двосложних, пак, непренесеност, рекли смо, технички се не може обележити јер нема сугласника иза другог слога (тип *жена*) или се он налази на крају где никад не ставља геминате (тип *йечати*). Али се зато може не бележити први слог, а Филиповић је управо то чинио.

Да сведемо. Из овакве анализе Филиповићеве употребе гемината проистичу, према томе, овакви закључци: Филиповић је геминатама обележавао место кратког акцентованог слога који се налазио испред удвојених сугласника. Тај слог може носити силазни или узлазни акценат, што опет упућује на врло крупан закључак да је акцентуација Филиповићевог језика морала бити пренесена, бар код двосложних речи са оба кратка слога. Код тросложних и вишесложних речи са кратким слоговима распоред гемината показује да је померање старих акцената ка почетку речи и код њих узело маха, али да процес вероватно није сасвим окончан.

§ 33. Има још једна мања група примера који такође изискују коментар. То су именице *dosada*, *йокора*, *уйроба*, које данас све, бар према стању које налазимо у речницима, имају силазну интонацију на првом слогу. Филиповић је, међутим, написао: *dosaddu* P2 29, *pokorru* P2 8, *pokorre* P28, *utrobbi* P2 38.

То би морало да означава или *dosāda*, *pokōra*, *utrōba* или *dosāda*, *pokōra*, *utrōba* што ниједно, колико ми је познато, није потврђено у нашим говорима. Филиповић, међутим, ипак није погрешно. То потврђује руски језик који од свих словенских језика најбоље чува место старих акцената. А он показује да је код ових именица стари непренесени акценат стајао управо на другом слогу. Исп. руско *dosada pokora*, *utrōba*.

Филиповић је, према томе, наведене речи изговарао као *dosāda*, *pokōra*, *utrōba*, и то његова графија није пропустила да бележи. Што ми данас имамо *dōsada*, *pōkora*, *ūtroba*, свакако је последица аналошко-морфолошког уопштавања силазног акцента на првом слогу код речи образованих префиксима *īo-*, *y-*, *do-*, *za-* или њима аналогним. Таквог уопштавања иначе има у низу других примера. Исп. српскохрватско *zābava*, *zāmena* (*zāmena*), *nāgrada*, *zāsługa*, *ūlajāa*, *nāzad* и сл., са силазним уместо узлазних акцената на које би упућивали руско *zabava*, *zamena*, *награда*, *заслуга*, *утлајаа*, *назад*. Нивелисаност није доследно спроведена (Исп. српскохрватско *zākuska*, *zāliv*, *zāvod*, *zājам* и сл. за адекватне руске семантене са акцентом на другом слогу.

II. Удвојени вокали

§ 34. За удвојеност вокала која је у нашу латиницу — бар према Решетару — касније продрла (највероватније из ћирилице где је има од најранијих времена) напоменули смо да није подједнако заступљена у свим делима. У Р1 и Р3 удвојених вокала има само по изузетку. У мојој, иначе обилно извученој грађи, нашли су се само ови примери: *izgleed* Р1 78, *soo* Р3 31, *narastoo* Р3 52. У Р2 међутим, удвојени вокали представљају веома честу правописну црту. Налазимо их у свим категоријама речи, у слоговима под дугим силазним акцентом, у слоговима под дугим узлазним и у неакцентованим дужинама. Има их у корену речи, а нарочито често на крају речи, у наставцима деклинације и коњугације. Ево нешто потврда, којих иначе има на стотине:

а) под дугим силазним акцентом:

daar 13, *kiipa* 24, *kriiž* 17, *laaž* 4, *miir* 49, *miisao* 21, *miisli* 22, *poost* 48, *puuk* 58, *reeda* 32, *riiči* 2, *siina* 2, *siinu* 2, *stiid* 33, *tiilo* 48, *sviit* 3, *sliip* 9, *liip* 39, *kriivo* 5, *naas* 1, 3 и 5, *vaas* 2, 9, *paak* 5, 9 и 56.

б) под узлазним акцентом:

prilici 22, *piismo* 37, *biili* 2, 8, *biila* 21, *miisam* 38, *piitat* 8, *piisao* 46, *priimit* 14.

в) под неакцентованом дужином (најчешће):

(gen. sing.) *divicee* 38, *crkvee* 54, *goree* 44, *mukee* 48, *zaprikee* 31, *dosadee* 44, *ovee* 21, *istee* 2, *drugee* 31, *jednee* 44, *duhovnee* 59, *tilesnee* 59, *onogaa* 3, 6, затим *oootuu* 4, 13, 16, *oootuu* 2, 59, 13, *božansvenii* 3, *poglavitii* 3, *velikii* 8, *idee* 47, *imaa* 4, 5, *gladaa* 21, *pivaа* 5, *pokrivaa* 37, *čudii* 46, итд.

У погледу квалитета интонације удвојени вокали не дају дакле никаквих обавештења.

III. Акцентнајски знаци:

§ 35. У P1 и P3 употребљен је, као што смо већ навели, само један знак ` и он стоји на слоговима под дугим силазним акцентом, на слоговима под дугим узлазним и на неакцентованим дужинама. Исто тако, у не малом броју примера стоје два, ређе три таква знака. Има га у свим категоријама речи. Ево нешто потврда:

а) на слогу под дугим силазним акцентом:

P1 *čtkoi* 7, *krvuju* 18, *mòre* 14, *mòru* 14, *rèd* 7, *ùlje* 32, 39; P3 *bòj* 13, *bròd* 14, *čtkva* 17, *čàrke* 31, *dàr* 9, *dàri* 11, *dùh* 18, *dùha* 17, *dùhu* 7, *dùhu* 15, *gvòzdje* 10, *kràj* 14, *krišà* 31, *krò* 4, *màruu* 116, *kùm* 27, *Màrko* 32, *Pàvla* 28, *pòst* 20, *pràvdu* 28, *rùku* 29, *sinu* 3, *since* 9, *zlàta* 3, *jà* 5, *nàs* 29, *nji* (*njih*) 28, *vàs* 28, *svèti* 16, *slàvno* 51; P1 *bàcìi* 57, *dòjde* 8, *dòjdu* 24, *sàjde* 17; P3 *čuvši* 28, *nèće* 4, *piše* 4, *tìće* 4, *znà* 4.

б) под дугим узлазним акцентом:

P1 *biskupàstvu* 46, *bogoslòvci* 22, *božànstvo* 52, 53, 59, *žovičànstvo* 59, *žovičànstvu* 9, *glavàri* 13, *jàkosti* 43, *likàrija* 39, *počètku* 18, *poglavàri* 35, *poklisàra* 74, *pomočnika* 29, *ràskojsja* 32, *svidočànstvo* 13, *veličànstvo* 36; P3 *blùdnice* 28, *bolesnike* 21, *u dùši* 7, *dòdra* 35, *po glàsu* 18, *u gràdu* 33, *jedinstvo* 17, *krivac* 112, *lùpež* 112, *mùdrost* 31, *nàpast* 11, *nàuk* 26, *pastire* 21, *plàtno* 29, *pribivalištu* 33, *prilike* 3, *ràzlozi* 17, *sàbor* 27, *na svitu* 8, *vina* 2, *vojnika* 32, *vrùtak* 20, *zàkonu* 111; P1 *divičànsku* 20, *zàkonito* 2; P3 *lipa* 20, *ižàk* 111, P1 *bàcili* 65, *dàvati* 13, *dosègnuti* 81, *nàslidovali* 83, *odràsli* 18, *ponizio* 66, *prokàzat* 13, *promìni* 12, *stupio* 7, *uživao* 4; P3 *dopùstio* 11, *nàstoji* 27, *nisu* 7, *odbàcili* 4, *odrèdila* 3, *prìčestio* 111, *zaslùžio* 4, *živiti* 8.

в) у следећим примерима акценатски знак стоји на неакцентованом дугом вокалу који никада није носио акценат. Налазимо га скоро у свим категоријама речи:

P1 *blagosòvu* 20, *bolèst* 48, *dogodàj* 52, *grìšnik* 6, *klobùk* 56, *kučàni* 13, *manastir* 8, *manastira* 8, *miris* 49, *misnik* 14, *misništvo* 14, *zaručnika* 11, *zaručniku* 8, *ribàrom* 87; P3 *čeljad* 26, *čestitòst* 6, *dogadàja* 116, *glasmik* 28, *ispovid* 152, *komad* 4, *kripòst* 4, *milòst* 4, *misèc* 128, *običàj* 126, *odmetnik* 13, *odmetnici* 28, *pamèt* 4, *plamèn* 182, *pomòc* 10, *rodjàka* 108, *službenici* 25, *svilòst* 18; P1 *drugòga* 17, *istòga* 10, *istočnòga* 16, *istočnòmu* 6, *nakràj* 19, *opàku* 74, *trečèmu* 16, *velikòmu* 21, P1 *blagùjte* 66; P3 *budète* 7, *čekàj* 8, *dignè* 111, *gledàjte* 78, *ištù* 140, *misllj* 114, *poginè* 140, *slavè* 112, *sližàjte* 4, *šaljè* 1 9, *vidèci* 8. Примера има на стотине.

г) У једном, не малом броју случајева акценатски знак се може двојачко протумачити: или као непренесен дуги акценат у позицији иза кратког слога или као дужина иза краткоузлазног акцента. Ево неколико потврда којих такође има у великом броју:

biskupàt P1 48, *bolesnik* P1 68, *česnè* P3 17, *divòjka* P1 27, *s gorčìnom* P3 179, *krst-jànka* P3 33, *poglavju* P3 7, *pristànka* P3 32, *vodòm* P3 2, *vojnik* P3 20, *vojničku* P3 47, *bolì me* P3 4, *bojì* P3 174, *drži* P3 3, *držè* P3 6, *došàvši* P1 48, *kunèš* P3 144, *namòjte* P1 14, *odrèdjen* P1 33, *ostavioši* P3 8, *poslòvši* P1 65, *priznòvši* P1 14, *rekòvši* P1 46, *želi* P3 5, *zovù* P3 4.

Нигде нисам наишла на пример да у оваквој ситуацији графија указује на кратки акцентовани слог занемарујући дужину. Напротив, као што смо у уводном делу нагласили, неакцентована дужина има

приоритет у обележавању над акцентованим кратким слогом. На акцентовани кратки слог Филиповић указује само онда ако у дотичној речи нема дугих слогова.

Немамо, према томе, основа да за акценатски знак у примерима типа *biskupàt*, *bolesnik* било шта категорички тврдимо иако он потенцијално може обележавати непренесени циркумфлекс. Али је он исто тако и овде могао обележавати неакцентовани дуги слог као што је само неакцентовани дуги слог обележавао у мноштву примера типа *bolést*.

§ 36. Филиповић, како смо то напред навели, ставља не ретко, по два, па и по три акценатска знака на једну реч. Они стоје увек на дугим слоговима, најчешће именица и глагола, и означавају такође дуги силазни акценат и дужину иза њега (ниже наведени примери под а), потенцијални дуги узлазни и дужину иза њега (или предакценатску дужину и стари циркумфлекс — примери под б), две дужине иза евентуалног кратког узлазног (или можда стари циркумфлекс у позицији испред кратког слога са дужином иза себе (примери под в) или две, ређе три праве дужине (примери под г). Ни овде прецизност у разазнавању дугих слогова није изостала. Ево примера:

- а) *čkovè* P3 2, *pùtník* P3 2, *pùtnika* (gen. sing.) P3 2, *rànd* (gen.pl.) P3 11, *svitnják* P3 3, *župnik* P3 25, *župnikòm* P1 47; *bilòga* P3 5, *nàglòm* P3 28, *òsmòmu* P1 41, *pràvi* P3 4, *rimskòmu* P1 20, *slàvni* P3 33, *stàrdga* P1 6, *svèti* P3 42, *svètdòmu* P1 10, *žèstòmu* P3 7, *živiš* P3 7; *bàciš* P1 79, *bràvimo* P1 13, *stàrdòmu* P1 10, *čuvàjmo* P3 4, *kàžè* P3 10, *nàjdù* P1 45, *pitàm* P3 116, *primà* P3 3, *primàj* P3 11, *radàmo* P1 6, *sàjèdè* P1 43, *slùžimo* P3 2, *stùpi* P3 116, *tičè* P3 124, *vičèmo* P3 11.
- б) *čàrànje* P1 31, *dàvànju* P1 30, *dušòm* P3 6, *dužnòst* P1 66, *jàkòst* P3 4, *kràljèstov* P3 169, *mùdròst* P1 58, *òbilnòst* P1 39, *uživànju* P1 15, *vlàdànje* P1 74, *od vojnikà* P3 4, *svizdà* P3 3; *nàrdvno* P3 21; *dàjè* P3 3, *dàju* P3 6, *nàstòj* P1 79, *nàstòjje* P1 78, *pišùci* P3 7, *prikazivàše* P1 75, *primiòvi* P1 41, *živùci* P3 5.
- в) *izdàjnika* P3 112, *nevìrník* P1 25, *nevìrnici* P3 14, *pokòrník* P3 11, *pokòrnici* P3 11; *govoràhù* P1 32, *ispovidà* P3 138, *izàjdè* P3 4, *navisti* P1 54, *odgovàrdm* P3 183, *odgovàrà* P1 14, *otkùpi* P1 89, *odpùštàmo* P3 154, *opràvdàn* P3 9, *osùdi* P3 6, *poràdjà* P3 124, *povràti* P3 8, *pričèsti* P3 113, *pristùpe* P3 111, *probùdimo* P3 8, *prosvitè* P3 8, *spomènè* P3 112, *uživà* P3 6.
- г) *čeljàdi* (gen. pl.) P3 24, *andjèlà* P3 25, *čekàhù* P3 35, *pravovìrnim* P1 14.

Примера са три обележена акценатска знака исте овакве фонолошке вредности има ређе. Такви су:

- nàslidnici* P3 114, *nevìrnika* (gen. pl.) P3 36, *ràskòšjà* (gen. pl.) P3 21, *sàbdòrà* (gen. pl.) P3 3, *svitnjàkà* (gen. pl.) P3 3, *po svitnjàci* P3 3, *vrùtàkà* (gen. pl.) P3 21; *dòstòjni* P1 16, *nàrdvna* P1 17, *nàrdvnòga* P1 52, *nàrdvnòmu* P1 10; *dàvòhù* P3 29, *odgovàràjući* P3 4, *prikazivàhù* P1 90.

§ 37. У P2 се употреба акценатских знакова само у неколико разликује од употребе акценатских знакова у P1 и P3. Напоменули смо да у P2 има три акценатска знака ` , ´ , ´. Први од њих ` нема никаквог значаја за нашу акцентуацију (исп. ниже), други је врло редак. Срећемо га само неколико пута и то искључиво на дугим слоговима: *imà* (prez.) 3, 4, *onò* 8, 11, *onogà* 49, *zatò* 8. Знак ´ потпуно одговара знаку ` из друга

два дела и по вредности и по фреквенцији употребе. Према томе, све што смо константовали за њега вреди и за овај знак у Р2. Илустрације ради, ево неколико примера његове употребе које такође има у стотинама примера:

а) ' одговара дугосилазном новоштокавске акцентуације:

blágo 15, *blága* 13, *bóg* 2, (у стотинама примера), *část* 32, *dán* 14, *glád* 37
grád 47, *nóc* 8, *púka* 48, *pút* 5, *póst* 34, *smrád* 5, *stránu* 4, *štáp* 18, *trúd* 25,,
trúda 24, *vrágu* 23; *dn* 3, 28, 31, *njé* 28, 32; *búknu* 48, *dóc* 9, *dóde* 26, *fálim* 8,
fále 35, *kára* 7, *slúži* 34, *vráti* 3, *znáš* 21, *zná* 18.

б) знак ' одговара новоштокавском дугоузлазном акценту: *díte* 5, *drágošti* 35,
dúše 24, *ránu* (храну) 42, *náčín* 31, *náčína* 35, *počétak* 27, *s púta* 43, *rúkom* 8,
slúga 28, *štápom* 18, *túge* 7; *dáde* (prez.) 8, *dádeš* 36, *fálit* 32, *kráde* 46, *múčao*
44, *nismo* 42, *odrédi* (imper.) 30, *probúdi* (imper.) 43, *réste* 11, *slúžili* 38, *stúpio*
33, *svítit* 12, *tfpít* 32, *túžit* 32, *žtvi* 39.

в) знак ' одговара неакцентованој дужини:

paméti (gen. sing.) 9, *porribé* gen. sing.) 4, *slavé* (gen. sing.) 10, *dobivá* 45, *ganémo*
10, *idé* 38, *iděš* 18, *naděš* 25, *nečěš* 17, *nosímo* 47, *očistí* 7, *opijá* 28, *ostavímo* 32,
padá 28, *ufáte* 33, *vidiš* 27, *vidíte* 29, *zapovídá* 16; *istó* 22, *ovó* 2, 7, 12, *ová* 4, 47.

г) знак ' одговара или неакцентованој дужини иза кратког узлазног акцента или потенцијално непренесеном циркумфлексу:

mojé 37, *tvojé* 38, *ovaké* 10, *govoráše* 22, *izáde* 8, *jednáče* 4, *odgovára* 24, *odričém* 46,
posfáli 36, *pokážu* 9, *pristúpiš* 38, *upútim* 38, *užíva* 35, *zabráne* 18.

За трећи знак ' из Р2 рекли смо да није интересантан ни за квалитет ни за квантитет акцента. Филиповић га је узео из талијанске графиције или од писача који су га по талијанском шаблону употребљавали. И за Филиповића се може рећи оно што је и Vaillant констатовао за Златарића: „l'accent bref est particulièrement fréquent sur les mots monosyllabiques (comme en italien *e*, *da*, *che*). Dans les autres mots il se rencontre presque toujours sur la dernière syllabe et plus souvent sur la voyelle en finale absolue“ (н. д I, стр. 102—103). Филиповић га ставља само на крајњи слог, без обзира на то да ли је дуг или кратак. Код именица и глагола је редак, чешћи је код заменица и придева, веома чест на предлозима. Ево неколико примера:

zà grih 4, *nà priliku* 12, *ù raj* 12, *ovó istó* 9, *oná* 12, *kojé* 3, *lašnjé* 22, *prvá* 6, *nigdà*
24, *takò* 4, *onđà* 3, *igdà* 37, *neimà* 5, *nezná* 13, итд.

Напоменућемо, потпуности ради, још једну употребу овог знака, која такође има само ортографског значаја. У посвети сплитском архиепископу Николи Динаричићу штампаној на уводном месту у Р2, употребљен је једино знак '. Он стоји готово на свакој речи, по негде на сваком слогу, без везе са стварним акцентом и квантитетом.

§ 38. Можемо, према томе, из анализе графиције у вези са удвојеним сугласницима, удвојеним вокалима и акценатским знацима извући следеће закључке:

1. Употреба удвојених сугласника има код Филиповића, у сва три дела која су овде обрађена, ф о н о л о ш к е подлоге. Удвојене сугласнике Филиповић је употребљавао само код речи са доследно кратким слоговима, најчешће код двосложних именица и глагола, да би њима означио место акцентованог слога. Из факта што геминате стоје како иза слога са иницијалним кратким силазним акцентом тако и иза слога са кратко узлазним акцентом, проистиче врло крупан закључак да је акцентуација његовог језика била пренесена, бар што се тиче кратког акцента у положају испред кратког слога. На то упућују велики број двосложних речи и један део тросложних. Други део тросложних и неких вишесложних речи у којима геминате стоје иза непренесеног кратког акцента, свакако су илустрација факта да процес повлачења акцента још није окончан, или да је можда на томе био заустављен.

2. Удвојени вокали, који су у нашу латиницу продрли касније, и којима се Филиповић служи само у Р2, означавају дуге вокале без обзира на акцентованост или неакцентованост.

3. Три акценатска знака Филиповић употребљава само у Р2. Од њих два таква знака (графијски ` и ^) за акцентуацију немају никаквог значаја, док трећи (графијски ') има исту вредност и исти значај као и једини акценатски знак (графијски `) употребљен у Р1 и Р3. А он стоји на дугим слоговима означајући дуги силазни, неакцентовану дужину и потенцијално још две акценатске вредности: новоштокавски дуги узлазни, и стари циркумфлекс. У којој је мери било померања дугих акцената, из оваквог обележавања није могуће тачно утврдити. Логично би се једино могло претпоставити, с обзиром на хијерархију настанка нових акцената, да је у позицији испред дугог слога стари кратки највероватније био пренесен (тип *blūdnica*) и да је и ван те позиције дугог узлазног сигурно било и у речима са тзв. кановачким дуљењем (исп. § 43).

АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ

§ 39. Поред обавештења о квалитету интонације кратких наглашених слогова, обавештења не великих али ипак драгоцених, из Филиповићеве се грађе може извући још доста података о стању дужина и дугих слогова. Видели смо да је број обележених дугих слогова далеко већи од броја обележених кратких, и да је обележавање било врло прецизно.

Материјал који сам сакупила сугерирао је разматрање према оваквим категоријама:

1. дужине у деклинационом систему, 2. дужине у коњугацији, 3. дужине неких суфикса, 4. предсонанска дуљења, 5. дуљења у сандхију, 6. поједина карактеристична дуљења (тип *zémļa*) 7. остале интересантности везане углавном за акценат појединих лексема и појединих образовања.

1. Филиповићев текст забележио је ове дужине наставака у деклинацији:

а) генитив једине именица на -а:

Austriē P3 68, *crkovē* P2 3, *česmē* P3 17, *gospojē* P3 69, *starišinē* P3 8, *vodē* P3 17, *dobroīē* P3 43, *divicē* P2 38, *xaprikē* P2 31, *dosadē* P2 44.

Свакако је грешка (можда и слагачева) за акузатив плурала *gorē* P2 44 и *rukē* P2 51.

Ове дужине у РБ иначе стабилно стоје. У РД су пољуљане, углавном у позицији иза силазних акцената.

б) Инструментал једине именица на -а:

dušom P3 6, *Evom* P3 166, *s glavom* P3 161, *s gorčinom* P3 179, *s grišnicom* P3 13, *odlukom* P3 166, *starišinom* P3 14, *vodom* P1 18, 22, P3 2, 4, 17, 18, *s vojskom* P3 197.

Интересантно је, а то уједно говори у прилог Филиповићеве прецизности у бележењу дугих слогова, да се у мојој грађи ниједном није наша означена дужина на истом наставку — *om* у инструменталу једине именица мушког рода, нити на плуралском — *om*, које у тексту срећемо веома често.

v) Инструментал и локатив множине код именица прве врсте. Често се срећу стари наставци — *i* и — *ih* за инструментал и локатив множине обележени дужином. Тако налазимо:

s mladićih P3 169, *s nasliđničih* P3 114, *s gradjanih* P3 21, *sa načini* P1 22, *po svitnjaci* P3 3, *po prozori* P1 16, *na nebesih* P3 13.

Ових наставака више нема у РБ и РД. У посавском, где се још чувају, Ившић их је обележио са дужинама (Ившић н. д. I, стр. 216).

г) Генитив множине. Највише примера има за именице мушког рода са последња два дуга слога:

andjelā P3 25, *sakramenātā* P3 6, *redovnikā* P3 14, *kumōvā* P3 28, *vikōvā* P3 3, *bo-gōvā* P1 28, *grihā* P2 7, 33, 37, *apostōlā* P2 53, *gradōvā* P3 57, *nevirmikā* P3 32.

Код именица женског рода примера има мање:

mikā P2 10, *lipotā* P2 9, *opaciñā* P2 19, 45, *prigodā* P2 38, *iz knjigā* P2 59, *iz ru-žićā* P1 17.

d) Заменице и придеви. Све се дужине које је Филиповић означио чувају и данас, и у тексту су веома честе. Ево неколико примера:

ovogā P1 7, 24, P3 31, *onogā* P1 8, 12, P3 27, *pored onōga* P1 14, *ovomū* P1 49, 29, *ovdmu* P3 14, 5, *novōga* P1 6, *prisivētōga* P1 33, *općenōga* P1 16, *drugōga* P1 17, *starōga* P3 6, *božjēga* P1 16, *nārvāvnōga* P1 52, *božjēmu* P1 14, *mudrōmu* P1 6, *smrtiñomu* P1 14, *prvdmu* P1 12; *s velikim* P1 21, *u ostalim* P3 2, *žalosnoj* P1, *svojōj* P3 28; *smrti-nih* P3 11, *potribnih* P3 8.

2a) Многи наставци и у коњугацији посе обележје дужине, нарочито често у презенту. Тако налазимо, поред дугог *a* и дугог *u*, још и дуго *e* и *je* новијег порекла, без обзира на акценат који им претходи:

stūpā P3 3, *padāmo* P3 194, *misliš* P3 114, *smrdiš* P3 160, *nosī* P3 129, *vidī se* P3 3, *rodī* P3 111, *žellmo* P3 120, *slavīmo* P3 112, *isповiđlmo* P3 13, затим *štljem* P3 138, *opsujēm* P3 165, *čujēs* P3 138, *Izbiјē* P3 121, *piјē* P3 110, *perēm* P3 16, *budēmō* P3 9, *dignē* P3 116, *poginē* P3 140, *nestanē* P3 116.

b) Као дуги обележени су и наставци трећег лица плурала у презенту:

ištū P3 156, *rekū* P3 144, *perū* P3 118, *čekajū* P3 137, *vlāđajū* P3 13, *uživajū* P3 14, *primajū* P3 7, *zapovīđajū* P3 113, *propadajū* P3 113, *slavē* P3 112, *govorē* P3 6, *mas-karē se* P1 30, *veselē se* P3 141, *pripravē* P3 122.

Потврда за презентске дужине има на стотине.

v) Мање примера има за остала времена. За аорист, који иначе у тексту срећемо често али који је редак на територији средње Далмације па и РБ, налазимо ове случајеве са обележеном дужином: P3 *dotřka* 27, *upřita* 27, 43, *ukāza* 8, (Зх) и *zapřita* 5. У свим примерима акценатски знак стоји на другом слогу, а то онда упућује на аорист типа *zapřita*, *dotřka*, *ukāza*.

d) Дужина је означена још и у овим примерима имперфекта и радног придева:

Дуљења у средини речи. Најдоследније је спроведено и најширу ареу захватило је дуљење испред суфикса *-je*, нарочито у категорији глаголских именица, у свим нашим говорима где предсонантског дуљења има. За глаголске именице Филиповићев текст пружа стотине потврда. За остала образовања у вези са суфиксом *-je*, која су иначе ређа, потврда има мање. Да напоменемо, да се код Филиповића ове дужине чувају у свим позицијама, како иза кратких тако и иза дугих акцената.

Ево Филиповићевих примера изнесених по абecedном реду. Напоменућемо само да се многа од наведених образовања не чују, нарочито не глаголске именице од тренутних глагола које су вероватно и у Филиповићево време морале имати књишки карактер. Иначе, суфикс *-je* продуктивнији је у средњој Далмацији него у данашњем књижевном језику и у РБ, како у образовању глаголских именица тако и у образовању колективних именица (исп. *diljēnje*, *seljēnje* за *dioba*, *seoba* и *pljēnje sēnje*, *vičēnje* за кол. од *plle*, *pās*, *vūk*). Ево потврда:

а) Глаголске именице:

blagovānju P1 55, *čarānju* P3 31, *govorēnju* P1 8, *iskušanje* P3 195, *kamēnjem* P1 56, *kršćenje* P3 8, *mirisanje* P1 39, *posinjenje* P3 36, *potvrdjenja* P1 42, *pripotodjenje* P1 16, *rašćenje* P1 60, *uzmnožanje* P1 10, *zlanjenje* P3 2.

Од осталих образовања са суфиксом *-je* потврда има само за три именице:

pristōlju P3 160, *pristōljem* P3 97, 116, *ūlje* P1 32, 39, P3 39, *ūljem* P1 32, 44, и *veselje* P3 37, 115, *veseljem* P3 48, 79, 188. И страна именица *evangēlje* P3 160 спада у ову категорију.

б) Доследна је и дужина испред сонанта *-v*, у прилогу времена прошлог:

nagnivōši P1 83, *promislivōši* P1 88, *pokajāvōši* P1 46, *učinivōši* P1 52, *rekāvōši* P1 31, *stekāvōši* P1 26, *primivōši* P1 8 итд.

в) Секундарна дужина јавља се у нашим говорима и испред сонанта у вези са губљењем непостојаног *a*: За ову појаву Филиповићев текст пружа мало примера, само са наставцима *-ac*, *-ak* код именица и *-an* код придева:

bogoslōvci P1 6, 22, 46, *udōrca* P1 13, *mōmci* P3 124; *blagodārno* P1 8, *dobrovoljno* P1 14, P3 182, *otrōvna* P1 87, *pravovtrni* P3 6, *protivna* P1 13, *rukotvōrna* P1 17, *zadovoljno* P1 8, 13, *zadovoljnim* P1 86.

Све ове дужине и дуги слогови врло су стабилни и изван ареа средње Далмације и РБ, изузев код речи *tomci*, која се ван ових области чешће чује са кратким коренским вокалом.

Предсонантског дуљења има и у косим падежима стране именице *sakramenat* / *-ēnta*, где су и непостојано *a* у номинативу јединице и генитива множине као и дужина испред сонанта *n* створени аналошки, према клишеима наше парадигме. Тако налазимо *sakramēnta* P1 6, *sakramēntom* P3 4, *sakramēnte* P1 7, P3 5, *po sakramēntih* P3 10, 11.

d) Код Филиповића, а тако је у РБ (ређе у РД), има предсонантских дужина и код вишесложних образовања, формираних наставцима *-ъstvo*, *-ъstven*, и *-ъski*, које су у већини говора скраћене. Примера има углавном у вези са сонантом *n*, то су:

blāženstvo P3 70, *božānstvo* P1 52, 53, 59, 61, *čovičānstvo* P1 59, *čovičānstvu* P1 9, 81, *divičānstvo* P3 125, *divičānstvu* P3 29, *dōstojānstvo* P1 36, 63, P3 36, 70, *dōstojānstva* P3 183, *dōstojānstvu* P1 16, P3 16, 125, 169, *kraljēstvo* P3 191, *kraljēstva* P3 194, *nepoznānstvo* P3 15, *nevīrstva* P3 169, *ponižēnstva* P1 74, *ponižēnstvom* P1 57, *ponižēnstvu* P1 73, *prijateljstvo* P3 132, 154, *proročānstva* P3 17, *sukānstvo* P3 31, 55, 182, *svidočānstvo* P3 13, 206, *svidočānstva* P1 52, *veličānstvo* P1 36, *veličānstvu* P1 61 итд.

Неке од ових речи наводи и Даничић међу онима којима стари писци означавају дуги предсонантски вокал (Даничић, акц., стр. 246—247). Тако су цитирани *božānstvo*, *dostojānstvo* (са првим кратким слогом) *svidočānstvo* и *veličānstvo*. Интересантно је да су све оне нађене код једног аутора, Босанца Ивана Бандулавића. Иако већ и сам Даничић констатује да се на Бандулавићево обележавање дужина не можемо ослонити, ипак је коинциденција карактеристична (исп. Даничић, н. д. стр. 241). У РБ ја сам забележила дуге акценте у *čovičānstvo* и *proročānstvo*. Остале речи ових категорија се не употребљавају.

Предсонантске дужине испред придевских суфикса потврђене су мањим бројем лексема. Код суфикса *-ъstven* са једном, код суфикса *-ъski* са три лексеме:

božānstvene P1 54, P3 207, *božānstveno* P3 53, *božānstvenom* P3 10, *božānstvenomu* P1 61, *pribožānstveni* P3 7, *divičānski* 51, 20, *katoličānska* P3 21, 32, *katoličānsku* P3 56, *katoličānskōj* P3 33 и *tridentīnski* P1 12.

Ако овим примерима додам још неколико лексема у којима се такође јавља предсонантско дуљење, онда би углавном то било све што Филиповићев материјал даје о новим дугим вокалима у средини речи. То су још ове лексеме:

đvcam P1 49, *živnče* P3 161, *živnčetu* P1 57, *krstjānlika* P3 157, *krstjānka* P3 27, *odvi* P1 12, P3 188, *odōvle* P1 28, *odōnle* P1 70.

§ 41. Дуљење на крају речи. Интересантно је да је појава дуљења на крају речи најбројније потврђена примерима личних имена углавном страног порекла. Те дужине налазимо не само у номинативу једине који представљају фонетску позицију и услов за развијање те дужине, него је налазимо и у косим падежима, дакле и ван те позиције. То показују примери:

Agustīn P3 4, *Antonīn* P1 7, *Kasiān* P3 172, 182, *Cipriān* P3 212, *Damjān* P3 166, *Elinōna* P3 209, *Jakōv* P3 151, *Juliān* P3 28, *Jordānu* P1 16, *Kardināl* P3 165, *Sebastiān* P3 146, *Sebastiāna* P3 145, *Teonōn* P3 182, *Vikiōra* P3 48.

Код Филиповића налазимо и дужину присвојног суфикса *-ōv*, непризнату у савременом књижевном језику. Потврда је у вези са присвојном заменицом трећег лица: *njegōv* P3 205, *njiōv* P3 205. Примери

за присвојне придеве изведене од именица наставком *-in* недостају, тј. они којих има у тексту не носе никакво акценатско обележје.

§ 42. Пре но што пређемо на појединачне лексеме и њихову акценатску проблематику указаћемо на још једно, у ствари позиционо дуљење. То је дуљење у сантхију. За бачке икавске говоре констатовали су Иван Поповић и Бранко Милетић бројне случајеве таквог дуљења (Поповић, бачки буњевачки, страна 129; Б. Милетић, Кикинда, стр. 17). А то је дуљење, као што је познато, типична војвођанска особина, и она је код бачких икаваца продрла из војвођанских екавских говора. Такво дуљење нисам запазила у средњој Далмацији, али сам га додуше само два пута, забележила код једног представника из околине Прозора. Код Филиповића најчешћи пример оваквог дуљења срећемо код повратне заменице у положају испред енклитичког презентског *je*:

kad sē je P3 24, 32, *ovo sē je*, P3 13 *nego sē je* P1 86, *koji sē je* P3 11, *da sē je* P3 111', *koga sē je* P3 136, *našlo sē je* P1 66, P3 13, *vidilo sē je* P3 28, 29, *sakrio sē je* P1 81 *strah mē je* P3 121, *tako mē je* P3 137, *oprao tē je* P3 183, *ako tē je* P3 114, *da tē je* P3 140, *tolikō je* P3 9, *u kojē se* P3 14, *ka izgubiti ga* P1 10, *kakrstiti se* P1 24, *drkanē su* P1 25.

Тешко је рећи, услед недовољности података, шта у дијалекатском погледу поставља ова црта тј. ово дуљење. Али је једно ипак извесно. Филиповић га је морао имати у свом говору без обзира одакле га је примио.

§ 43. Поред ових, досад наведених дугих вокала и дужина, у одређеним фонетским и морфолошким позицијама, дуги слогови обележени су у не малом броју лексема. То су углавном корени, односно основе код речи, дакле слогови изван разматраних морфолошких и фонетских позиција. Примери би се могли, с обзиром на природу дужине, поделити на три групе. На групу, прво, чији су дужински односи одрази постојећих, углавном западних акценатских особина. Друго, на групу, углавном изведених речи, где је врло тешко утврдити да ли су дуги вокали били огледало стварног стања или су акценатски знаци стављени само аналошки, према постојећим дугим вокалимa у речима од којих су разматране лексеме изведене. У трећу групу ишли би примери који показују једну посебну акценатску појаву, такозвано кановачко дуљење.

1. У прву групу спадали би ови случајеви:

dūh, *dūha* (доследно), *břzo* P1 10, 14, P3 25, 28, 153, 188, *krātko* P1 11, P3 6, *ne-nādnom* P3 208, *nāvlastito* P1 41, 7, 8, 12, 32, P2 14, 32, *mřtav* P1 52, *mřtoa* P1 83, P3 6, *mřvi* P1 6, P3 137, *od mřviih* P1 84, P3 6, *slūdiiti* P3 14, *svētī* P1 7, P3 3, 5, *svētōga* P1 12, 14, P3 4, *svētōmu* P1 16, 113, P3 10, *svēitīm* P1 7, *prisvētī* P1 66, *vo-jēvati* P1 38, *xōvne* P3 33, 138.

Сасвим је могућ и дуги вокал испред суфикса *-stvo* у *biskupāstvu* P1 46, P3 25. Ову именицу иначе нисам чула у нашим ареама. Остале све имају назначене дуге слоге у РБ и у РД.

Филиповић је написао *vlādaoc* P3 127, *vlādaoci* P3 12, *spāsitelja* P3 206, *proglāsitelja* P3 139, *otkūpitelj* P3 3, *otkūpitelja* P1 66, 64. Потврду дугог

вокала код наведених именица нашла сам једино за именицу *vlādaoc* односно *vlādalac*. Забележио ју је Армин Павић у своме делу студије у хрватском акценту (Рад ЈА књ. 59, стр. 89). Ако већ према *vlādati* имамо *vlādalac* са нескраћеним дугим коренским вокалом, онда је могуће и према *spāsiti* претпоставити и *spāsitelj*, *otkúpitelj* према *otkúpiti* и *proglásitelj* према *proglásiti*. У РБ и РД не живи ниједна од ових лексема сем *spāsitelj* и она има кратки акценат.

2. За другу групу примера, рекли смо, тешко је рећи шта тачно означавају акценатски знаци на њима. У свим тим речима вокал, код Филиповића означен као дуг, данас је кратак. Да би се ишта конкретно могло закључити у вези са стварним стањем дугих вокала потребно је више података него што их ја тренутно имам. Зато ћемо се овде ограничити само на изношење материјала:

drugárica, (isp. *drugár/-ára*)³ P3 170, *Likária* P1 39, *likárie* P3 156, *likáriu* P1 22, 23, P3 176, 182, (isp. *likár,-ára*),⁴ *nāpastovati* P1 4, P3 172, *nāpastuju* P1 47, *nāpastovao* P3 165, *nāpastovani* P3 165, (isp. *nāpast*), *razúmio* (isp. *rāzüm*), *temeljita* P3 143, *temeljito* P3 117, 144, *temeljitom* P3 146, (isp. *tēmelj*), *unútarinja* P3 193, *unútarinja* P3 193, (isp. *unútra*), *vlāstiti* P3 162, *vlāstitōga* P3 153, *vlāstitim* P3 24, *vlāstitiā* P1 40,⁵ *vlāstitiū* P3 24, (isp. *vlást/vlāsti*), *ugovōriše* P1 35 (isp. *ūgovōr*).

3. У неким речима слог са кратким узлазним акцентом у књижевном језику код Филиповића је означен као дуг. То је тзв. кановачко дуљење типично за говоре лоциране између арее са пренесеном и арее са непренесеном акценатуацијом:

bálsanom P1 44, *zēmљи* P1 62, 63, 81, P3 32, 52, 115, 116, 143, 162, 165, *krpa* P1 33 *ūgljem* P3 32, *mōgu* P1 82, *prōgnao* P1 74, *pōkajati* P3 199, *prōpinjat* P3 204, *njēgovai* P3 208, *blagōvati* P1 7, 55, 56, 64, 77, P3 112, 186, *blagōvah* P3 165, *blagōvaše* P1 81, P3 166, *gladōvati* P3 105, *dogōditi* P3 111, *dogōdilo* P3 115, *dopūstii* P1 82, *dopūsti* P1 31,⁶ P3 8, 35, 122, *dopūstio* P1 11, 54, *dopūšten* P3 13, *naūčiti* P3 26, 128, *naūčitelj* P1 39,⁷ P3 196, *naūčitelji* P3 156, *porōditi* P1 35, *prīporōditi* P3 27, *razrūšiti* P3 115, *razrūši* P3 32, P1 68, *rōditelji* P3 207,⁸ *vlastēlin* P3 153, *vlastēlinu* P3 153.

§ 43a. Која се дијалекатска територија огледа у акценатском систему Филиповићевог говора? За дефинитиван и прецизан одговор не располажемо, разуме се, са довољно података. Једно се, ипак, може констатовати. То није акценатски систем говора РД и Сињске крајине. У говору ових територија нема ни трага старим акцентима — нова акценатуација је овде и потпуна и стабилна. Нема ни кановачког дуљења за које смо видели да га Филиповићева графика открива. Осим тога, и акценат појединих речи, односно стање дугих слогова у њима не одговара стању које у тим или сличним речима налазимо код представника говора Сињске крајине. Лексеме *vidočánstvo*, *proročánstvo*, *biskupátstvo* код Филиповића, видели смо, имају дуг, претпоследњи слог. Овде сам, међутим, забележила кратки: *proročánstvo*, *covičánstvo*.

³ Образовања са суфиксом *-ica* изведена од овог типа углавном скраћују дуги вокал: *madárica*, *gospodárica*, *kapetánica* или *generálica* и *generálovica*.

⁴ У РЈА ове именице нема. Има само *likarije pl.* са значењем *Schmuckgestände*.

Што се тиче РБ, њен говор има заједнички са Филиповићем само један од ова три изнесена момента. И у РБ се дуги слогови одлично чувају. Забележила сам чак и три дужине на истој речи од којих ни једна није чак ни делимице скраћена: *třěnitākā*, *řbitōmākā*, и сачуване дуге акценате у наведеним вишесложним именицама на *-cīvo*: *proročānstvo*, *veličānstvo*, *božānstvo*. Иначе, ни РБ нема кановачког дуљења ни непренесених акцената. Непренесених акцената (углавном старог циркумфлекса) има међутим у околним босанским говорима. Констатују га Ружичић за Раму, околину Јабланице (Ружичић, н. д. стр. 32), Брозовић за Фојницу (н. д. стр. 435) Куна за Очевје (Куна, Лаштрић стр. 66), Жуљић за Вареш (Жуљић, н. д. 342) а и Решетар за врло пространу ареу (Решетар, *Betonnung*, стр. 14). Разуме се има га и у посавским говорима (Ившић, н. д. I, стр. 114, 162) и у исељеном истарском икавском (Рибарић, Истра, стр. 89—91) Бошковић, Истра, стр. и 90 даље; у далеко стабилнијем стању. Има га још подегде и у околини Шибеника. (Храсте, н. д. стр. 65).

За убикацију Филиповићевог говора анализа акценатског система не даје дакле никакво друго обавештење до то да у погледу акценатских особина његов језик не припада говору РД ни Сиња ни његове околине где је провео добар део детињства и преко 30 година живота.

Има још један моменат који питање акценатског система Филиповићевог језика чини још сложенијим. То је указивање на истовремено постојање и непотпуно пренесене акцентуације и на постојање кановачког дуљења. За кановачко дуљење сматра се да је настало у говорима са непренесеном акцентуацијом и то оним, који су се додиривали са говорима где се процес померања акцената извршио.

Тачност указивања на обе ове могућности у Филиповићевом правопису не само да заслужује пажњу него и поверење. А то управо доводи испитивача у велику дилему, коме од та два индикатора за одређивање типа акцентуације дати предност? Или можда претпоставити да се у прелазној фази настајања нове акцентуације у граничним говорима могло догодити да паралелно опстају и живе и нови акценти и кановачко дуљење, за које се иначе сматра да га је у прошлости морало бити више.

На ово питање се за сада не може дати одговор. Ми смо, ипак, настојећи да убицирамо Филиповићев језик, третирали оба података као особину његовог језика.

ФОНЕТИКА

§ 44. Фонетски систем.

1. Анализа графије и правописа указала је на ове особине Филиповићевог фонетског система:

а) да познаје фонему *ђ* у свим положајима у којима се ова фонема развила од старог *dj*.

б) да одлично разликује оба пара африката *ч* и *џ* од *ћ* и *џ* који се у многим говорима Босне и Далмације изједначају у корист меког пара.

в) да је фонема *х* захваћена процесом губљења, али да се ипак не може тврдити да је дефинитивно изгубљена.

г) да познаје дуго *р* (вокално), на шта упућују акценатски знаци: *sr̄kva* (безброј пута) *k̄rv* РЗ 4, *b̄rzo* Р1 10, РЗ 25, 188.

Према томе, Филиповићев фонолошки систем се састоји од 30 фонема (пет самогласника и двадесет пет сугласника). Од система савременог књижевног језика разликује се само у недоследној, ређе нетачној употреби фонеме *х*.

2. У погледу природе гласова, не може се, разуме се, ништа рећи.

У РД и РБ, тачније на целој територији нашег дела Далмације и доброг дела западне Босне, има померања система ниских и средњих вокала. Оно се креће углавном у правцу затварања вокала *а* и *о*, и отварања вокала *е*, најчешће у непосредном суседству сонанта, обично сонаната *т* и *л* (*kà'min*, *kòmin*, *kutin*, *Mò'stār*; *dòtūr*; *čipe^ala*; чак *nūs*, *smūkva*, за *nòs*, *smòkva*). И самогласник *и* захваћен је променом. Артикулација му је знатно ослабила, а понекад је и потпуно редукована у кратким слоговима у положају нарочито испред сонанта *л*: *mol'la* поред *sakrla* и *pokrla*. Та помереност није потпуно устаљена ни код говорних представника појединачно ни у свим адекватним говорним позицијама. Иста фонетска позиција неједнако се чује, исти је говорни представник неједнако употребљава, што управо говори о скорашњости процеса. Детаљније о томе у овим говорима биће речи на другом месту. Овде ћемо за Филиповићев језик само напоменути да случајеве потпуног преласка једног вокала у други затворенији или отворенији, што би једино могло да се види, нема.

Чињеница, међутим, што у Филиповићевом језику налазимо у за страно *o*, и *o* за страно *a*, који срећемо у примерима *Solutum* P2 17, 33, *Solutina* P2 14, 19, *Bartula* P2 8, *Antun* P2 4, 10, *Antuna* P2 13, 28, *Jeruzolimiti* P3 16, *jeruzolimskoga* P2 8,9, *jeruzolinskoti* P2 11, 14, не иду у ову појаву. Исто тако не иду у ову појаву ни случајеви словенског порекла у којима се налази *o* место *a* у примерима: P3 *dogodjaj* 14, 33, *dogodjaja* 13, (поред *dogadjaj* P3 17) *otvoraju* P3 7, *otvorat* P2 3, *odgovora* P1 46, 267, P2 *odgovorat* 37, (поред *ogovarat*, *ogovarajte* 7).

Од наведених лексема у којима је друкчија алтернација вокала код образованих итератива забележила сам у РД само *dōgodāj*. Иначе број ових лексема, чије образовање итеративности одступа од савременог књижевног језика, има код далматинских писаца више (исп. Маретић, далм. I, 182—183).

§ 45. Самогласник *a*.

1. Као и у књижевном језику и већини дијалеката, и секундарни и примарни полугласник дају *a* у затвореном слогу. Вокализацију у отвореном слогу забележила сам у овим примерима типичним за наше говоре: *cabla* P2 8, *cablor* P2 16; *taknulo* P2 35, *taknemo* P2 8, 10, *takne* P3 24, *taknu* P2 32; *taknut* P2 87, *taknula* P2 91, *tašće* P2 127, 214, *tašću* P2 83, *taščina* P2 39, *maće* P2 4, *maći* P2 11; *naravju* P2 318, *naravnotu* P2 18, *sakao* (= *staklo*) P3 162.

2. Неки предлози и префикси јављају се и са вокализованим полугласником иза себе и без њега.

а) Предлог *s*: јавља се много чешће без покретног *a* чак и испред струјних: *s svetim* P2 19, 23, *s Saborom* P2 12, *s sestrom* P2 18, *s starcem* P3 182, *s Sakramentom* P2 3, 6, *s žalostju* P2 84, 89, *Sa* употребљава најчешће испред заменица *sobom*, *sav* (*svim*, *svih*, *sviju*), *svoj* и некад, недоследно, испред именица које почињу са *s*, *z*, и *ž* (за *š* немам потврда): *sa mnom* P1 4, P2 8, 20, P3 17; *sa sobom* P1 12, 15, P2 28, 18, *sa svakim* P2 8, 12, *sa svim* P2 5, *sa svetim* P2 13, *sa srićom* P2 11, 19.

б) Предлог *k* међутим уопште се не јавља са покретним вокалом: P2 *k bogu*, 37, *k tvomu* 36, *k tebi* 38, *k starijemu* 43, *k ženi* 115, *k sinovom* 115, P3 *k njemu* 8, *k Bogu* 8, *k krstionici* 31.

Исту употребу налази и Маретић код осталих далматинских писаца (Маретић, н. д. 1 стр. 177, 178). Томљеновић тврди да је у Заливу Сењском и сада исто тако (Томљеновић, н. д. стр. 338).

в) Предлози *nad*, *pod*, *prid*, *uz* (за *niz* нема потврде) *od*, *kroz* јављају се са покретним *a* обично уз енклитике заменичких речи. Тако је код далматинских писаца (Маретић, н. д. стр. 179) тако је и код Филиповића, а тако је и данас у народном говору РД и РБ: P2 *na se* 14, *prida se* 18, *prida mnom* 18, *pridanj* 288 *iza se* 21, *pada se* 17, 32, *oda šta* 14, *oda zla* 19, 11, *kroza šta* 111, поред *nad dite* 14, *uz njega* 18, *od tebe* 3 итд.

г) Код префикса такође има великог шаренила. Неки од њих се јављају са вокализованим слабим полугласником, неки без њега, некад у зависности од значења речи или устаљености облика.

Код Филиповића налазимо и *smrt* P2 14, *smrtju* 15, 16, *smrti* P2 8, поре ређег *самрт* 109, 311, без разлике у значењу (исп. у савременом језику *smrt* — *prestanak življenja*, и *самрт* — *stanje agonije pred umiranje*), али само *smrtni* P2 8, *smrtnoga* P2 18 (у безброј примера). Филиповић пише *Sabor* P2 18, *Sabora* P2 20, 214, *üoped Zboru* P3 47; *savit* P2 18, 19, *savita* P1 14, али *svitovati* P2 18, 129, *svitovanje* P3 2. Доследно је *sagriši* P2 4, 11, 37, 39, 42, *sagrišio* P2 28, 9, *sagrišuju* P2 11, 14, 18, *sagrišim* P2 9, 17, никад *зршиши* и сл. Налазимо и доследно *stvar* P2 8, 30, *stvarju* P2 7, 34, *stvarma* P2 4, 18, (исп. *satvar* у Залеђу сењском које наводи Томљеновић, н. д. стр. 338); *stvoriti* P2 15, 16, *stvoritelj* P2 8, али *sabirati* P2 4, 8, *saberu* P2 17, *sahraniti* P2 14, P3 33.

д) Слично је и са префиксом *raz-* и *ob-* за које нема много потврда. Поред облика *razabrat* P2 118, *razabrao* P1 8, Филиповић употребљава и облике *razbira* P2 18, *razbiravši* P2 10, затим *obazrivši* P1 49 поред *opslužuje* P2 52, *opslužio* P2 15 итд.

3) Код глагола сложених са *ići* Филиповић има редовно секундарно *a*, и кад је у питању основа *id-* и кад је у питању *šyd-*: P2 *izade* 28, *izadosmo* 17, *sajde* P3 18, 17, 21, *izajde* 4, 8, 20, 32, *izajdi* 31 *izajdoše*, 4, *izašli* 4, 8, *sašao* 32. Слично стање имају и остали далматински писци (Маретић, далм. II стр. 21) а тако је без изузетка и на терену средње Далмације, западне Херцеговине и Рамске области. Тамо сам наиме забележила доследно *đbāc*, *đbašla*, *đbašli*, *sālazit*, *izāc*, *sāc* и сл.

4. Непостојано *a* јавља се углавном у оним случајевима где и у савременом језику. Ево неколико потврда: P2 *dobitaka* 366, *konaca*, 199, *lakata* 211, *neznabožaca* 294, *otaca* 313, *pasa* 235, *staraca* 291, P3 *vrutaka* 211, *vrutak* 17, *molitāva* 408, *crkava* 3.

Код страних именица непостојано *a* у номинативу једине и генитиву множине долази да раздвоји крајњу сугласничку групу. Највише потврда има за групу *-nt*: *elemenat* P2 93, P3 2, *elemenata* P2 93, *sakramenat* P1 13, P2 11, 13, P3 2, 6, *sakramenta* P2 2, 6, 13, *sakramenata* P3 3, 9; *Lovrinac* P3 28, *Lovrinca* P3 28, *Lovrinca* P3 29, *Egipat* P2 18, *Egipta* P2 12, *psalam* P2 11, *psalmu* P2 42. Нема ниједног примера ових лексема са изворним обликом.

За књижевно *davo-davola* код Филиповића је доследно у стотинама примера, *davao-davla*: P1 5, P2 17, P3 13, 32, итд.

5) Покретно *a* код прилога, познато свим нашим говорима, срећемо и код Филиповића: ево неколико примера: *kada* P2 7, 6, 34, P3 7, 31, *nikada* P2 17, *kad* P3 6, 9, 48; *sada* P2 5, 6, 19, *sad* P3 7, 25, *kud* P3 257 итд.

Покретно *a* код заменица и придева размотрићемо у одељку о морфологији јер оно није увек семантички празно као што је случај са напред наведеним покретним *a* код прилога.

§ 46. Рефлекси назала добијени су само путем деназализације. Промене у правцу отворености иза *ч*, *ж* и *ј*, карактеристичне за источно чакавске говоре, Филиповићев језик не познаје. Код њега налазимо доследно само: *језиком* P2 11, *језици* P1 35, *заћето* P1 9, P2 11, *роћет* P1 49, P2 8, *роћео* P2 37, *ћесто* P1 18, P2 10.

Код глагола сложених са основом *jēiūi* јављају се и код чистих штокаваца облици са *a*. место *e*. Тако облике *īrijaīti*, *obujaīti* и сл. Решетар налази у дубровачким повељама XIV и XV века, затим у босанским и херцеговачким листинама XIV века (Решетар, Лекционари, стр. 109). Налази и их Маретић код далматинских писаца (Маретић, далм. I, 180). Професор Белић сматра облике са кореном *-ja-* правим чакавизмом (Белић, ЈФ VIII, 240), насупрот А. Вајану који појаву ниског вокала место *e* тумачи морфолошким укрштањима условљеним чакавском близином (Вајан, Златарић I, стр. 253). Код Филиповића налазимо инфинитив *primit(и)* али два презента *primet* и *primit*. О њима в. у одељку о глаголима. Лексема са *obujati* и сл. код Филиповића нашла сам само у *obujala* P2 238.

§ 47. Група *вь-* у почетку речи отвореног слога редовно се развила у *и-*: *inutra* P2 8, *inutarnja* P3 193, *inutarnju* P3 193, *uskrsu* P2 412, 440, 446, *uskrsnut* P2 441, *uskrsnuvši* P2 426, *uzimat* P2 323, *uzima* P2 324, *uzimljem* P3 323, *uzima* P3 3.

Предлог у увек гласи у: *u grad* P2 10, *u srcu* P2 8.

Изузетак су једино примери *varije* P2 8, *variju* P2 43, *zavarit* P2 9, преузети као готови облици.

§ 48. Рефлекси *jaīa*.

1. У чисто икавским говорима, нарочито централним икавским говорима, проблематика јата далеко је једноставнија него у ијекавским, екавским или мешовитим говорима. Разјашњења изискују само појединачне изоловане неикавске супституције и, уколико се ради о граничним икавским говорима, природа законитости двојаке фонетске замене (фонетска законитост или утицај суседних говора).

Неикавске рефлексе у икавским говорима налазимо углавном у ова два случаја:

а) налазимо *e* у примерима које Решетар назива „allgemeine serbo-kroatische Ekavismen“ (Решетар der Stokavische, стр. 67), где се као што је познато, не ради увек о гласовној супституцији јата, него о старим дублетским коренима са вокалом *јат* или вокалом *e*, односно назалом предњег реда.

б) налазимо *a* код варијабилног броја речи у позицији иза палатарног гласа (обично *н, j, r*). Ова појава, позната и другим словенским језицима, неједнако је распрострањена у нашим говорима, како у погледу територијалности, тако и у погледу доследности замене у истој фонетској позицији, (тип *гњаздо, јадро, њадра, орах* и сл.).

Филиповић је доследно икавски писац. Филиповићевом језику позната су одступања напред наведена и два јекавизма, оба у кратком слогу *biljeg* и *pješice*, што је свакако књижевни утицај (исп. ниже у истом одељку).

2. На територији Далмације, некада чакавско-икавске (до XV—XVI века), срећемо, од најстаријих времена, једну групу основа са мање-више сталним екавским рефлексима. Према Решетару број ових екави-зама сразмеран је старини споменика, тј. уколико је споменик старији утолико је екавизма више (Решетар, Лекционари, стр. 122, 123). Према Ружичићу оваква констатација не одговара чнњеницама: број екави-зама не зависи од старине споменика него од територије на којој су писани. Споменици, наиме, из западних области, дакле ближе чакавској територији имају их више, док их они из источних имају мање. (Ружичић, Зоранић, стр. 169 и даље). Овакав распоред упутио је Ружичића на закључак да екавизми у овој, иначе од увек икавској територији, не представљају фонетски рефлекс јата, него су позајмице и утицај суседних западних екавских говора. Данашњи распоред екави-зама у источночакавским говорима на острвљу говорио би у прилог ове претпоставке. Другим речима по Ружичићу, „екавски рефлекс у њима не представљају ништа друго него црта с т р а н о г порекла, унесене из западночакавских говора“ (Ружичић н. д. 70).

Немајући, разуме се, намеру да се у ово комплексно питање на овом месту дубље унесемо, супротставићемо се Ружичићу само једним фактом. Екавски говори налазе се на западу, а миграциони таласи који су заплускивали ове говоре долазили су управно са с у п р о т н е стране, од и к а в с к и х говора са истока. Ти миграциони таласи нису, према томе, могли донети е к а в и з м е . Да су се миграције кретале у правцу од истока ка западу, тачније од истока ка северозападу, има довољно и историјских и лингвистичких аргумената. Ако би се хтело доказати супротно, морала би се таква претпоставка поткрепити јаким аргументима, што код Ружичића не налазимо. А оваква факта сугерирала би и размишљање о другој могућности: да су икавизми, или тачније доследни икавизми, ти који представљају импорт са стране, јер се њихов број пеће паралелно са миграционим струјама. Проблем замене јата у најстаријим источночакавским говорима, и поред озбиљних досадашњих радова, рекла бих, не може се још скинути са дневног реда.

Проблем појаве екави-зама поставља се и у штокавским икавским говорима са сличним питањем у вези са њиховим временским и тери-торијалним распоредом: екави-зама и овде има више у приобалним гово-рима него у оним који се налазе дубље у континенту, више у старијим споменицима, него данас у дијалектима. У XVIII веку Маретић налази код писаца из приобалних места неколико циркуларних екави-зама: *сусед*, *грешник*, *шелеса*, *йошреба*, *йошребишо*, *мњење*, *сиарешина*, и сл., код Ј. Бановца (Котари), Маркија и Мацуката (Сплит) (Маретић, н. д. I, стр. 183—184).

Како протумачити ове екавизме? Не би се смело тврдити да су ти екавизми фонетски развијена црта штокавских икавских говора. Они свакако представљају импорт, утолико вероватнији што се ови корени, са оваквим рефлексом јата, срећу и у старијим источночакавским споме-ницима (в. код Ружичића, н. д. стр. 60 и даље), дакле на тлу који су касније населили штокавци икавци. Другим речима, поменути екавизми

не морају бити књишка црта него особина народног говора штокавских икаваца, примљена у наслеђе од старијег чакавског становништва. Како су ти екавизми добијени у чакавско икавској средини — друго је питање и оно излази из оквира наше теме.

3. Вокал *e*, односно неикавске супституције код Филиповића налазимо у овим случајевима:

а) у речи *Cezar* — P1 *Cezara* 13, 44, *Cezarom* 13, *cesarstvo* 43, P2 *Cezar* 4, *Cezara* 4, P3 *Cezar* 13, *Cezarom* 13;

б) у речима где вокал *e* стоји место алтернативног *i*; *bolest* P2 38, P3 11, 25, *bolesti* P2 5, 7, 31, P3 31, *bolesnika* P3 31, *bolesnike* P3 21; *koren* P2 47, 58, 35, *iskorenut* P2 45, 49, *iskorenuli* 20, *iskoreni* P3 191, *iskorenut* P3 126;

в) у речима са основом *vet-* и *cel-* (*obećati* и изведенице, *celov* и изведенице) које се, као што је познато, у нашим најстаријим споменицама јављају у дублету, т. ј. са *jaii* и етимолошким *e*: P2 *obeća* 7, 48, *obećao* 11, 22, *obećali* 53, *obećase* 54, *obećanje* 47, P3 *obećaju* 6, 34, P1 *celivati* 29, P3 *celova* 29, *celivati* 256.

г) у прилозима: *ovde*, *onde*, *gde* са етимолошким *e*, код којих су икавски облици настали анолошки, према прилозима изведеним суфиксом *-dě*. Прва два Филиповић има са оба рефлекса, трећи само с икавским: *ovde* P2 13, 18, P3 3, 19, 25, 28, *ovdi* P2 7, 81, P3 31, *onde* P3 4, *ondi* P2 20, *gdi* P2 8, 20, 28, *nigdi* P2 19, 23.;

д) у предлогу-префиксу *brez* насталим укрштањем облика *bez* и *prez*: P2 *brez (tebe)* 11, 18, P3 *brez (kojih)* 4, *brez (njega)* 25, *brez (potribe)* 26, 27, *brezgrišno* P3 15;

ђ) Новогрчко *kaliva* примљено је вероватно пре замене јата јер је прихваћено као *koleba*, *koljeba* и *koliba*. Код Филиповића је: *kolibe* P3 172 и *kolibice* P3 172.

е) Грчку реч *pedepsa* пишу сви, па и Филиповић увек са *i*: *pedipsanja* P2 5, 7, *pedipsajuci* P2 19. Једини Марки (Сплит) пише је са *e* (Маретић н. д. I, 181).

4. Вокал *a* место *jaiia* је појава која је најбројније заступљена у неким икавским и чакавско-екавским говорима. Код Филиповића такву замену налазимо у предлогу *ўрама* потврђену стотинама примера у сва три дела: P1 5, 11 P2 4, 17 итд., итд. Лексеме *gnezdo* и *nedra* код Филиповића имају само икавску замену, као што је и данас у РБ, РД и средњој Далмацији: P2 *gnjizdo* 184, 263, *gnjizdu* 285, и у *njidri* 365.

5. У свим осталим случајевима код Филиповића налазимо икавске рефлексе и то:

а) у коренима:

bĕg: P3 (*biĕi*) 8, *biĕaše* 35, *pobigao* 8, *pobiže* 8,

bĕl: P3 *bilo* 27, 29, *biloga* 5, *bilu* 32, *bilocu* 33,

bĕlĕg: 1. P2 *zabilihjuju zabilihjujem* 3, *s biligom* 13, *zabilihzene* 12,

2. P3, *biljeg* 12, 13, 14, 15, *biljegom* 13, 15, *bilježi* 13, *zabilježiti* 13, *zabilježi* 17, 13, *bilježi* 12, *zabilježio* 15, 17, 23, *zabilježeni* 12, 13, *zabilježenu* 13,

- beséd: P2 *besidi*, 22, *besida* 18, *beside* 23, P3 *besiditi* 8,
 bléd: *blida* P2 118,
 brémen: *brimenom* P2 117,
 cvét: *cvíce* P2 9, *cvitja* P3 17,
 cén: P2 *cinu* 27, *procinít* 22; P3 *cinu* 9, *prociníti* 9, *procinímo* 9, *prociníviši* 8, *scineći* 257, *neprocinjena* 4, *drugocinjeni* 11,
 človek: P2 *čovik* 7, 15, 11, 81, *čovika* 18, 19, *čoviku* 11, 15, P3 *čovik* 5, *čoviku* 25.
 dě: P2 *odiču* 4, *odiči* 18; P3 *odiči* 12, 33, *odiču* 2.
 děl¹: P2 *dila* 24, *dilovat* 25, *diluje* 12, *dilujući* 24; P3 *dila* 32, *diluje* 2.
 děl²: P1 *dionici* 50; P2 *dionik* 12, *dionici* 13, *razdiliti* 28, *razdilio* 27, *razdiliti* 26; P3 *diliti* 4, 31, *razdili* 20, 18, *razdiljuje* 18, 26, *razdiljeno* 3,
 dět: P2 *dite* 5, *ditešce* 3, P3 *dite* 14, 17, 28, 31, *diteta* 27, 35, *s djetom* 27, *dica* 11, *dičica* 19, *dičicu* 24,
 děv: P2 *divice* 33, *divicu* 29, *divojka* 27, *divičanstvu* 29, *divičansku* 20,
 dvě: P3 *đvi* 21, *dvista* 35,
 grěj: *zgriano* P3 10,
 gréh: P2 *grih* 4, *griha* 4, *grihe* 19, *grišnice* 29, *sagrišiti* 4; P3 *grih* 20, 32, *grihe* 28, *grisi* 32, *griha* 6, 20, *grisi* 33, *sagrišio* 25, *sagrišili* 7, *sagrišimo* 34, *grišnicom* 3, 9, *grišnici* 28,
 (j)éd: P2 *isist* 43; P3 *jisti* 4, 5, *jiđi* 4, *jizbina* 24, *jizbinam* 31,
 krép: P2 *kripost* 2, 12, *kriposti* 28, P3 *kripostju* 32, *kriposti* 29, *kripostima* 31, *pokripljuje* 13, *pokripljij* 13, *pokripi* 2, *kriпки* 14,
 lěk: P2 *likarije* 7; P3 *likariju* 2, *ličiti* 6, *izličiti* 3,
 lěp: P2 *lip* 8, *lipote* 8, *lipotu* 5, 11, *lipota* 9; P3 *lipu* 28, *lipotu* 35, *lipše* 35,
 mēn: P3 *promina* 8, 18, 25, *prominít* 12, *prominuje* 35,
 mēr: P2 *neizmerna* 2, *neizmernim* 5; P3 *neizmerni* 5,
 mēsec: *misecom* P2 9,
 mēst: P1 *namisnici* 7; P2 *mistu* 9, 23, *s mista* 2; P3 *misto* 9, 18, 31, *mistu* 21, *namisnici* 7,
 mēš: *mišajte* P2 25,
 nēm: *nimoga* P3 32,
 pē: P2 *pivanja* 22, P3 *pivanje* 35, *u pivanju* 10,
 prěk: *zaprika* P3 27,
 rēč: P2 *rič* 24, *riči* 5, 11, 14; P3 *riči* 4, 23, *riču* 4, *ričma* 17,
 rěk: P3 *rika* 20, *rike* 20,
 rēd: *ritko* P3 11,
 slēd: P2 *slidi* 15, *slideći* 6, *naslidnici* 20, *naslidovat* 19; P3 *slidit* 32, *slidimo* 32, *naslidovati* 32, *naslidujući* 29, *najposlidnjemu* 3, 7, 11,
 slěp: *slipoća* P2 5; *slipca* P3 31,
 sněg: *snižna* P3 17,
 srēd: *nasrid* P2 18,
 srēt: P2 *nesrića* 19, *nesričo* 22; P3 *nesrića* 11, 19, *sričnji* 6, *susristi* 33,
 svēt (Licht): P2 *svitlosti* 8, *svitlosti* 9, *svitit* 12, *sviču* 12; P3 *svitlost* 18, *svitlosti* 18, *svititi* 18, *prosvitli* 18, *prosvitile* 3, *prosvitljena* 27, *prosvitljen* 33, *svitnjak* 33,
 (Welt): P2 *svita* 17, *svitu* 7; P3 *svitu* 6, 8, 25, *svitovnjemu* 8, *svitovnju* 32,
 tēh: P2 *utišit* 49, 60; P3 *utišitalju* 31,

- těl: P2 *tilo* 14, 19, *tilu* 14, *tilesa* 19, *tilesna* 22; P3 *tilo* 18, 31, *tila* 3, *tilu* 6, 4, *tilesni* 2, *tilesa* 31,
- těr: *ostirajte* P2 22,
- trěb: P2 *potribe* 1, 3, 4, *potribi* 17, *potribu* 7, 18, *potribnih* 8, *potribito* 8,
- věd: P2 *zapovid* 2, *zapovidaju* 9, *zapovidajući* 26, *pripovidanje* 23, *pripovidat* 14, *ispovidi* 29, *svidočē* 9, *svidok* 21, *svidoci* 22; P3 *zapovid* 31, *zapovidi* 28, 31, *ispoviditi* 31, *ispovidati* 15, *ispovidaju* 35, *pripovidaoca* 25, *svidoci* 9, *svidočanstvo* 13, *zavit* 8,
- věk: P2 *uvike* 14, *vičnji* 7, *vičnje* 34, *vičnjoj* 10, *vičnjosti* 10; P3 *u vike* 32, *u vike vikova* 33, *vikova* 3, *vikovičnji* 36,
- věnc: P3 *vinčaju* 11, *vinčanje* 25,
- vēr: P2 *viru* 7, *vire* 1, 27, *virovat* 7; P3 *vira* 18, *virujemo* 18, *virujete* 29, *virnost* 11, *nevirstovu* 29, *nevirnik* 25, *nevirnici* 14, *krivovirc* 2, 26, 27, *pravovirni* 26, 27, *poluvirci* 3,
- věst: P3 *navistiti* 25, *navišteno* 35,
- vrěmen: P2 *vrime* 8, 22, *vrimena* 9, 23, *vrimenito* 18; P3 *vrime* 8, 28, 35,
- vrěd: P2 *uvridit* 4, 5, *uvridjuje* 5, *uvridio* 30, *uvridivat* 36; P3 *uvridio* 25, 18, *uvridili* 26,

б) У глаголским основама и наставцима аориста и имперфекта појединих глагола; у неким уникатним глаголским образовањима:

P2 *gorit* 15, *izgorio* 11; P3 *izgoriče* 18; *živiti* P2 12, P3 *živit* 26, *živila* 27; *razumit* P2 3, *razumivši* P2 41, P3 *rozumio* 35, 40, P2 *vidit* 7, 8, *vidičemo* 25, *vidiše* 40, *vidio* 29, *vidilo* 28, *vidivši* 8; P3 *vidila* 36, *vidivši* 8; *umrit* P3 28, 14; P2 *podnit* 4, 5, 13, 19, *podnio* 10, 15, *podnili* 19; P3 *podnio* 18, 25, *podniti* 32; *domit* 17, *domila* 35; *dadiše* P2 19, 29, 31, *imadiše* P2 19, 23, *znadiše* P2 13, 27; *imadijaše* P2 7, 8, *znadijaše* P2 19, 30.

в) У префиксу *ўре*:

P2 *priteške* 14, *prisvetih* 19, *priplemenito* 38, *pridobri* 9, *pročudnovata* 2, *primudri* 11, *prilipo* 11; P3 *prisveta* 17, *prisvilo* 29, *prisveta* 17, *privariti* 14, *pribivalište* 33, *pristanka* 32.

г) У прилогу *pre* и *posle*: *najpri* P2 41, 51, 58; *posli* P2 43, 51; P3 *najpri* 27, 31.

д) Редовно је *i* еквивалент за *jat* у одговарајућим падежним наставцима именица, заменица и придева: дат. лок. синг. именица а-основа (уколико се наставак *i* друкчије не тумачи): P2 *ženi* 11, 19, *vodt* 19, 21, *rici* 14, 27, *duši* 18, 21; у лок. пл. о-основа: *po mistih* P2 17, *nevirnicih* P2 18, 45, 61 дат. лоц. синг. личних заменица: *meni* P2 5, 14, *tebi*, P2 4, 8, 10, *sebi* P2 3 — у безброј примера, у сва три дела; у наставцима заменичких основа: *tim* P2 4, 5, 7, 8, *ovim* P2 9; у инстр. синг. и ген. пл. придевских наставака: P2 *ljudskim*, *kripkih* и сл. у наставцима компаратива: P2 *vrjedniji* 45, *stariji* 18, *kriposniji* 49, *svitlijem* 1,

ђ) Најзад у неким усамљеним и непродуктивним образовањима: *niki* P2 17, *niku* P2 18, *obitil*: *obitila* P2 18, 94.

Према томе, по рефлексу јата Филиповић је ближи говорима са дубљег икавског континета него ли приобалским говорима,

§ 49. Вокално / свуда је као што се и очекује замењено са и: P2 *vikovi* 59, *rik* 58, *isprimit* 6, итд. Тако је код свих далматинских писаца, тако је и на терену РБ, РД и средње Далмације.

Оснале вокалске алтернације

§ 50. Поменућемо најпре оне алтернације, које, у неку руку, карактеришу добар део икавских говора. То су познате старе алтернације *grob/greb*, *rasti/resti* и *krasti/kresti*. Даничић је својевремено убрајао у чакавизме лексеме *греб*, *рестии*, *крестии*. Њих, међутим, има и код штокаваца, како код писаца тако данас и у живим говорима. Ново тумачење ове појаве дао је П. Ивић у чланку: „Promena ra>re u srpskohrvatskim govorima, Prace filologiczne XVII, 2, Warszcawa 1964, str. 383—393.

Код Филиповића налазимо прве две лексеме са оба вокала: P2 *grob* 104, *groba* 104, *grobica* P3 91, 48, *uored greb* P1 91 затим *raste* P1 7, 10, 20, *rastemo* 47, *obrastao* 31, *odrasli* 18; P2 *pecuie* 11, поред *reste*, *nareste*, *restu*, *restijaše* (према Маретићу, н. д. I стр 180—181), затим *raste* P3 10, *rasti* 10, *obrastao* 31, *odrasli* 18, 24.

Са Филиповићем се потпуно поклапа стање осталих далматинских писаца (Маретић, н. д. I стр. 180, 181). Слично је у РД, РД и средњој Далмацији.

За алтернације *krasti/kresti* у Филиповићевој грађи има потврде само за облике са а: P2 *krast* 47, 354, *kradena* 354, *ukradena* 351. Само а забележила сам у РБ и РД.

§ 51. Појава *-er-* м.-*or-* у бројевима и њиховим изведеницама, позната углавном нашим западним говорима доследно је заступљена и код Филиповића: P2 *četverici* 14, *peterica* 73, 85, *petericu* 78, 79; P3 *četverici* 48, *osmero* 16, *devetero* 46, 54. Маретић о овој појави не говори у фонетици, ни посебно у одељку о бројевима, али у њему, помињући деклиниране бројеве наводи облик *peteriji* код Бадрића (Маретић, н. д. I, стр. 238).

Но, биће да је алтернације *-er-* морало бити и код других писаца јер се доследно употребљава и на терену средње Далмације и на терену Рамске области и уопште на врло пространој територији Босне и Херцеговине. Наводе је дијалектолози Милас за Мостар (н. д. стр. 68—69), Вуковић за Пиву и Дробњак (н. д. стр. 20), Шурмин за Сарајево (н. д. стр. 203), Жуљић за Вареш (н. д. стр. 574), Пецо за источну Херцеговину (н. д. стр. 37—38), Чустовић за Ливањско поље (н. д. стр. 197), Јапунчић за Лику (н. д. стр. 270), Томљеновић за Залеђе сењско (н. д. стр. 340), Маштровић за Нин (н. д. стр. 109) и Георгијевић за бачки-буњевачки (н. д. стр. 30).

§ 52. Од алтернације код глагола *моћи*, алтернације *море*, *мере*, за књижевно *може*, Филиповић има и једну и другу. Детаљније о овоме (в. у одељку о глаголима § 97, тач. д).

Сажимање и раздвајање вокала

§ 53. Позиција два вокала, једног уз други, није типична за распоред вокала у нашем језику. Те су позиције, не узимајући у обзир грађење речи, добијене углавном на три начина: губљењем сугласника *j*, губљењем сугласника *h* и преласком *l* у *o*, када поменути сугласници стоје између вокала. Веома често, као што је познато, језик настоји да такве позиције ликвидира. Могућности су двојаке. Или долази до сажимања или до развијања прелазних сугласника *j* или *v*. До сажимања углавном не долази када је један од гласова вокал *i* или када из семантичких разлога постоји тежња, односно потреба да се одржи морфолошка неокрњеност префикса, суфикса или основе.

1. Филиповићев језик пружа за ове позиције следеће примере: а) код изгубљеног *j*: *stat* < *stajat* P2 12, 19, 39, *stahu* 44, *sta* 32, б) за групу *ii* у компаративу и дат. лок.-синг. именица на *-ija*, видели смо, да се због несавршености правописа не може тачно констатовати да ли је дошло до губљења *j* те и у вези с тим до сажимања два вокала или не (исп. о томе § 23, тач. 5 в.) Као облике присвојних заменица односно упитне заменице Филиповић има само сажете облике *мога*, *швога*, *свога*, *кога*, *кому* сл. што се, као што је познато може, и друкчије тумачити. Једини примери несажетог облика су *војега* P2 18 и *својега* P3 37.

2. У вези са сажимањем услед губљења *h*, Филиповићева градња пружа само један пример: од *stra* P2 32, 37, 39.

3. Групе *-ao*, *-eo*, *-uo* када су на крају речи, вероватно представљају случај најчешћег сажимања. Појава овог сажимања је релативно млада. Наиме, познато је да су ретки примери овог сажимања код писаца до краја 17. века (исп. Даничић, Ист. обл. стр. 391). Ретки су у 18. веку код славонских писаца (Маретић, слав. стр. 151) а нешто чешћи код далматинских (Маретић, н. д. I, стр. 185).

Филиповић у овој ситуацији чува старије стање. У групи *-ao*, поред бројних случајева неконтраховане везе, забележила сам сажимање у глаголским придевима и једном придеву и то само у овим примерима: P2 *obećo* 3, *narasto* P3 52, *pripotogo* P3 387, *zo* P2 112, P3 152, 153. (поред *zao* P3 113, 126). Код именица група *-ao* није сажета. Иначе је доследно:

P2 *dodaо* 7, *писао* 46, *doшао* 10, *показао* 15; P3 *отишао* 36, *рекао* 46, *подигао* 8, *уживао* 4, *остављао* 4, *могао* 35, *џарао* 31, *сашао* 32; затим *пакao* 12, *Павao* 7, 18, *посao* 13, *писао* 14, *сакao* (= *стакlo*) P3 162; *нагао* P2 181, *жао* P2 113, 126.

Веза *-ao*, у средини речи се не сажима (као ни у књижевном језику):

P2 *vladaoс* 12, *vladaoci* 12, *слишаoci* 12, *слишаocu* 18; P3 *pripovidaoс* 172, *pripovidaoca* 125, *писаoс* 257, *писаoci* 35, *vladaoci* 12, *davaoshi* 32, *davaoska* 13.

Групе *-eo* и *-uo* су такође доследно несажете: P2 *изео* 19, 91, *поћео* 11, 21, 30, *наћео* 13, 18; *ререо* P2 17; *погинао* P2 11, 23, 24, *метнуо* P2 19, 37;

У групи *-oo* (*-ol*) сажимања разуме се има доследно: *aposto* P2 11, 12, 37, 38 (доследно тако у стотинама примера), *ido* (idol) P3 145; *donje* P3 103, *donjetu* P2 185, *podnevu* P2 11.

4. Најзад, да напоменемо још једно сажимање које је унело не само диференцијацију међу нашим дијалектима, него доприноси и познавању карактера писане речи код Филиповића. То је секвенца $e+i$ у одречном глаголу *imati*. У екавским и јекавским говорима она је супституисана вокалом *e*, у икавским вокалом *e* или *i*, а у Босни углавном групом *ei*. Код Филиповића, у сва три његова дела, без изузетка, налазимо само *ei*. Примера има на стотине: P2 *neimade* 47, *neimadu* 3, *neima* 16, 17, *neimadući* 10, 12, 16, 18; P3 *neima* 2, 4, *neimadoše* 6, *neimadiahu* 8 итд., итд...

Овакав фонетски облик одричног глагола *imati* тј. *neima* и сл. потпуно је непознат и у РБ и у РД и у целој средњој Далмацији. Тамо је, наиме, доследно *nemat*, *nemat* (*i nemat*). Интересантно је да облика *neimati* (*nejmati*) ни Решетар није забележио у својој студији *Der Stokavische Dialekt*. Он региструје, у речничком делу, само инфинитив *nemat* са две акценатске варијанте презента (*nemat* — *nemat*). Облик *neimati* и сл. има Анчић (Марковић, н. д. стр. 129), а бележи га у Босни Ђ. Чустовић у Ливну (н. д. стр. 197) Павешић у Лепеници (Лепеница стр. 378). Ја сам га чула у Босни, Јабланици, Бугојну, Ливну и Вакуфу. За одређивање односа књижевног језика писца према народним говорима ова црта такође има одређеног значаја. Она јасно показује да Њоме Филиповић није одражавао дијалекат области у којој се кретао, а ни дијалекат свога родног места. Како стоји ствар са осталим писцима из Маретићеве студије не може да се види.

О елиминисању двовокалске позиције стварањем прелазних гласова исп. ниже 57, тач. 3.

§ 54. Покретни вокали

1. Покретни вокали познати су и у Филиповићевом језику, као и осталим нашим говорима. Код њега то су вокали *a*, *e* и *i*. Покретно *u* се не јавља. Нису, као што се зна, ни истог порекла ни истог значаја (исп. Белић, Глас 62 стр. 207, 212).

О покретном *a* код предлога и прилога било је речи напред, (§ 45, тач. 2 и 5). О покретном *e* в.у парадигми заменица (исп. § 91, тач. 7).

Покретно *e* индеклинабилних речи налазимо у овим случајевима: код прилога *jošt/jošte*: *jošt* P2 18, 31, поред *jošte* P2 23, 62; код везника *već/veće*: *već* (чешће) P2 18, 43, 49 поред *veće* P2 7, 9.

Покретно *i* забележила сам код предлога *rad(i)*, *zarad(i)*, везник *nit(i)* и партикуле *god(i)*:

rad P2 7, *zarad* P2 2, 8, 15; *radi* P2 8, 13, *zarad* P2 8, 87, *zaradi* P2 69, 180; *miti* P2 11, 38, *nit* P2 14, 17, *ihogod* P2 58, 67, *kakogod* 45, 82, *kadgod* 33, *kakogodi* 18, *kadgodi* 25.

Покретног *i* нема код везника *ali*, *ili* и речце *li*: *ali* P2 7, 8, 10, *ili* P2 6, 8, P3 9, 28; *jest li* P2 10, 18, 26,

Покретно *o* срећемо само у: *nuto* P2 18, 42, 44 поред *nut* P2 9, 18, 19, док је *nego* увек са вокалским завршетком P2 17, 3, 19.

КОНСОНАНТИЗАМ

§ 55. Филиповићева графија показала је ове одлике његовог консонантизма: 1) да одлично разликује оба пара африката *ч* и *џ* од *ћ* и *ђ* (исп. ниже тач. 1 истог одељка); 2) да не зна за појаву цакавизма (исп. § 10); 3) да фонема *х* није сасвим изгубљена (исп. ниже § 56).

Познато је да на западном делу наше језичке територије има говора који поменути два пара африката изједначују у корист меког пара. Код Филиповића наишла сам на један такав пример, типичан за ову појаву: *pricaše* P2 121. Разуме се да ово једно одступање наспрам великог броја правилно употребљених *ч* и *ћ* нема значаја.

Кад је већ реч о губљењу фонолошке разлике међу овим фонемама, да се осврнемо на интересантну слику коју пружа употреба ових африката у Сињској крајини. У овом говору, чисто штокавском, и чисто *штатском*, има појава изговарања *ч* и *џ* као *ћ* и *ђ*. Појава је утолико интересантнија што је далеко чешћа у Сињу и Клису, тј. у градовима него у селима и забитнијим местима, такође далеко чешћа при обали него дубље у копну. Овакав распоред ширења ове фонетске појаве одлучно указује на град као центар одакле долазе импулси, другим речима указује да појава потиче оданде, одакле становништво по саставу има мање етничке, а то значи и мање дијалекатске компактности и чистоте. А то опет тешко може да подржи тезу о аутохтоности и старини ове појаве (исп. мишљење проф. А. Белића о појави фонеме *ћ* за књижевно *ч* и *ћ* у западним говорима, у чланку „О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика“, ЈФ XXIII, стр. 70 и чланку „André Vaillant, La langue de Dominko Zlatarić“, [критика], ЈФ VIII стр. 234).

У говору РБ артикулација ових фонема (и не само ових) и код католика је нешто палаталнија него у књижевном, што представља свакако утицај говора муслиманског становништва.

§ 56. Сугласник *х*

1. Видели смо да сугласник *х* није потпуно изгубљен, али у колико губљења има, има га у свим положајима, у највећем броју случајева на крају речи, најмање у иницијалној позицији. Ево примера за губљење:

а) за почетак речи: P2 *ranu* 41, *ranjaše* 72, *iljada* 32, *odimo* 23; б) за средину речи: P2 *saranit* 33, 58, 71, 66, *kušč* 32, *isode* (ishode) 23, *nadhodi* 45, (*nadhodi*), *drčem* 33, *njiov* 36, *njiove* 33, P3 *njiovim* 14, *njiove* 24, *njiovi* 28.

Губљења на крају речи најчешће налазимо у деκлинацији, у локативу плурала именица и генитиву плурала заменица и придева:

P2 u *dubina* 43, u *opračina* 45, iz *knjiga obrani tvoji* P2 59; u *knjiga* 14, u *prigoda* 37, po *bajalica* 3, od *drugi* 43, *svrhu stvari tlesni* 32, od *stvari tlesni* 34, od *ovi* 12; P3 od *svi njegovi* 32, od *ovi* 14, od *božji* 18, *zlatni* 3, *nji* 28, *da ji* (да их) 4, *kad ji* 8, *ter ji* 11, *pak ji* 14 итд.

Интересантно је да се слика губљења *x* коју показује стање његове употребе у Филиповићевом језику поклапа са закључком до кога је дошао Ружичић испитујући говор Тешња и Маглаја, да је *x* обично очувано на почетку и у средини речи, а обично сасвим редуцирано на крају (Ружичић, незапажен босански стр. 246—247).

2. Ретки су случајеви да је слово *x* обично написано тамо где му није место:

P2 *grihi* 37, 49, *strahnu* 4, *nadanuhtju* 44, *pohoholiš se* 47, 48, od *strah* 33, *strahšno* 53; P3 *grihsih* 33, *siromahšici* 28, *diceh* 18, od *vojnika* 4, od *ugovorah* 13, sa *stranah* 9, od *sakramenatah* 6, od *mukah* 14, *vrutakah* 21, *ričmah* 23, *š njimah* 25, od *diceh* 18, s *svojimih* 21.

3. Примери, међутим, у којима је овај безвучни струјни велар тачно употребљен далеко је већи. Однос је отприлике 6:1 у корист тачне употребе. Илустрације ради ево нешто примера:

а) за почетак речи:

P2 *himba* 44, *himbeni* 5, 16, *himbenog* 8, 9, *haje* 42, *hajaj* 17, *hajaše* 14, 18, *hoče* 62, 58 (доследно са *h*) *hotii* 49, 56, 63, *hotijući* 58; P3 *hajao* 10, *hrana* 3, *hrani* 11, *hranu* 24, *hranit* 3, *haljine* 32, *hiljada* 35 итд.

б) за средину речи:

P2 *kruha* 5, *strahovita* 7, *strahovitoj* 8, *svrhu* 8, 7, 9 (доследно тако у стотинама примера), *nahode* 51, 29, *nahodaše* 28, 64, 56; P3 *griha* 3, 6, 18, 28, (доследно тако у безброј примера), *dahom* 31, *kruha* 2, 4, 5, *duha* 11, 18, 31, (доследно у безброј примера), *duhovi* 2, 18, 19, *strahu* 11, *gluhoga* 32, *strahovitim* 28, *drhtavca* 32, *othrani* 28, *sakramito* 33, *sahne* 29, *puhneto* 31, *zadahnutje* 31, *zadahnuti* 31, *dahnutje* 31; нема ниједног изостављања у 3 пл. имперфекта: P2 *činjahu* 32, *držahu* 64, *slidahu* 46, *šaljahu* 282; P3 *veseljahu* 14, *grizijahu* 6, *bijahu* 173;

в) за крај речи: P2 *grih* (доследно тако у стотинама примера), *duh* (доследно тако у стотинама примера); P3 *vrh* 32, u *knjigah* 7, *prihodah* 10, od *kojih* 3, od *mrstvih* 6, 11, od *omih* 11, *ostalih* 11, u *pivanjih* 10, u *srčih* 18, na *nebesih* 13, 14, u *sakramentih* 3, 10, *vidih* 3, *čimih* 8, 21, *rekoh* 22, итд.

Према Маретићу (н. д. стр. 189), од далматинских писаца само су Марки (Слјит) и Кадчић (Макарска) писали *x* доста правилно, што највероватније представља утицај чакавске близине. За остале Маретић констатује да га „*sasma* неправилно употребљавају“ и да га „*nigdje* nijesu

izgovarali“. За босанске писце податке о употреби овог гласа пружа Маретићева Историја хрватског правописа. Ту он, између осталог, говорећи о писању гласа *x* каже: „Glas *h* izostavljaju takode samo bosanski, dalmatinski i slavonski pisci ali od prvijeh izuzevši ipak Bandulovića i Ljubuškoga“ (Маретић, Правопис, стр. 355).

Ако узмемо у обзир чињеницу да данашњи истарски икавски говори, исељени за подручја средње Далмације имају и данас овај глас у свом фонолошком систему (Рибарић, Истра, на разним местима међу примерима), да га одлично чувају икавски говори у Молиској области у Италији, (Решетар, *Südtalien* стр. 166), и да није ни данас потпуно изгубљен у неким босанским екавско-јекавским говорима Тешња и Маглаја (Ружичић, незапажен босански), као и факат да га имају напред наведени босански писци, најзад и чињеница да и сам Филиповић много у његовој употреби не грешу, свакако неће бити нетачно да се закључи да ни у Филиповићевом језику фонема *x* није сасвим изгубљена, али да је сигурно процес њеног ишчезавања већ увелико био почео.

4а. У нашим говорима честа је појава да се место *x* налази други глас. То су фонеме *v* и *j*, развијене као прелазни гласови у међувокалном положају, и фонема *k* развијена највероватније док се *h* још није било изгубило.

Филиповићев језик даје, у ограниченом броју лексема, потврде само за ново насталу фонему *k*: P2 *nekti* 26, 47, *nektiše* 5, 8, *nektijući* 28, 45, 54 (доследно тако у сва три дела). Затим, P2 *malakan* 3, *malakna* 5, 32, 38, *Zaharijem* 107, *parokiji* 84, 87, 98: P3 *Zaharija* 15, *po Zaharii* 17.

За појаву *v* и *j* место *x* Филиповићев материјал не пружа примера.

У РД и РБ фонема *h* је изгубљена. У интервокалном положају развијено је *j* или *v* које је затим продрло и на крај речи (*ivo*, *glivā*, *smijat*, *smlj*, *drij*, *kriv* итд.). Лексеме *nekiti* и сл., *malakan* и сл. чују се у оба места.

б) Најзад, да напоменемо, да широко распрострањене лексеме *faliti* и сл. са *f* место *xv* има и у Филиповићевом језику: P2 *fale* 55, *xafalit* 47, *xafali* 43, *xafaljuju* 54, *po faljeni* 48 и тд. На очувану групу *hv* нисам наишла.

§ 57. Сугласник *j* је лабилне артикулације нарочито у положају између самогласника *i* и неког другог вокала, или у положају између два *i*. Зато се у тим позицијама у говору често губи, а у писању често испушта. Примери овог изостављања дати су у одељку о графици (§ 23, тач. 5.). Овде ћемо се осврнути на неке карактеристичности у вези са губљењем овог сонанта (исп. ниже, тач. 1 и 2). Осврнућемо се и на појаву његовог развијања у интервокалном положају (исп. тач. 3) и најзад на његово јављање у иницијалном положају у косим падежима личне заменице трећег лица множине.

1. За познату појаву губљења јоте код глагола VI врсте у трећем лицу плурала Филиповић не зна. Једина два примера *ibijau* P3 112, и *ispovidau* P3 136 пре би се морали протумачити као слагачева омашка

28,
' 8,

нѣа
ата
зог
гр.
ю-
ма
је,
це

Дх
І.
,
к
,
-
,
)

§ 58. Глас *v*.

Глас *v* је у нашем језику лабилне артикулације, стога је, с једне стране, склон изменама и губљењу, а с друге стране, јавља се као прелазни глас између вокала задњега реда у позицији хијата.

1. Губљење ове фонеме код Филиповића није честа појава. Доследног губљења има у групи *-vstvo* и код глагола *dignuti*: P2 *kraljestvo* 41, 88; P3 *kraljestvo* 2, 7, 10, *kraljestva* 5, 9, 21, *kraljestvu* 13; (тако је готово код свих далматинских писаца); P2 *digao* 182, *digia* 369, *diglo* 349, *digli* 39, *uzdignut* 134, *uzdigne* 144, *izdignemo* 134, *izdignite* 283, *izdigoše* 268, *podigne* 66; P3 *dignut* 13, *diže* 8, *digne* 28, *podigni* 66. Тако је у РБ и РД. Код далматинских писаца, међутим, нису ретки облици са *v* (Маретић, н. д. стр. 202) који су се, као што је познато, одржали у чакавском дијалекту, док су на штокавском терену изгубљени одавно, пре XVI века (Белић, фонетика, стр. 107).

2. Али групу *vlj*, где се фонема *v* често губи, што представља особину забележену већ у раним босанским, рашким и дубровачким повељама и коју срећемо нарочито у јужним говорима, код Филиповића и далматинских писаца, пак, налазимо неизмењену: P2 *pravljeno* 44, *pripravljeno* 30, *upravlja* 28, 42, *ostavljaš* 29, 44; P3 *stavljam* 10, *stavlja* 2, *stavljeno* 29, *postavljem* 7, *ozdravlja* 3, *upravljaju* 3, *ponavlja* 18.

3. Лексема *crven* у којој је групи *vlj* имала друкчији развој, код Филиповића се јавља без *v*: P2 *crlyeno* 252, 303, *crlyenu* 416, *crlyenim* 44. Тако је и код многих других писаца (исп. RJA). У РБ и РД ја то нисам запазила.

4. Познату појаву *sv>sf*, која се среће код чакавских писаца, а чија се фонетска вредност не тумачи на исти начин, налазимо и код далматинских писаца, Сплићана Маркија, Терзића и Маџуката. Код Филиповића од ње нема ни трага. Доследно је само P2 *svoj* 8, *svoga* 4, *svetoga* 11, *svakoga* 10 итд., потврђено стотинама примера.

5. Напоменућемо још да код показних заменица налазимо алтернативно облике са *-v-* и без њега, што се, као што је познато, не мора схватити као губљење ове фонеме: P2 *ovakvoga* 33, *ovakvim* 41, поред *ovaka* 19, *onakih* 22.

6. О групи *hv* исп. у § 56, тач. 46.

7. О групи *pv* (*uprvati*) исп. § 59.

8. О промени *tn>vn* и *vn>tn* исп. у § 68, тач. 1.

9. Најзад, у вези са овом фонемом срећемо у Филиповићевом језику још једну појаву, познату али нераспрострањену. Налазимо, наиме, *-o* место финалног *v* у ограниченом броју именица, тачније личних имена на *-slav*. Доследно је *Ladislao* P2 222, *Boleslao* 275, *Venceslao* 275, 276. Других лексема тога типа у тексту нисам срела. Сличну појаву иначе налазимо у дубровачким повељама, исп. *Paoko* поред *Pavko*, *prodaoši* поред *prodavši* (Белић, фонетика, стр. 81).

§ 59. Сугласник *f* код Филиповића је редак. Имао га у корену *ufa* (*urva*->*urfa*->*uffa*->*ufa*-) и од групе *hv* (исп. у одељку о гласу *x*, § 56, тач. 46): P2 *ufat* 14, *ufato* 19, *ufanje* 14. Има га затим у страним речима, исп: P2 *Faraunov* 202, *fra* 32, 50.

У РД сугласник *f* је нешто чешћи него у РБ, свакако под романским утицајем. Исп. *fērāta*, (*železnica*), *fāžōl* (*pasulj*). *frlgat* (*pržiti*), *fūmat* (*dimiti*), *fundāmenat* (*temelj*), *fākin* (*deran*). Има појава да прелази у *v*, али знатно ређе него у РБ (исп. *Vrāne*, *vinanc* = *finans*) и некад у *ū* (исп. *Jōzep*, *prātar*). У РБ речи за *f* су обично турског порекла и радо мењају *f* у *v* (исп. *višek*, *vildžan*, поред *fišek*, *fieldžan* али *fes*), а некад и у *ū* (*prātar*, *Pilip*).

§ 60. Сугласник *dž* (*ǰ*) је свакако најређа фонема код Филиповића. Нашла сам је само у домаћим речима где је добијена једначењем пред звучним сугласником: P2 *otadžbina* 43, P3 *srdžba* 38, *otadžbini* 197.

§ 61. Аликвације добијене сипарим јоповањем

Сви резултати овог процеса, као што је познато, нису од подједнаке важности за историју нашег језика и нашу дијалектологију.

Сви резултати, што је такође познато, нису очувани до данас, ни у књижевном језику, ни у дијалектима. Промене су тројаког порекла. Или су настале дисимилацијом, дакле фонетским путем (*moše*>*moleše* и сл.), или су изазване аналошким нивелисањем према стању одговарајуће морфолошке категорије, или су, ретко, неке лексеме са друкчијим резултатом старог јотовања прихваћене из других говора (ст. сл. *opšti* и сл. м. *opći*) у штокавским говорима.

§ 62. Групе *dj и *tj.

1. Прасловенска група звучног дентала и јоте која је недвосмислена и бескомпромисно поделила наша два основна дијалекта, према мишљењу професора Белића на територији ванбалканске заједнице — код нашег Филиповића има искључиво штокавске рефлексе. Примера има на стотине. Илустрације ради ево неколико:

P1 *gradanin* 54, *takode* 4, 13, 16; P2 *s gradani* 21, *dogadaja* 13, *redanju* 13, *potvrdenja* 42, *među* 14, *pogrden* 48, *jeđinorodenoga* 7, *gradu* 1, *turde* 12, 34, *slade* 12, 133, *zapovideni* 104, *nasladenje* 5, *suden* 97, *tude* 81, 86, 284, *tudi* 124, 284, *mladi* 69, 292, *mlada* 292, *mladim* 292, *mlade* 69, *predom* 199; P3 *takoder* 4, *tvrdi* 39, *uredujem* 37, *zapovidenja* 25, *osudeni* 24, *radaju* 25, *žedajući* 16, *izvadena* 17, итд.

Једина два одступања у лексемама *gosiċoja*, *mejaui*, позната и другим нечакавским писцима (Маретић, н. д. I, стр. 190) и другим нечакавским говорима, свакако су инфилтрати, унесени као готове творевине у штокавске говоре: Исп. P1 *gospoja* 48, *gospoje* 87; P2 *gospoja* 270, 434, *meaše* 370, (2x); P3 *gospoja* 33, *gospoje* 44, *gospoji* 174. Од осталих далматинских

писаца неки знају и за чакавску супституцију. То су Сплићани Марка, Терзић и Павичић, што је сасвим разумљиво, и Бановац (Котари) чија су дела сумњиве дијалекатске вредности јер их је од других преписао (Исп. напред § 4.). Но из Маретићеве студије није јасно шта наведени примери значе: да ли је то једина замена за старо **dj* код ове четворице или их је Маретић набројао колико да констатује да и овакви рефлексии постоје. (Маретић, н. д. I, стр. 190).

РД јесте, колико сам успела да видим, чисто штокавска област иако је само неколико километара у ваздушној линији удаљена од Пољца — јаког чакавског центра на копну. Тамо сам најме забележила ове карактеристичне лексеме: *tudinū, rādat, mladi, sladi, rōden, rodenje, blida, svāda, vridat, žēda, dosadivat, vidat*, али *gospoja*, и *mejāš* (за *mēda* се употребљава романизам *mīgin*).

Са РБ ствар стоји друкчије. Тамо сам забележила у породици Филиповић, и у околним селима Подбор, Шћит, Варвара, Румбоци, Прослап, доследно: *prēja, mēja, mējāšnik, mējnik, tūji, mlāji, slāji*, али *krāda, rōden, rodēnje, izvaden, sāgraden, nagrādivat, svāda, ūvidāj*.

Познато је да ових чакавизама има и у другим босанским говорима, икавским па чак и јекавским. Тако је у говорима Лашве и изворишта Врбаса (Ружичић, н. д. стр. 3), затим у забаченим местима и планинама на десној обали Врбаса, у Горњем Вакуфу и Прозору (Павловић, Гласник САН IV, св. 2, стр. 318—319) у Јајцу (Павловић, Јајце, стр. 108), затим у Травнику, Крешеву, Високом, Маглају, и околини (Решетар, *der Stokavische* стр. 136). За јекавску Фојницу Брозовић наводи лексеме *mlaji, slaji, meja* поред редовних штокавских рефлекса. (Брозовић, Фојница I, стр. 378). Чакавска супституција у овим лексемама позната је и Дивковићу (*meja, mejaš, tuj, mlaji, takojer, onakojer*, Ђорђевић, н. д. стр. 108), а Лашванину само *tuj* (Младеновић, Лашванин, стр. 75).

2. У вези са групом **tj* поменућемо само оне лексеме где код Филиповића налазимо штокавско *ć* место кога је, у многим дијалектима и књижевном језику прихваћен облик са старословенском супституцијом *št*. Најме, налазимо доследно *opći, općina*, и сл. *zavećati* и сл., место *opšti, opština, zaveštati*:

P1 *općenoga* 16; P2 *općii* 60 (3x), *općeci* 60, *općeni* 58, *općena* 94, *općenu* 51, и *općinu* 9, 65, *općini* 91, *općenstvo* 60; *zavećanje* 184, *zaveća* 185, *zavećaješ* 184, *zavećao* 186, *zavećali* 187, *zavećala* 349, *zavećaše* 227, 344; P3 *općinu* 32, *općenoga* 16.

Филиповић је дакле, што се тиче рефлекса пресудних за припадност једном од два основна дијалекта, чист штокавац.

§ 63. Групе **stj*, **skj* и **zdj*, **zgj*

Рефлекси ових група, прве црте која је поцепала штокавске говоре, од посебног су значаја за историју дијалеката, односно историјску лингвистичку географију. Проблем је утолико сложенији што је првобитни распоред ових изоглоса умногоме измењен миграцијама становништва,

тих територија није испитан до у којој је мери употреба једног бижевни узус онога времена. То о распрострањености и стању

флекса, и старији и млађи. То је једног и другог рефлекса једну од двеју алтернација као, уосталом, што постоје варијетама на којима се кретао. То се види и познавању карактера

ма:

1, *posvetilište* 13, 44, *bunište* 57; *privovalište* 13, 89, *posvetilište* 145, *skrovišta* 149, 161, 240, 255; P3 *godišta* 3, 10, 21, 31,

или сам у лексемама

protivoština 48, *protivoštini* 87, *skupštinu* 91, *skupštine*

54, *štetova* 397, *štetovao* 3, 14, 33; P1 *jošter* 10,

заступљене су у *od* P2 210; *višćica*

161, 319, *daždit* ni 199.

стању налазимо чница:

мера), *otpuštene* *šten* 13, 18, 19, *šte* 21, *dopuštene*

oprošćeno 108, 108, *dopuštene*

изведених

P3 *prašta*

3 *oprašća*

У презентској основи глагола *iskati* претежу облици за *šć*: P2 *išćem* 43, *išće* 83, 86, 298, *išću* 42, 46, 77, *išćući* 42, 43, 303, *neišćući* 43, *išći* 69, *išćite* 41, поред P1 *ište* 44, P2 *ištite* 85.

Познато је да за „шћакавизам“ овог глагола знају и нешћакавски говори. Тако је у источној Херцеговини (Д. Вушовић, н. д. стр. 34; А. Пецо, н. д., стр. 91) и не представља једину алтернацију *k:ć* у коњугацији (Исп. *švakati* : *švaćem* и *zvišćukati* : *zvišćućem*).

Ако изузмемо категорије где је шћакавизам могао морфолошка настати, остаје највећи део примера са штакавским рефлексом. То би могло навести на закључак да је Филиповић у основи штакавац. Но погледајмо, као прво природу речи са рефлексима старог *stj*, затим, као друго, природу грешака које су се Филиповићу омакле, и најзад, као треће, употребу ових група код далматинских и босанских писаца.

Код Филиповића млађи рефлекс *št* је најчешћи у продуктивним суфиксима — конкретно у суфиксима *-ište* и *-ština*, дакле у овим морфемама које су, с обзиром на своју морфолошку индивидуалност и своју продуктивност, лако уочљиве, а то значи и лако подложне контроли и одабирању. Лако је уочљив и иницијални положај у речи. (исп. *šteta*, *štar* и сл.). Насупрот томе, код речи са рефлексом ове секвенце у корену, дакле у позицији која се не може декомпоновати, па према томе ни лако уочити, заменивост са новијом варијантом је далеко мања (тип: *tašća*, *višćica*, *narašćaj*). У *narašćaj* је могло *ć* доћи морфолошки, према *ispraćaj*, *povraćaj*, *saobraćaj* и сл. Имало би, према томе, основа претпоставити и обрнуто од онога што је на први поглед изгледало, претпоставити да је Филиповић *šćakavac* који је мењао *šć* у *št* онда када је позиција тога *šć* у речи била довољно уочљива.

На овакву претпоставку указале би и грешке које је Филиповић у вези са овим рефлексима направио. Њему је, наиме, омакло неколико грешака, не честих, али врло карактеристичних. Оне се односе на две врсте случаја, али оба показују исто: Филиповићеву тежњу да избегне групу *šć*. Како је *uħ* двојаког порекла — једно од старог *stj* (које је на штокавској територији замењено са *št*) и друго млађе, од *staj* које нигде и никад није било у алтернацији са *št*, али које је Филиповић могао, у одређеним категоријама, прочитати, (можда и чути) као *stj* (исп. одељак о новом јотовању) — то се, у елиминисању групе *šć* лако могло погрешити. И Филиповић је погрешно: ново *uħ* (>*staj*) замењивао је са *št*, дакле варијантом старе групе. Написао је, наиме, два пута *vodokršte* P2 253, место *vodokršće*. А уместо старог *šć* писао је некад *stj*, тј. употребио је варијанту нове групе, што је, и једно и друго, суштински немогуће. Исп. P1 *prišćestjene* 85, P3 *prišćestjeni* IX, *ošćistjeni* 21, 24, 42, *ošćistjene* 35, *krstjeni* 33, *krstjahu* 43.

Карактеристично је да Филиповић није једини који је тако погрешно у односу на старо *uħ*. Исту грешку код исте речи *vodokršte* начинио је и Лаштрић, босански писац из Очевја, такође шћакавске територије (Куна, Лаштрић, стр. 109).

Како стоји са употребом ове црте код писаца? Код далматинских писаца тешко је разабрати право стање из Маретићеве студије (Исп.

н. д. I, стр. 200). Слика је врло мутна, најпре с тога што су примери тако наведени да се не може лако ухватити који се пример на кога писца односи. Друго, и стога, што Маретић најпре каже „u većine pisaca i jedno i drugo (и *šć* и *št*) je odprilike jednako obično, i u porabi jednog i drugog *uopšte nema mnogo razlike prema današnjem književnom jeziku*. Пет редака ниже, на истој страници, међутим, наводи „da ima više primera za obrnut pojav“ (тј. за *šć*). Но свакако најкрупнији разлог због којег се тешко могу користити Маретићеве закључци јесте чињеница што Маретић није разликовао нити одвајао ситуације са поновљеним јотовањем, иначе свакако не би, једне за другим низао и примере правих и морфолошких шћакавизама, нити би извео закључак да нема много разлика према данашњем књижевном језику, поготово када се ради о примерима: *godišće, posvetilišće, protivšćine* и сл., који представљају најчешће помињане случајеве.

Ипак се из његове студије могу извући ове карактеристичности.

И код писаца са чисто шћакавске територије, а то су, не узимајући у обзир Сплићане, само још тројица, има штакавизама, углавном у оним уочљивим позицијама у којима их налазимо и код Филиповића. Тако код Андрије Качића (из Бриста код Макарске) налазимо *posvetilišće* поред *posvetilište*, код Кадчића (Макарска) *posvetilišće* и *posvetilište*, *utočišće* и *utočište*, али само *narašćaj*, код Лучића (такође Макарска) *utočišće* и *utočište, godišće* и *godište*. Штакавизама налазимо и код сплитских писаца у истим категоријама. Исп. *godišta* поред *godišća* код Маџуката, *godište, jošte, posvetilište* поред *godišće, jošće, posvetilišće*, код Маркија, *posvetilište* поред *posvetilišće* код Павичића и *protivštine* поред *protivšćine* код Терзића.

Дакле, писци са чисто шћакавских територија имају оба рефлекса. За писце са штакавских територија не може се из Маретићеве студије много извући. Али једно је јасно. И код њих има дублетних облика. Могло би се, на први поглед, помислити да је овакав паралелизам у употреби ових црта код далматинских писаца XVIII века резултат стварног дијалекатског стања, резултат мешавине двојаког становништва. Оваква претпоставка наишла би на повољну подршку у Решетаревој тврдњи да у данашњој средњој Далмацији, дакле на територији где је живело и стварало 15 Маретићевих писаца, „die Aussprache (тј. *шћ*) bei den Stokavischen I-Sprecher ... die vorherrschende ist oder wenigstens neben *št, zd* kommt (Решетар, *der Stokavische*, стр. 135).

Тако би се могле прихватити ове поставке.

Али Решетарова тврдња не одговара стварности. Чињеница је, додуше, да се у средњој Далмацији стварно употребљавају и *šć* и *št*. Али је чињеница исто тако да те групе формирају посебне арее. У свакој од њих доминира по ј е д а н рефлекс. Према испитивањима која сам извршила, изолога *šć* захвата територију углавном уз море, од Макарске и Заострога (јужније нисам ишла) до Омиша и Сплита са западне стране, и на истоку, на копну до линије Врговац-Задварје-Имотски. Шћакавизам је ту врло стабилан, утолико стабилнији што се

иде ближе мору. Сва топонимија и сва микротопонимија је шћакавска. Шћакавских инфилтрата има, у мањој мери у граничним областима. Детаљније о овим говорима биће речи на другом месту. Овде ћемо цитирати само најбитније и на целој поменутој територији проверене шћакавизме:

greblišće, počekaljšće, stajališće, plandišće, riplišće, ognišće, dođrišće, kùpusišće, višćac, višćica, ušćedit, gùšćarica, klišća, ukljšćit, ušćedit, šćene, ošćenit, šćap, šćapica, (прут дебљине руке), pošćapat se, ušćipci, šćipat, šćeta, šćetovat, na šće srce, prjšć, nãmišćaj, namišćaje, budalãšćina; Mlinišća, Vinjšće.*

Паралелно иде и рефлекс *šd*: *moždane* пл. (= мозак), *mezdit* (*meždi kiša* — сипи киша), *dašdenak, zviždit*.

Сва наша три поменута писца (Качић-Миошић, Лучић и Кадчић) потичу из Макарске и околине где уопште не живи ниједан шћакавизам.

Шћакавска ареа налази се северно од поменуте и захвата Сив, Дрниш, Скрадин и Шибеник са околинама (сем приобалних говора које овде нисам упознала). Потпуно шћакавска је и западна Херцеговина, сем Посушја и околине (према Ливну). Исти, напред наведени примери циркулишу и у овим областима само са шћакавским рефлексом.

Залеђина ове арее, према досада објављеним радовима, јесте међутим, доследно шћакавска. То су икавски говори Ливањског поља (према Ђ. Чустовић, н. д. стр. 93), Дувна (према С. Марковићу, н. д. стр. 78), икавко-ијекавски говора Гламочког поља (према Ф. Матијашећ, н. д. стр. 350). Шћакавски се појас простире и даље, од поменутих терена на исток, захватајући област Прозора, Бугојна, Горњег Вакуфа, Травника, долину Лашве (према Г. Ружичићу, зап. Босна 36—38), ијекавске области Фојнице, Високог, Сутјеске (према Брозовићу, Фојница, I, стр. 378), тузланске области (према И. Брабецу, н. д. стр. 58—59), Тешња и Маглаја (према Г. Ружичићу, незапажен икавски, стр. 248), Вареша (према Жуљићу, н. д. стр. 150). На северистоку шћакавска је околина Јајца (Павловић, Јајце стр. 109) и на северу посавски говори (према С. Ившићу, н. д. I, 200—202).

Карактеристично је, међутим, и то овде посебно наглашавамо, да и босански писци из ових шћакавских крајева употребљавају шћакавске облике. Тако Марковић (н. д. стр. 78) констатује да је Липа, родно Анчићево место доследно шћакавска, али наводи из Анчићева језика низ дублетских облика, и са *šć* и са *št*. Ту разлику између ондашњег стања из Анчићевог времена и садашњег Марковић тумачи накнадном шћакавизацијом (али њу ничим не документује). За фра Николу Лашванина, босанског фратра и писца из XVIII века, пореклом из Лашве, дакле потпуно шћакавског краја, Младеновић констатује искључиво облике са новијом варијантом, и тумачи то, много прихватљивије, особином његовог личног језика. *Št* — тумачи Младеновић — могло је ући у његов језик, језик несумњиво културног човека за своје време

* У приобалним говорима наставак *-išće* нема дужине.

и преко писаца који су у своме језику имали само *št* и који су као књижевници били много плоднији и јачи од Лашванина“ (Младеновић, н. д. стр. 77—78). Тако је и код Дивковића (Ђорђевић, н. д. стр. 115) који је многим службо као узор, тако је и код Филипа Лаштрића из углавном шћакавског Очевја (Куна, н. д. стр. 170—173).

Ако, дакле, узмемо у обзир све ове околности, тј. околности да су многи писци, и далматински и босански из шћакавских крајева писали штакавски, да су неки (међу њима и Филиповић) избегавајући групу *šć* погрешно писали *stj* за старо *šć* а *št* за ново *šć*, онда је закључак лако извући: у XVIII веку, код далматинских и босанских писаца употреба млађег рефлекса био је књижевни узус онога времена. Ово је и за нашег Филиповићевог утолико вероватније што се његови штакавизми срећу углавном у оној позицији у речи која је лако уочљива, док су шћакавски рефлекси употребљени у корену и непродуктивним образовањима. Рефлекс *šć* је могао Филиповић наследити од мајке која је родом морала бити, ако не из истог села у које се удала, а оно из околине, врло широке шћакавске арее. Могао га је затим учврстити у макарској средини где је провео, видели смо, прву младост до одласка на даље школовање у Рим и Перуђу.

§ 64. Сонант *l* на крају речи и слога

1. Закон измене *l* на крају речи и слога, чије је деловање било веома кратко, од краја XIV до средине XV века, оставио је прилично неуједначене рефлексе. За нашу тему рефлекси овог закона имају врло битан значај. Прво с тога, што различити рефлекси ових група чине крупну дијалекатску разлику између говора средње Далмације и суседних говора. Друго, што уносе поддијалекатске разлике у оквиру самих говора средње Далмације, и треће што одлично, боље него иједна друга језичка црта, илуструју карактер књижевног језика онога времена.

Као што је познато, доследност измене финалног *l* осетно се разликује од позиције у речи и од морфолошке категорије. Крај је речи стабилније захваћен овом променом него средина речи, поједине морфолошке категорије (придевске речи, глаголски придеви) далеко су уједначеније него именице. Јер, док у радном придеву готово увек на крају речи налазимо вокал, дотле код именица постоје алтернативности и у финалној позицији и у медијалној: поред *posao*, *misao* и сл. налазимо *bol*, *val*, *general*, *apostol*, и сл., поред *zaselak*: *zaselka*, налазимо *vladalac*: *vladaoca*, поред *svetionik* налазимо *budilnik* и сл. Нема јасне законитости ни кад је у питању рефлекс испред одређеног суфикса. Иако се код неких суфикса може утврдити већи постотак измене, код других мањи (испреди *-nica* чешће је *o* него *-l-*, исп. *radionica*, *ključaonica*, *perionica* и сл., према *bolnica*, *telalnica*, испреди *-ba* такође, исп. *seoba*, *deoba* према *molba* — можда због ослањања на продуктивни тип *gnusoba*, *tegoba* и сл.), — ипак ова законитост је тешко одредљива морфологичношћу и суштински више улази у лексички облик сваке поједине лексеме понаособ,

него у морфолошку класифицираност (Исп. о томе детаљније у чланку проф. Стевановића, Наш језик књ. X, стр. 1—2).

Једино у два случаја није долазило до измене *l* у вокал. То је прво, ситуација испред суфикса *-je* (< ње) код збирних именица, и наставка *-ju* (< њу) у инструменталу именица женског рода на *-i*, где је јота спречавала веларизацију и лабијализацију сонанта *l* и тиме и његово мењање у *o*. Од напр. *vesel-je*, *sol-ju* не постоје облици *veseoje* или *soju*.

Други је случај код именица у генитиву множине са *l* на крају основе. Није устаљен однос *krila*, *krio*, *krilima*, са алтернацијом *l* : *o* у овој множинској промени, као што је то случај са типом *vlađaci*, *vlađalaca*, *vlađacima* (врло су ретке појаве као *vlasteo* за ген. множине с краја XIV века (1397) које помиње Белић у фонетици, стр. 78). То значи да је и овде, код старог генитива *kril*, морало нешто спречити измену финалног *l* у вокал. То је свакако, по нашем мишљењу, генитивска морфема *a*, која је морала бити прикалемљена старом облику генитива *l* *p r e* но што је почео процес *l* (< *lb*) > *l* > *o*. Та је морфема изузела фонему *l* из финалног положаја, а тиме су аутоатски нестали и услови за њено прелажење у вокал. Претпоставка да је *l* у ген. мн. накнадно враћено аналогично према осталим падежима (налазе се, наиме, мада ретко, генитиви мн. типа *vlasteo*), тешко да би се могла оправдати. Прво, с тога што је парадигма именица, пуна великог броја различитих фонетских и прозодијских алтернација добијених палатализацијама, јотовањем, непостојаним *a*, асимилацијама, дуљењима, па и поменутом алтернацијом *l* са *o*. Зато је тешко претпоставити да је таква парадигма, по природи морфолошке структуре неотпорна на фонетске алтернације, могла тако доследно и са таквом стабилношћу да врати *l* на старо место само из разлога морфолошке униформисаности, која је управо увелико пољуљана. Друго, стога што аналогича никад не делује својом законитошћу тако да обухвата све фонетске морфолошке позиције које имају услова за њен утицај. Резултат деловања аналогиче су неуједначени (исп. *kršten* : *čašćen*, *dan*, *dana* : *san*, *sna*), а одсуство генитива пл. на *-o* бескомпромисно је спроведено.

2. У РБ као и у већини штокавских говора рефлекс финалног *l*, уколико је до њега дошло, јесте вокал *o*. Далмацију пак, ова црта поделила је на три арее: 1. на ареу где за *l* налазимо доследно *a* (узимамо за критеријум радни придев као категорију са најдоследнијом субституцијом). Тип *doša/bia* (и *stejana* = *steona*, *tejaci* = *teoci*) је нашем делу Далмације најраспрострањенији и обухвата, колико сам могла да утврдим у току боравка у тим крајевима — територију од Клиса и Сиња на југу, до Лиштице (Лиштица је 20 км западно од Мостара) на истоку и до Шибеника и Скрадина на северу. 2) ареу са типом *doša* али *bio*, *uzeo*, *čuo*, која се простире уз обалу, од Заострога и Макарске на југу до Омиша на северу, и на копну од линије Врговац, Задварје, Имотски. Најзад, на територијално најмању ареу на крајњем западу, источно од Сплита и Пољница са типом *doša* и *bi* тј. са изгубљеним *l*, што је свакако чакавски утицај.

3. Карактеристично је да Филиповић, који је растао у Макарској, тј. на територију арее *doša/bio*, и који је, видели смо, живео и стварао око четрдесет година у Сињу и Шибенику, дакле у ареи *doša/bija*, писао готово доследно *o* (које је углавном, видели смо, остајало несажетом). Примери за групе *-ao*, *-eo*, *-io* дати су напред, у одељку о сажимањиму (§ 53, тач. 3). Овде ћемо навести само примере за групе *-io* и *-o* иза сугласника.

-io: P2 *stvorio* 2, 8, *zapovidio* 2, *zabranio* 4, *prolio* 58, *ljubio* 6, 9, *učinio* 6, 9, *oslobodio* 7, *odredio* 7, *odbacio* 7, *dobio* 7, *stvorio* 7, *vidio* 8, *ožalostio* 8, *mislio* 9, *uvideo* 9, *poljubio* 10, *izvadio* 10, *podnio* 10, *zapovidio* 10, *dopustio* 11, *želio* 11, *stavio* 12, *pogrdio* 13; P3 *primio* 11, *izgubio* 33, *dobio* 33.

-(r)o: *umro* P2 262, P3 6.

Само у неколико примера налазимо *-a* на крају речи:

P1 *ja sam se krizma* 39; P2 *razumia sam* 106, *što si reka* 187, *paka* 108, *dava* 200, *koji je obeća* 323, *koji se zva* 419, *nije diga* 197, *zašto se smija* 426; P3 *ja sam se krizma* 39, *nastolja sam* 257 и три пута карактеристичну лексему *tejac* P2 414.

Како протумачити ова одступања? То свакако нису обична одступања, обичне омашке — јер оне представљају језичке особине говора искључиво Далмације — нарочито лексема *tejac* која се нигде другде осим у овом делу Далмације (и у говорима исељеним из ње) не могу чути.

Донети било какав закључак о дијалекатској вредности ових црта само на основу њихове употребе код једног писца, било би свакако преурађено. Погледајмо зато стање у вези са њима и код осталих далматинских писаца.

Доследно *-o* налазимо и код двојице наших Далматинаца, Матића и Бадрића, оба са територије *doša/bia*. Бадрић: *stvorio* 3, *služio* 5, *istomačio* 5, *mogo* 56, *pakao* 15, 20. Матић: *ukazao* 37, *dao* 49, *stekao* 19, *pošao* 81, *sagrišio* 81, *davao* 92, *posao* 7, поред ретког *drža* 96, *izaša* 42, 41.

Код осталих писаца однос употребе радног придева на *-o* на крају речи из Маретићеве студије није довољно јасан. Тип *molio*, чује се, видели смо и у Далмацији и у поменутој ареи уз обалу, тип *došao* (или *došo*) у нашој средњој Далмацији не постоји. Код писаца, међутим, управо секвенца *-ao* преовлађује. Према Маретићу (н. д. стр. 185 и 192) само *-ao* имају Филиповић (што је нетачно) и Бадрић, а код Бановца (Котари), Качића (Макарска), Лучића (Макарска), Маркија (Сплит), Матића (Дрниш) - што је такође нетачно - Владимировића налази се и *-a* и *-ao* али је ово друго према Маретићу обичније (подвукла Д. И.). У ком проценту *-ao* преовлађује, Маретићева студија не говори. Код Филиповића, видели смо, то је јако велики проценат. Слична је ситуација и код Матића. На 72 партиципа са *-ao* дошла су свега 2 са *-a*.

О типу *molio*, који бисмо очекивали код писаца са подручја арее *molio/doša*, Маретићева студија не говори. А то су писци из обалних крајева: Андрија Качић из Бриста (код Макарске), Лучић и Антон Кадчић из Макарске. Ја сам прегледала два дела А. Качића (о њима

ће бити речи на другом месту) и нисам нашла да његов језик одражава стање дијалекта тога краја (који сам лично посетила) ни у погледу ове црте, ни у погледу других језичких особина. И код њега постоји тежња да пише доследно *-o* у радном придеву, без обзира на фонетску позицију.

Слично је стање и код писаца са арее *doša/bija*. То су, као што смо већ видели, два наша писца Бадрић и Матић, затим Бановац (Котари), Палмотић (Прокљан код Скрадина), Зоричић (Загорје код Шибеника). Од њих ниједан не пише доследно *-a* које налазимо у народним говорима ових крајева. Напротив, код свих преовлађује партицип на *-ao* непознат говорима овог дела Далмације.

Дијалекатска вредност рефлекса финалног *-l* у радном придеву код далматинских писаца XVIII века — према томе — сасвим је јасна. Ти рефлeksi, прво, нису одраз стања које постоји у народним говорима. Друго, код свих писаца, у погледу ових рефлекса, запажа се иста тенденција: да се пише *-ao* (*-o*) на крају придева.

Откуда та и таква тенденција — то је друго питање и свакако представља посебан проблем за историју језика — тачније са историју писане речи. Она је утолико карактеристичнија што није, као што смо делом већ видели, и као што ћемо и даље видети — једина црта која не одржава адекватно стање далматинских говора. И не би се могла — у интересу тачног разрешења проблема — посматрати посебно, већ у оквиру свих одступања од живог говора које су начинили писци онога времена.

О рефлексима финалног *-l* у другим категоријама речи и другој позицији, које имају мању дијалекатску важност, Филиповићев језик пружа овакву слику:

А. Финални положај

а) Именице. Налазимо *-o* и *-l* у зависности од саме лексеме (сем случајева ретких где налазимо *-a*, које смо напред навели): P2 *posao* 64, 67, *davao* 6, 14, 47, *misao* 31, *pepeo* 31, *Kasteo* 357, *andeo* 8, доследно, такође *arkandeo* 105, *tempio* 348, *dio* 124, *vo* 259, 364, 407, *so* 240, 380, *aposto* 11, 59; P3 *davao* 13, 32, 34, *pakao* 12, *cakao* 162, *apošto* 3, 7, 9, 10, 21, 32, *ido* 145, поред P2 *obitil* 64, 343, 349, *general* 94, *kardinal* 113, 400, 413, *korporal* 416; P3 *obitil* 32.

б) код личних имена углавном је *-l*: P2 *Abel* 67, 297, *Abigail* 217, *Daniel* 100, 161, *Nabel* 217, *Paskal* 421, *Raguel* 105, 106, *Rafael* 106, *Saul* 161, *Samuel* 161, изузев *Pavao* P2 43, P3 7, 18, 21, *Bartuo* 78.

в) код придева и прилога: P2 *zao* 228, *žao* 38, 39, 402, *neveseo* 400, *go* 81, *po* (године) 186, *napo* (= напoл) 385; P3 *žao* 25, 35, и *zo* (у *zo čas*) 112.

Неизмењено *-l* у овим категоријама среће се иначе код оних далматинских писаца који су ближе чакавској оазис. Тако Маретић наводи лексеме: *pepel*, *stol*, *vesel*, *vol*, *misal* (= *opinio*), *posal*, *Paval*, *andel*, *daval* и сл., код Мацуката (Сплит) и Кадчића (Макарска). Код Терзића (Пољица), који иначе има бројних чакавизама, *-l* је неизмењено и у партиципу (Маретић, н. д. 1, стр. 192).

ювца
не би

цама
цњег
лика
жила

iolbu
silni
van-

ionik
otni
oski
55,

као
28,
29,
рла
чло
P2
ri-
aoc
P2

во
50,
оје
2).
чи
у.
не
ве
се
у
з-
'1
и
1-
а
ч
1

Да сведемо. Замена *l* на крају слога у медијалном положају оставила је веће неуједначености него *l* у финалном положају. За говоре средње Далмације проблем је утолико сложенији што сва питања нису ни лингвистички довољно осветљена. Нарочито појава *a m. l* у медијалном положају на крају слога код неких лексема који циркулишу у овим говорима. Замена *l* у језику далматинских писаца не доприноси решавању ових проблема.

§ 65. Групе *-jt-*, *-jd-*.

Обе ове групе важне су и са гледишта дијалектологије — сви икавски немају исте рефлексе — и са гледишта књижевног језика јер и њихова употреба доприноси бољем познавању карактера писане речи онога времена.

Развој обе групе није увек паралелан. Измена *-jt-* у *ć* територијално захвата ширу ареу од адекватне измене *-jd-* у *đ*.

Новине се не састоје само у јотовању или нејотовању ових група. Иновације типа *dojēt, najēt* и сл. за *dodēm, nadēm* и сл., познате и другим говорима, одлике су и неких говора икавског дијалекта.

Главнина штокавског говора има данас африкате место ових група. За неизмењену групу *-jt-* знају данас још само неки представници посавског говора (исп. Ивић, н. д. I стр. 196), католици и муслимани Бихаћа и околине (Решетар, *der Stokavische*, стр. 137) и сви представници истарског икавског (Ивић, Дијалектологија стр. 195). Неизмењена група *-jd-* захвата, као што смо већ напоменули, још ширу ареу. Имају је, поред говора код којих се *-jt-* задржало, и говори код којих је *-jt-* еволицирало у *-ć-*. То су говори Јајца и околине (Павловић М., Јајце, стр. 109), икавски говори Травника, Бања Луке, Приједора, Кључа, Бутојна и Горњег Вакуфа (Ружичић, зап. Босна, стр. 43). Такви су и говори муслимана и католика целог северозападног дела Босне, где се поред архаичних чују и јотоване варијанте (Решетар, *der Stokavische* стр. 137).

За морфеме *dojēt, najēt* и сл. за *dodēm, nadēm*, од икавских говора знају само они око изворишта Врбаса (Ружичић, зап. Босна, стр. 43), Горње Раме и Прозора (Душанка Игњатовић, Гласник САН VIII, св. 2, стр. 187), затим икавски и јекавски говори Травника, Фојнице, Подбрежја, Крешева, Коњица, Јабланице, Високог (Решетар, *der Stokavische*, н. д. стр. 138). За височки говор и Брозовић констатује искључиву употребу оваквих облика (Брозовић, Фојница 1, стр. 378 и Фојница 2, стр. 434).

И презент (и облици изведени од њега) глагола *ići* и *otići* није идентичан на целој територији штокавске икавштине. Поред старијег *idem* и *otidem* употребљавају се, на целој територији наше Далмације и у Прозору и аналошки облици *idem* и *otidem*.

ла *ici* и
рафска

писаца
а. Ако
писци,
еницу
бисмо
тањем

ност,
мора-
гима,
лима
тише
а да
ексе

зечи
48,

P3

24,
iose
18,

ла
P3

1.

if
b,
e

,

нева студија о рефлексу ових група врло је мутна. О овим рефлексима он у фонетици не говори, него само у одељку о глаголима напомиње да „*složeni glagoli* обично имају у *presentu*, *aoristu* и *imperativu d* ... али да се често налази и *jd*.” Маретић наводи неколико писаца и по један пример тих лексема. Из тих навода није јасно да ли су именовани писци наведени само илустрације ради или представљају све оне који пишу старијим обликом (Маретић н. д. II стр. 21). Слично неслагање између стања у живом говору и писане налазимо код фра-Николе Лашванина (Исп. Младеновић, н. д. стр. 70), који потиче из краја где доминирају облици *dojet*, *najet* (исп. Ружичић, зап. Босна стр. 42). Такав је углавном и Филип Лаштрић, мада су у његовим крају потпуно устаљени само нови облици (исп. Куна, Лаштрић, стр. 179).

Јасно је, дакле, да је у писаној речи XVIII века постојала и тенденција да се употребљавају нејотоване групе *jt*, *jd*. На такав закључак, као што смо видели, наводе ове чињенице: прво, што писци из крајева где је извршено јотовање употребљавају старије стање, и друго, што, као наш Филиповић (који вероватно неће бити једини) у једном делу пише само на један, а у другом само на други начин, тј. у једном делу (P2) употребљава ове групе само јотоване у друга два (P1 и P3) само нејотоване.

§ 66. Ново јотовање

Развој овог процеса, који је у нашим дијалектима доста дуго трајао и који је унео у наш језик разлике које се морају сматрати дијалекатским с обзиром на њихов обим и њихову фреквентност, интересантно је пратити код оних писаца и оних дела која потичу из времена кад је закон јотовања деловао.

За језик Јеролима Филиповића и језик писаца и споменика XVIII века слика коју даје овај процес има двоструки значај. Прво, што показује како је, у фонетском погледу, текао сам процес, што није без значаја за распрострањеност појаве и њене резултате. Друго, што и он, са своје стране, указује на карактер књижевног језика онога времена.

1. Групе *nj* и *lj*.

Да је јотовање група *lj*, *nj* (< *lʲj*, *nʲj*) већ извршено, констатовали смо у анализи примера у одељку о правопису (исп. § 15). На њих се овде више не бисмо враћали. Учинићемо само једну напомену у вези са групом *l + j*. Она се у Филиповићевом тексту јавља, видели смо, само са пет лексема (наспрот примерима са *n + j* којих има на стотине). Од њих је именица *evangelje* увек написана са групом *l + j* и највероватније се тако и изговарала, под утицајем традиције. Исп. P2 *evangelje* 132, 133, 349, 426, *evangelja* 93, 129, 426, *evangelju* 41, 48, 93, 62, 82, 86, 121, 364; P3 *evangelja* 4, 16, 33.

Именица *ije* (око које је било неслагања у мишљењу да ли представља старо или ново јотовање — исп. мишљење проф. Белића и Вајана у ЈФ VIII стр. 239) написана је међутим увек са недвосмисленим *l*

(у графичкој *gli* и *glj*), што је и сасвим разумљиво: Исп.: P1 *uĕt* 32, 39; P2 *uĕ* 38, 414, *uĕa* 12, *uĕnu* 12; P3 *uĕ* 39, *uĕt* 32, 33, 39. То је лексема страног порекла која је прихваћена у наш језик са обликом страног номинатива множине. Од *olea* (= мн. од *oleum*) добили смо наш ном. пл. *uĕa*. Према њему је затим направљена и наша једнина *uĕ* (Исп. P. Скок, *Fremde Deklination in slav. Lehnwörter, Zeitschrift für slavische Philologie*, Band. II, 1935, Leipzig, стр. 395—396). Пошто је, дакле, страног порекла, код ње се није могла осетити посебна етимолошка целина основе и посебна етимолошка особина суфикса (управо овде и нема суфикса ни основе) као што је то случај са нашим речима (исп. *vesel-je*, *vesel-a*, *vesel-iti*) код којих исту основу налазимо и у другим речима.

Остале именице налазимо написане час етимолошки (примери под а), час фонетски (примери под б), али је јасно да означавају само јотован глас.

а) P1 *pristolje* 56, *pristolja* 56, *veseljem* 73, *veselja* 105, 117, P2 *mislju* 326, 340, 127; P3 *veselje* 37, *veseljem* 21, *pristolju* 18, 23.

б) *pristoje* 56; P2 *pristoje* 36, 39, 117, 146, 147, 181, *pristoju* 103, 147, 182, *pristoĕm* 152, *veseĕ* 36, 43, 130, *veseĕu* 32, 138, *veseĕem* 134.

Од свих гласова на које је процес јотовања деловао најдоследније су палатализовани гласови *n* и *l*. Место артикулације сонанта *l* и *n* најближе је *m* ту на коме се изговара јота. За њихово прелажење у *l* и *n* било је потребно најмање, односно најкраће померање места њихове артикулације. Разумљиво је онда што су јотовани први и најдоследније и што је њихова јотованост и овде, и код јотовања добијеног од јата (ситуација *ljepota*, *nježan*) захватила и географски најширу ареу.

2. Групе *tj* и *stj*, *dj* и *zdj*

И код ових група налазимо несразмеру у броју примера у којима се огледа процес. Групе *tj* и *stj* далеко су чешће. Њихову фреквентност нарочито условљава честа употреба глаголских именица образованих од трпног придева на *-t* с једне стране, и инструментал јединине апстрактних именица на *-ost* с друге стране.

Лексеме са денталним пловивом испред наставака *-jak*, *-ji* (тип *rodjak*, *netjak*, *krmetji*) са неизвршеним јотовањем представљају посебан случај и њих ћемо посебно и размотрити.

Видели смо у одељку о правопису (исп. § 13) да су у Филиповићевом језику већ било јотовани дентали *t* и *d* (< *tyj*, *dyj*) јер је графички јасно написао *sviče* (написано *svichie*). Размотрићемо овде, мало детаљније, његову тенденцију да у језику задржи старије стање и погледати када је та тенденција била изразита.

Писање рефлекса добијених од *ijj* могу се поделити на три групе. На лексеме доследно написане са палаталном африкатом (примери под а), на групу са доследно старијим, етимолошким обликом (примери под б) и на групу где алтернативно налазимо новију и старију варијанту (примери под в).

Критеријум за употребу једне или друге могућности је очигледно психолошко-морфолошки. Тамо где је могао да осети у истој речи, као морфолошку целину морфему са завршним *t* или *d* и насупротив њој, морфему суфикса или наставка са почетном јотом Филиповић је писао етимолошки (примери под б). Тамо пак, где је измењени фонетски лик прекинуо асоцијациону везу са етимолошким обликом, тј. кад му се основа не среће у другим формацијама — онда је писао само фонетски (пример под а). Наизменично и једно и друго писао је само код именица *цвеће* и *браћа*, обе честе у народном говору.

- а) P1 *trećemu* 15, P2 *treći* 63, *treće* 65, 100, 122, *trećemu* 16, 62; P3 *treće* 3, 21, *treći* 13 itd.
- б) P2 *ganutja* 7, *prignutja* 19, 21, *prignutjem* 339, *nadahnutju* 44, *danutje* 31, *zadanutje* 31, *uskrnutja* 104, 129, 160, 252, 253, 349, *poginutja* 117, *propetje* 168, *propetju* 176, *propetjem* 236, *taknutju* 175, *odmetnuje* 189, *pitju* 216, *itju* 216, *začetje* 253, *slavodobitje* 333, *dobitje* 421, *smrtju* 28, 62, *pametju* 7, 13, 38, 114, 159; P3 *uskrnutja* 3, *zadanutje* 31, *daknutje* 31, *pametju* 4.
- в) P1 *cvitja* 17; P2 *cvitje* 345, *cvitjem* 348, *bratje* 88, 89, 114, *bratja* 62, 293, *bratjo* 2, 104, 140, *bratjom* 293, 340; P3 *bratjo* 37, поред *cviće* P2 9, *braćo* P3 19.

Групу *stj*, међугим, код Филиповића налазимо доследно написану у неизмењеном стању:

P1 *svitlostju* 10, *mudrostju* 43; P2 *svitlostju* 9, 18, 103, *slatkostju* 24, 405, *nena-vidostju* 43, 299, *napastju* 30, *jakostju* 30, *kripostju* 123, 124, *milostju* 198, *oblastju* 238, *naglostju* 357, *triznostju* 432, *listje* 92, *listjem* 92, *uzašastje* 253, *prišastja* 412, *vodokrstje* 412, 444; P3 *oblastju* 9, *milostju* 9, 11, 39, *jakostju* 43, *došastja* 6, itd.

Да је и овде јотовање морало бити извршено показује Филиповићева омашка изазвана тенденцијом да избегне групу *šć*. Наиме, Филиповић је написао и *vodokršte* (< *vodokrstje*). Та га је грешка „одала“. Како је код њега, као и код осталих писаца, видели смо, постојала тенденција да се избегне шћакавизам код облика са *šć* добијених старим јотовањем, то му се десило да погрешни па и код облика са *šć* добијених новим јотовањем употреби *št*. А то свакако не би могао да ново јотовање није било извршено. Да није, другим речима у Филиповићевом језику, поред старог односно подновљеног *šć* постојало и ново *shš* (< *stj*), Филиповић не би могао доћи на идеју да их на исти начин пише.

Сигурно је, дакле, да је писање *stj* место *šć* (а можда и изговор у круговима образованих фратара) био књижевни манир онога времена, а не одраз стварно неизвршеног јотовања. Томе у прилог говорила би, поред поменутог факта *vodokršte*, још два момента. Фонетски — јер никавог разлога нема да се код *stj* јотовање не изврши, ако се оно већ вршило код групе *tj*. Затим, што се код већине далматинских писаца овде налази *šć* (Маретић, н. д. I, стр. 198).

Резултати развоја звучног денталног пловива и јоте поклапају се углавном са стањем његовог беззвучног парњака и јоте. И они се јављају чешће у старијем него у новијем облику, али нема ни једне лексеме

у искључиво старијем стању. Примери су, као што смо већ напоменули далеко малобројнији и код свих су саставни делови морфолошки јасни:

- а) P2 *zapovidju* 9, 290, 380, *milosrdje* 353, 365, поред *milosrde* 62, 63, 69, 86, 97, 134, 180, *milosrdu* 115.
- б) P2 *grodzje* 92, *grodzjem* 9, 450, *gvozdje* 302, 315, *gvozdja* 242, 335, 337, *gvozdja* 441, *gvozdjem* 237; поред P3 *gvozde* 10, 21.

Неизвршеног јотовања код дентала, као што је познато има у Босни, наиме у Фојници, Благају и другде (Решетар, *der Stokavische*, стр. 140) и Варешу (Жуљић, н. д. стр. 149) и понегде у посавском (Ившић, н. д. I, стр. 195). У средњој Далмацији и Рамској области оно је иначе извршено.

Да сведемо. Јотовање дентала *t* и *d* и у Филиповићевом језику било је свакако извршено, као и у језику осталих далматинских писаца. То показују лексеме написане са *ć* и *d̂*, малобројне али карактеристичне. Али је могуће да су се речи написане у нејотованом облику у језику образованих фратара тако и изговарале под утицајем традиције и старијег писања. Примери у којима се јављају (нарочито група *tj* и *stj*) највећим делом представљају апстрактне именице из црквене тематике.

Исто се може закључити и за групе *stj* и *zdj*.

3. У Филиповићевом тексту налазимо написане доследно са *dj* и *tj* следеће лексеме: P2 *rodjak* 81, *rodjaka* 381, *rodjaku* 15, *rodjaci* 109, *rodjake* 132, *ludjače* 132, *krmetji* 117. Секвенце *dj* и *tj* свакако треба прочитати сваку као два посебна гласа, тј. као *d + j* и *t + j*, а не као *d̂* и *ć*. Нејотованост дентала у овим лексемама представља особину многих говора у којима је иначе јотовање доследно спроведено. У РБ, РД и целој средњој Далмацији доследно сам слушала: *rd̂djāk*, *n̂tdjāk*, *divjā kuša*, *divjaka*, *p̂iletji*, *t̂eletji*, (па и *rl̂bji*, *kr̂vji*) и сл. Нејотованост ових дентала у наведеним лексемама констатују и други испитивачи босанских и далматинских говора. Ружичић је налази у говору Травника Јајца,, Приједора, Кључа, Бугојна, Горњег Вакуфа (Ружичић, зап. Босна, стр. 4), затим у Тешњу и Маглају (Ружичић, један незапажен икавски стр. 247), Х. Куна у Очевљу и Сутјесци (Куна, Лаштрић, стр. 113), Д. Чустовић у Ливањском пољу (Чустовић, н. д. стр. 92), Марковић у Дувну (Марковић, н. д. стр. 175), Брозовић у Фојници (Брозовић, Фојница II, стр. 434) и Височком крају (Брозовић, Високо, стр. 348), Павешић у Лепеници (Павешић, Лепеница, стр. 376), Томљеновић у Залеђу сењском (Томљеновић, н. д. стр. 341), Шупук у Шибенику (Шупук, н. д. стр. 151) и Маштровић у Нину (Маштровић н. д. стр. 99).

Не би се могло рећи да наведене примере процес јотовања није захватио јер зато не би имало никаквог оправдања. За објашњење ове појаве мислим да су битне две чињенице: прво, што се ово одступање од јотовања јавља увек у истим морфолошким категоријама, тј. само кад су у питању образовања са суфиксом *-jak* и *-ji*. Друго, што се исти суфикси јављају у још једном фонетском облику тј. као *-ijak* и *-iji*. За-

бележила сам на територији Далмације и РБ: *rdijak*, *nètijāk*, *pròsijāk*, *Kòzijāk*, *vūčijak*, *krmetijī. govèdiji*, *pièetiji*, *lovàtijā (puška)*, па и *rībiji*, *krāviji*, *btvoliji*. Они се употребљавају напоредо са облицима без *-i-* тј. са наставцима *-jak* и *-ji*. Биће да су ови говори, за наведене лексеме уопштили суфиксе *-ijak*, *-iji*, а то управо значи да у време деловања закона у овим образовањима није било услова за јотовање. С друге стране, пак, ти облици, неизмењени у време јотовања, могли су касније изгубити вокал *i*, испред јоте, тј. *rodijak* > *rodjak* и сл. по престанку закона јотовања. Вокал *i*, поготову кад је кратак, неакцентован и у суседству јоте, склон је губљењу у босанским и далматинским говорима. што смо напоменули напред (исп. § 44, тач. 2).

Дакле, *rodjak*, *netjak*, *govèdji* и сл. воде порекло од *rodijak*, *netijak*, *govèdiji*, — губљењем вокала *i* које је морало постојати у време процеса јотовања, и које је, према томе, и спречило да у овим случајевима до јотовања дође. Слично тумачење овој појави напомиње и Брозовић (исп. Брозовић, Фојница II, стр. 434).

Поред речи са завршним *t* и *d* на крају основе и суфикса *-ijak*, *-iji*, односно *-jak* и *-ji* у Филипковићевом тексту наишла сам на ове примере са поменути алтернативним наставцима: *-jak*: P2 *prosjak* 81, *prosjaka* 82, *prosjaci* 82; *-ji/-iji*: P2 *pasja* 231, *vražiji* 199, 339, *lastavičijega* 105, *krmetije* 291.

4. За неке речи грчког или латинског порекла, тешко је поуздано тврдити како су се у књижевности изговарале. Али је могуће да су им се групе *tj*, *dj* чувале у изговору под утицајем страног оригинала, нарочито у језику образованих фратара који су познавали и служили се тим језицима, нарочито латинским. Филипковић их доследно — без иједног одступања, пише са *dj* и *tj* одн. *di*, *ti*:

P1 *djaton* 26, *korintianom* 13, 40; P2 *diavao* 2, 9, 10, 122, *diavla* 48, 121, 122, 249, *diavlu* 121, 135, 197, 198, *diavlom* 188, 198, 199, *diavli* 242, *diavle* 135, *diavaoski* 150, 197, 249, *diavaoskoga* 131, *diački* 149, *djački* 82, 245, *krstjanstva* 93, *krstjansku* 122, *krstjanku* 123, *krstjanin* 129, 133, 141, 164, *krstjanina* 123, *krstjani* 124, *krstjanine* 151, *krstjanom* 131; P1 *Korintanom* 13, 40, P3 *krstjanine* 37, *krstjanom* 37, *krstjanka* 35 итд. (у латинском тексту *christiani* 115, 418).

5. Групе *pj* и *vj* доследно су неизмењене (примери за *bj* и *mj* недостају):

P1 *krvuju* 18; P2 *poglavlju* 31, 52, 86, 122, 245, 351, 364, 441, *lubavju* 9, 7, 12 (у стотинама примера), *zdravje* 443, *zdravju* 198, 441, *krvuju* 10, 27, 415, *drvja* 166, *drvje* 352, *bogoštovja* 176, *uglevja* 307, *kopje* 236, 421; P3 *poglavlju* 13, 16.

За остале далматинске писце Маретић наводи да је овде употреба старијег стања далеко чешћа (исп. Маретић, н. д. I, стр. 196 и 203). Примери за *mj* и овде недостају.

У РБ и РД је међутим и овде јотовање потпуно спроведено. Тако је на целој територији наше Далмације, а већим делом и на територији Босне, изузев, као што је познато, мањих области (исп. Жуљић, Вареш, стр. 149, Ившић, н. д. I, стр. 195—196).

Биће дакле, да је процес јотовања лабијала у време Филиповића и далматинских писаца тек био у току.

Можемо, према томе, закључити: ново јотовање било је одлика народног говора онога времена. Потпуно је завршено код ликвида и денгала, било је у току код лабијала. Књижевни језик (укључујући и Филиповића) није у потпуности одржао такво стање. Узус је био да се употребљавају старији нејотовани облици, нарочито у погледу денгала.

§ 67. Асимилација сугласника

Најдоследније спроведен фонетски закон у нашем језику, који је уједно захватио географски најширу област, јесте свакако једначење сугласника по звучности. При томе се први сугласник равна према наредном. Једино одступање јавља се у лексемама *mozak* и *drozak* где у косим падежима, као што је познато, имамо *mozga* и *drozga* а не *moska*, *droska* који би поменутим номинативима одговарали (што је свакако морфолошког порекла, тј. изазвано чињеницом да је наставак *-ag* (<ьg) врло редак, па је дошло до његове измене у *-ak*, који се јавља далеко чешће). У којој је мери Филиповићева графика била израз ове фонетске законитости видели смо у одељку о графици (исп. § 25). [полуглас]

Асимилација сугласника неједнаких по месту или начину обрадовања није ни тако доследно спроведена нити даје исте резултате, нити се код ње обавезно први сугласник равна према наредном, као што је то случај са асимилацијом сугласника различите звучности.

У Филиповићевом језику једначење сугласника ове врсте огледа се у овим случајевима:

1. *sn* > *šn*, *zn* < *žn*. Поред примера у образовању речи, ове асимилације најчешће — али недоследно — има код предлога *s* и лексема које почињу гласом *n*. Поред *bližnjega* P2 18, 31, *bližnjemu* P2 83, 109, *lašnju* P2 2, 9, *š njime* P3 40, *š njegovim* P3 27, налазимо и *s njegovim* P2 10, *s njiovim* P2 13.
2. *nb* > *mb*. За ово преношење места артикулације усненог носног *n* на усне имамо пример у лексемама: *zelembaća*, P3 173, *zelembaći* P3 173, *himba* P2 11, 15, *himbeni* P3 161.
3. *mt* > *nt*. Померања артикулације усненог *m* према унутрашњости уста, ближе предњим зубима где се изговара сугласник *t* има у *upantit* P3 195, али нема у *osamdeset* P2 315.
4. *gn* > *gn̄*. Има је у *gn̄izdo* P2 105 (2x), *gn̄iti* P2 142 али *gnoj* P2 241.

5. *hv* > *f*. О овој асимилацији која је на широком простору захватила лексеме *hvala* и њене изведенице исп. напред, у одељку о гласу *h* (§ 56 тач. 46).
6. *pv* > *pf* > *ff* > *f*. И о овој појави у корену *ufa-* речено је напред, у одељку о гласу *f* (§ 59.).

§ 68. Дисимилација

Дисимилација, интересантно је, захвата претежно оне групе које се састоје од сонаната. Поред сонаната који стоје један поред другог, дисимилација захвата и оне сонанте који су раздвојени другим слоговима. Као и асимилација сугласника различитих по месту и начину образовања и дисимилација недоследно захвата све фонетски идентичне позиције. Исто тако, ни дисимилација не даје увек исте резултате, нити дисимилира увек први сугласник управљајући се према другом.

У Филиповићевој језику дисимилације налазимо углавном у овим случајевима и са овим резултатима:

1. *mn* > *vn*. Има је недоследно у лексемама: P2 *tavna* 47, 56, *tavnici* 81, 86, *tavníčara* 86; P3 *tavnoga* 184. Не налазимо је у истој лексеми *tavnici* P3 27, *tavnici* P3 29. Нема је ни у истој секвенци код *tavnost* P3 10, *tavnosti* P3 9, 33, 40. Нема је и у иницијалном положају класичној лексеми за ову појаву: *mnogi*, *mnoга* и сл. (у стотинама примера) *mnoštvo* P2 318, P3 27, *umnožaj* P3 20, *umnoženje* P3 10 где у многим говорима ова група дисимилира у *ml*.
2. *mń* > *vń*. Потврду за ову појаву налазимо у примерима: P2 *tavnian* 103, *tavnianom* 103, (*tavnian* < *tavnjan* < *tavnjan*).
3. *mń* > *mј*. Ево примера за ове групе некад дисимилиране, некад очуване: *romји* P2 54, 67, 72, поред *romńи* 53, 24; *romјиво* P2 56, не *romји* P2 67, поред *romńиво* P3 21, *sumје* P2 33, *sumјива* 63, не *sumји* P2 254, *posumји* P3 254, *posumјит* P3 254, поред *sumńит* P3 4.
4. *bn* > *vn*. Потврду за ову појаву налазимо само у *čarovniku* P1 55. Дисимилација сонаната и сугласника који се не додирују огледа се у овим случајевима:
5. *znamen* > *zlamen*. Доследно је: P2 *zlamenovat* 103, *zlamећа* 103; P3 *zlamећи* 5, *zlamећа* 6, *zlamenovat* 4, *zlamenuје* 17, 31, *zlamenuју* 3, 7.
6. *neńe* > *neће*. За ову потврду Филиповић пружа само један пример: *posineńe* P3 36, поред неизмењеног *ućińeńe* P2, 17, 21.
7. *Jeronim* > *Jerolim*. У српскохрватском тексту доследно је *Jerolim* P2 53, 54 а у латинским цитатима стоји *Hieronymus* P2 XII, *Hieronymo* P2 XIII, XIV.

§ 69. Скраћивања и губљења сугласника.

Скраћивања и губљења сугласника такође најчешће има код два праскава кад су један поред другог.

1. *čt > št*. Овде је скраћен праскави елеменат у африкати *č*. Код Филиповића налазимо доследно *pošten* P2 80, 81, *poštenju* P2 81, 85.
2. *čn > tñ*. Сличну појаву налазимо и у губљењу палаталног елемента код *č*. Исп. *svitňak* P1 33, P3 3, *svitňaka* P3 3.
3. *-ňstvo > nstvo*. И овде имамо скраћивање палаталности у гласу *ň*: *sužanstvo* P2 105, у *sužanstvu* P2 105, *sužanstva* P3 31, *sužanstvom* P3 35.
4. *-stvo, -dstvo > -stvo*. Врло честе ситуације у којима долази до губљења првог сугласника у овим секвенцама представљају позиције праскавих дентала испред групе *-stvo*. Доследно је изгубљен дентал у лексемама: *bistvo* P2 318, P3 10, 18, 53, *biskupastvo* P1 46, P3 25; *svetogrstvo* P2 323, *proklestvo* P2 67, *proklestva* P2 138, P3 260. Код именица *bogatstvo* и *gospodstvo* примери без дентала чешћи су од оних у којима је дентал очуван: P2 *bogatstvo* 4, 45, 408, *bogastva* 32, 33 *bogastvu* 139, *gospostva* 32, 43, поред *bogatstvo* P3 107, *bogatstva* P3 63, *gospodstvo* P3 107. *gospodstvu* P3 73. Дентал се чува и у једносложеној основи *rodstvo* P3 29 (више пута).
5. *-čstvo > -čstvo, -jstvo, stvo*. У овој секвенци африката *č* се може да чува исп. *mogućstvo* P3 4, *mogućstvu* P3 14, може да се скрати, тј. може да изгуби праскави елемент, исп. *mogućstvo* P2 413, или да се потпуно скрати, исп. *svetogustvom* P2 324.
6. *-žstvo > -šstvo*. Од два струјна у овој ситуацији један се губи и мења звучност: *lupeštvo* P2 351, *lupeštva* P2 53, P3 195, *uboštva* P2 408, *tnoštvo* P2 318, P3 27.
7. *-vstvo > -stvo*. О губљењу сонанта *v* у овој позицији речено је напред у одељку о гласу *v* (§ 58, тач. 1).
8. *kč > č*. Губљење првог праскавог је недоследно. Поред *čeri* P2 56, 57, P3 256, Филиповић има и *kčer* P3 5, 35, 71, *kčeri* 7, 28, *kčerju* 174.
9. *ič > č*. Примера за ово губљење највише има у облицима футура првог: *imačes* P2 29, *vidičeto* P2 62, *osudiče* P2 62, *uživače* P2 54, *ubiču* P3 199, *učiniču* P3 199, поред *završitču* P3 27, *zapoviditče* P3 33, *osloboditče* P3 5. Има га затим код прилога за време са финалним денталом на крају у позицији испред глаголске енклитике *či*, *čes* и сл.: *tačete* (= *tad čete*) P2 32, 53, 54, P3 29, *tačenam* (= *tad ce nam*) P3 8 и сл.
10. *čć > č*. Два иста сугласника у нашим речима не могу стајати један поред другог (сем изузетно кад је потребно да се очува морфолошка неокрећеност суфикса или основе). Овог губљења код Филиповића има у футуру *doče* (*doči ce*) P2 46, *otičes* P2 42, *načeto* P2 52.
11. *-slav > -sov*. Код Филиповића, а тако је углавном и код осталих писаца, у лексеми *blagoslov* изгубљен је сонант *l* највероватније код глагола у позицији трпног придева. Према њему је после облик без ликвиде продро и у остале ситуације. (Слично је и са суфиксом *-slav > sav*). *blagosovjen* P2 138, P3 25, *blagosovjene* 25, *blagosov* P3 20, 21, *blagosovu* P3 20.

12. Интересантно је да се групе *pt-*, *рџ-* на почетку речи, које се иначе у великом броју дијалеката скраћују губећи први плозив, код Филиповића чувају: *рџела* P1 57, *рџице* P2 134,
13. Слична је ситуација и са секвенцом *ps-* и *пџ* које се такође код Филиповића чувају: P2 *psovka* 230, *psost* 231, *psostima* 34, *psuje* 231, *psovat* 231, *psujuhi* 155, *пџеници* 383; P3 *пџеничнога* 32. У РД сам овде бележила или скраћивање или метатезу. Наиме, у РД је *спујџе*, *споват* место *псује*, *псоват*, *лиџпе* место *липџе*, али *џенични*, *сенје* (*псенје*, coll. за *пас*).
- 14а. Интересантно је да се групе *-st*, *-zd* на крају речи одлично чувају код Филиповића, код осталих писаца, и у говорима РБ, РД и средње Далмације. Ево неколико примера којих иначе има на стотине: P2 *bludnost* 45, *slabost* 69, *srditost* 73, *korist* 46, *brist* 920; P3 *svitlost* 3, *čestitost* 6, *bolest* 11, *mudrost* 31, *post* 20, *milost* 4, *dužnost* 28. И код глагола се такође чувају: *grist* P2 354, *krast* P2 47, 354, *jist* P3 2.
- За финално *-zd* нема потврда, за финално *-žd* само једна и то са изгубљеним денталом: *daž* P2 261, 367.
15. О губљењу сугласника *h*, *v* и *j* исп. у фонетици, § 56, 57, 58.
16. Случај хаплоглошког губљења у Филиповићевом језику имамо у лексеми *zakonoša* (>*zakononoša*): P2 *zakonoša* 403, 414, *zakonoše* 59, *zakonošu* 53; P3 *zakonoša* 111, *zakonošu* 204.

§ 70. Метатеза сугласника

Као могућност да се олакша изговор сугласничких група метатеза се јавља далеко ређе. Код Филиповића је има у познатој заменици *ишко* P3 5, 11, 26, 27, итд. итд., доследно употребљеној са очуваним плозивом. Изузетак је заменица *vas* и њене изведенице: *vas* P2 63, P3 59, 60, 82; *vaskolik* P2 18, 19, 48, *vazdan* P2 4, 15, 21, *vazda* P2 7, 18.

Метатезом је добијен глас *s* и у познатим случајевима *cablo* и *caklo*: *cabla* P2 250, 261, *cabla* P2 261, *cakao* P3 162, *caklo* P3 162, *caklenoga* P3 162.

§ 71. Уметање сугласника

О фонетском развијању прелазних гласова после губљења *h* и *j* о развијању прелазног *j* између самогласника *a* и *e* речено је напред (§§ 56, тач. 4а и 57, тач. 3 и 4).

Уметање морфолошког карактера имамо у случајевима: P2 *u tugao* 18, *unide* 27, *unidi* 28, 54, *uniša* 39.

МОРФОЛОГИЈА

§ 72. Речи са деκлинацијом

Икавски говори задржали су врло широку скалу деκлинационих наставака међу нашим говорима. Но и поред тако широког репертоара, деκлинациони систем не пружа толико могућности за локалисање Филиповићевог говора и за познавање карактера писане речи онога времена, колико су нам то пружили акценатски систем и фонетика.

Три бисмо особине Филиповићевог деκлинационог система одмах истакли. То су: 1) формирање множинских падежа јесте процес који је код многих писаца тога времена, па и код Филиповића, био у току; 2) Филиповић је у поређењу са осталим писцима тога времена у погледу нове множинске парадигме спадао међу најарханичније; 3) У развијању нове деκлинације код Филиповића предњаче облици личних заменица.

Именице

§ 73. Спобилности и колебање у деκлинационим врстама

Свођење деκлинационих типова већ, је разуме, се, било одавно завршено. Уколико има флукуације из једне именичке врсте у другу, она се тиче само појединачних именица. Флукуације има углавном у овим случајевима:

1) Међусобно између оних врста и међусобно између оних подврста, које имају облички идентичан номинатив; конкретно има је између прве и треће врсте—номинатив на сугласник имају обе. Процес је почео давно, у време свођења деκлинација, и код неких именица траје и данас (изазван понекад другим разлозима). Има је такође између подврсте типа *роље* и подврсте типа *pile* — обе имају номинатив на -е (Исп. ниже наведене случајеве од тач. 1—3).

2) Код именица код којих је у току стварања новог облика номинатива, па коси падежи за оба постоје и мешају се (случајеви од тач. 4—7).

3) Код именица код којих, из неких разлога, долази до суплетивне спреге па једнини једног деклинационог типа одговара множина другог деклинационог типа (Случајеви од тач. 8—10).

4) Код ретких лексема које се у току стабилизовања дуго нису ослободиле старог деклинационог клишеа, па се поред ових употребљавају и стари (случајеви од тач. 11—12).

5) Најзад, колебања има код неких именица на *-a*, затим на *-o*, *-e* које су придевског порекла, и код којих се један од две парадигме, именичка или придевска, још није усталила, (случај тач. 14).

Код Филиповића колебања у деклинационим типовима налазимо у овим случајевима:

1) Именица *otrov* има облике по првој и трећој врсти (и у вези с тим и два рода у зависности од парадигме). Ево примера за промену по првој врсти (које има — према грађи коју наводи РЈА — код Босанаца и Далматинаца): *otrov davaoski* P3 104, *od otrova* P3 87, *otrovom* P3 95, *od otrova* P3 182, *otrove* P2 315. Трећа врста, према ономе што показује грађа у РЈА, заступљенија је јужније, код Дубровчана, Гундулића, Палмотића, Ђорђића, Ст. М. Љубише и других — мада је има и код Дивковића, Раднића, Бановца и др. И код Филиповића се налази нешто примера: *ova otrov* P2 397, *od otrovi* P2 230, 381, P3 35, *otrovju* P3 35.

2) Од именица које су се током свођења деклинације колебале између ове две врсте, код Филиповића потпуно су стабилизоване у једној врсти ове именице:

а) именица *glad* стабилована је потпуно у мушком роду и у првој врсти, што одговара стању у РБ и РД и стању које углавном налазимо код писаца са западних територија: Исп. P2 *glad veći* 29, *od glada* 94, 202, 270, 378, *gladom* 110, 3 35; P3 *oni glad* 11, 86.

б) Именица *pečat* према РЈА јавља се са мушким родом од 14. века. У руском и чешком је женског рода, у старословенском и словеначком мушког. Код Филиповића, као и код већине наших говора, иде по првој врсти са, разуме се, мушким родом: P2 *pečat krstjanski* 53, P3 *kolikostruk je pečat* 15, *onotu pečatu* 14, *pečat koji* 38, *ovi pečat* 37, *s pečatom* 14.

в) Именица *rat*, којој је бројним примерима потврђен женски род и промена по трећој врсти, нарочито код дубровачких писаца, јавља се у Филиповићевом језику само са мушким родом и у првој врсти: *rat žestoki* P2 332, *rat svagdanji* P2 333.

г) Лексема *čar* судећи по облику ак. и инстр. пл. је женског рода: *ostavite čari* P1 251 и *s'vojitimi čarmi* P3 99. Њен мушки род и промена по првој врсти обични су код многих писаца, Босанаца Анчића и Матијевића, Далматинаца Б. Кашића, Терзића и др. (исп. РЈА s. v. *čar*).

д) За именицу *žuč* Филиповићева грађа даје само једну потврду за њен женски род и припадно ст трећој врсти: *žučju* P2 106.

3) Именица *ditišće* колеба се између подврсте са проширењем основе наставком *-et* и подврсте без проширења. Налазимо, наиме, P3 *ditišcetju* 113, поред P3 *ditišca* 60, *ditišcu* 45, *ditišcem* 42. Овог колебања има и данас и то само код деминутива -хипокористика на *-ce*. Велики

речник који израђује Институт за српскохрватски језик у Београду даје низ примера за то. Код деминутива - хипокористика на *-ће* такве флукуације нема, па је вероватно није било ни у Филиповићевом језику.

4) Нераспрострањена је промена лексеме *drvo*, исп. на *drvu* P2 415 иако јој семантички ова деκлинација по првој врсти без проширења боље одговара, будући да лексема *drvo* не припада ни категорији деминутива - хипокористика ни турцизма, двема категоријама код којих су ова проширења најраспрострањенија.

5) За номинатив синг. *Žudija* P3 25, 27 Филиповић има ном.-ак. пл. *Žudije* P2 51, 54, 58, 145, али различиту парадигму других падежа. Забележила сам дат.-лок. пл. *među Žudiam* P2 53, P3 160 поред *dade Žudiom* P2 132.

6) Слично је и са личним именом *Mojsije*. Поред ном. на *-e* P2 *Mojsije pridobi* 127, *Mojsije pokaza* 58, *Mojsije moli* 59, *Mojsije vidivši* 128 и датива *reče Mojsiu* P2 127 који припадају првој врсти, Филиповић употребљава и косе падеже друге именичке врсте: P2 *evo Mojsie* 59, *do Mojsie*, 419, P3 *do Mojsie* 3, 5.

7) Књижевно *prsa* колеба се код Филиповића између плурала прве и треће врсте (и у вези с тим између средњег и женског рода) Поред ном.-ак. пл. *prsa* P3 20, ген. пл. *iz prsa* P1 21 и P3 21, налазимо ном.-ак. пл. *prsi* P2 442 и P3 5 и ген. пл. *iz prsi* P2 270 P3 5, 4, 20.

8) Именице на *-ista* се у савременом књижевном језику јављају са номинативом на сугласник (ређе) и номинативом на *-a* (чешће). У једнини постоји одговарајућа парадигма за оба номинатива. У множини, пак, типу *-ista* недостају облици — нарочито коси падежи се не чују (наиме не чује се комунисте-комунистама). Уместо њих позајмљују се облици од номинатива на *-ist* и његова парадигма. Другим речима, у савременом књижевном језику устаљује се однос да номинативу (и парадигми) друге врсте одговара множина прве врсте. Код Филиповића сам наишла само на једну именицу са суфиксом на *-ista* и она показује управо обрнуту слику. Забележила сам номинатив плурала на *-e*. Исп. *govore Luterani i Calviniste* P2 162. Исти номинатив за ову лексему наводи за Филиповићев језик и RJA: *Kalviniste i Luterani križ ne drže* и *imadu Calviniste i Luterani* поред *ni Calviniste ni Luterani*. У RJA се такође налази потврда за сингуларску парадигму мушког рода: *dva Calvinista*.

9) За лексему *sinke* P3 172, 182 која и у књижевном језику постоји само са обликом вокатива, забележила сам суплетивни вокатив множине *sinci* P2 52, 53. Именице са хипокористичним суфиксом *-ko* углавном немају морфолошке множине.

10) Необично одступање од одговарајуће множинске парадигме — уколико није омашка — налазимо код именице *cablo*. Поред плурала *cabla* P2 250, 261 Филиповић је употребио и ном. пл. *cabli: jabukam cabli napuniće se* P2 261. Плурал *cabli* RJA није регистровао.

11) Именица *dan* не само што гради косе падеже од две основе, него изгледа, да јој ни стара парадигма још није сасвим изгубљена.

Наиме, забележила сам код Филиповића и ак. пл. *brojiti dnevni* P3 3, поред низа облика данашње прве врсте употребљене са две основе: ево примера — а) за основу *dn-*: P2 *dni* 220, 276, 385; P3 56, 180 188, 190, 257; *dana* (ген. пл.) P2 348, 429, 432; б) од основе *dnev-*: *dneva* (ген. синг.) P2 112, 260, 429; P3 21, 168; *dnevi* (ном. пл.) P2 195, 253, 441; *dneve* (ак. пл.) P1 22, P2 251, 253. Уколико није штампарска грешка налазимо је чак и у другој именичкој врсти: *u dnevah* P3 10.

Свакако су већ били морфологисани облици *do dne osmoga* P2 440 и *priko dne* P2 429.

12) За лексему *kći* Филиповић употребљава номинатив *čer*: P2 *čer tvoja* 259, *biše mi kako čer* 75. За множину има интересантне облике треће врсте: P2 *dade čerma* 270, *dostojna trima mojim čerma* 276, али и овакве облике који морфолошки иду по другој именичкој врсти: P2 *govori čeram* 246, *dali čeram* 353, *dajući čeram* 246, *čeram zarovida* 268, *s čeram* 276, *u vašim čeram* 246. Није јасно да ли можда ови последњи облици друге врсте припадају хипокористичном номинативу *čera* или је стварно дошло до мешања врсте (акцентатски дужински знак нигде није стављен).

13) Лексема *Vosna* има именичку парадигму: *u Bosni* P2 264.

§ 74. Одступања у роду

1) Одступања у року у савременом књижевном језику постоје углавном у ова три случаја: а) код именица код којих се морфологијом диктиран род не поклапа са биолошким родом појма који та именица означава. (*taj sluga* и сл.) б) код именица примљених у последње време за које је, под утицајем страног оригинала, прихваћен и страни род (*toj togzo — taj finale*). Та одступања важе углавном за једину. На формирање рода у множини и на припадност одређеном парадигматском типу сингуларски род нема утицаја, в) код именица *glad*, *pećat*, *rat* и сл., којима, видели смо, промена деклинационог типа повлачи за собом и промену рода.

2) У вези са овим одступањима у роду Филиповићева грађа даје ове потврде:

а) именица *sluga* је доследно мушког рода: P2 *sluga tvoj* 259, *oni sluga* 391, *moga slugu* 397. За њен род у множини нема потврда. У RJA дат је велики број примера са женским родом ове именице, па и са њеним мушким родом у множини, чега данас у савременом књижевном језику нема. Нема га ни у РБ и РД већ само *taj sluga* и *te sluge*.

б) Именица *Papa* има мушки род у јединици: *Papa rimski* P2 323, P3 25, који је за собом повукао не само исти род за множину него и парадигму која морфолошки одговара мушком роду. Налазимо, наиме, ном. пл. *Papi* и инстр. пл. *Papi* (примери из RJA). Овакав номинатив имају Кадчић и Терзић (Маретић, н. д. I стр. 218). Интересантно је да је ова лексема код Вука женског рода (Вук, PJ.). Именица *patrijarka*

(са номинативом на *-a* добијеним аналогijом према *Papa*) не подударе се са њом у погледу рода и деклинације у множини. У РЈА наводи се овај Филиповићев пример са женским множинским родом: *kako su imali patrijarke carigradske*.

в) Именица *katekižmo* задржала је код Филиповића изворни облик (тал. *catechismo*) па и род, иако недоследно. Исп. *katekižmo rimski* P3 27, поред *katekižmo rimsko* P3 17. Овакав облик (са фонетском варијантом *katekizmo* према РЈА имају још само Анчић и Лаштрић. За остале писце се у РЈА претпоставља номинатив *katekizam* коме су, међутим, наведене потврде само косих падежа, а они се исто тако могу односити и на облик *katekizmo*.

г) Слично је и са лексемом *tempio*. И она је задржала талијански изворни облик (тал. *tempio*) и колеба се у роду између изворног мушког и домаћег морфолошког рода.: P2 и *tempio* 348 *Tempio bozji* 314 и *stari tempio* (РЈА), поред *tempio jeruzolimsko* (РЈА). Циркуларни облик за ову семантему је *tempao* код Далматинаца и Босанаца, и *tempal* код чакаваца (према лат. *templum*).

Маретић наводи за Филиповића и лексему *purgatorio* (према лат. *purgatorium*) али не даје податке о роду (Маретић, н. д. I, стр. 213).

Овакав мушки род код страних именица на *-o* (*-io*) представља свакако новину која се могла јавити само код лица којима је талијански био добро познат и присан. За нашег Филиповића видели смо да је студирао и предавао у Италији. Иначе и данас, два века после Филиповића, мушки род код именица овог типа није продро у области где се он кретао. Ја сам у РБ, и РД и средњој Далмацији слушала именице ове категорије само у средњем роду. Исп. *radio se pokvarilo, radio je skupo, auto je stiglo, veliko dekolte*.

д) Од именица које мењају род због промене деклинационог типа (прелазећи из прве у трећу или обратно) и о неубичајеном односу *cablo* с. р. према *cabli* м. р. речено је у претходном одељку.

ђ) Да напоменемо још, у вези са нестабилношћу рода и нестабилности деклинационог типа да данашњем књижевном облику лексеме *veče* одговара код Филиповића облик *večer* са женским родом: *jednju večer* P3 153 и да је именица *doba* употребљена једном са женским а други пут са средњим родом: *u nika doba* P2 257 и *u niko doba* P3 45, оба пута индеклинабилна.

§ 75. Појава непроменљивости

Потврде има само за познату непроменљивост именице *doba* (Исп. напред). На остале случајеве и позиције у вези са појавом непроменљивости код речи да деклинацијом, којих има у савременом књижевном језику, у Филиповићевом тексту нисам наишла.

Филиповић употребљава полусложенице са именицом *фрајмар* у скраћеном облику и личним именом: *fra Edidio* P2 32, *fra Konrado* P2

109. Ова скраћеница *fra* добијена је свакако из индеклинабилне позиције уз лично име. Тако индеклинабилне често се јављају именице одређеног значења, исп. *za rop-Ilijom, od Hajduk-Stanka, ka tetka-Jelici* и сл., у ситуацијама када се тежиште значења синтагме задржи на личном имену а не на занимању.

Интересантно је да се тако скраћено *fra*, настало од именице *fratar* која је у таквој синтагми изгубила деклинабилност и акценат, толико осамосталило да се употребљава и самостално, тј. и ван везе са личним именом. Тако Филиповић употребљава то *fra* у вокативској ситуацији самостално: *fra čekaj me* P3 8. Сличну појаву забележио је Кушар на Ластову где се употребљавају самостално у вокативу, тј. ван синтагме са именицом скраћенице: *ô dê, ô cã, ô mâ* или *mô*, за *o dedê, ô cãcã, o mâjko*.

Именице мушког и средњег рода

§ 76. Номинатив синг.

1. Номинатив синг. има облик као и данас у књижевном језику. Поред завршетка на сугласник, на *-o* (*-ao, -eo, -uo*) и *-e* Филиповић има и номинатив на *-io* и *-ion* страног порекла. Стране именице са оваквим номинативним завршетком прихватају се у наш језик обично са завршетком на *-ija*. Данашње *radio, kamion*, и сл. је новијег порекла. Код Филиповића налазимо *tempio*, и *purgatorio* (о њима исп. у претходном одељку) и *procesion: kolo jest jedan procesion pakleni* P2 264. Неке од оваквих именица прихваћене су са наставком *-je*. Тако Маретић (н. д. I, стр. 213) наводи облик *purgatorije* и *oficije* (за лат. *oficium*).

Са наставком *-io* прихваћена су бројна страна имена: *Atanasio* P2 26, *Adrikomio* 127, *Baronio* 377, *Edidio* 32, *Apolonio* 263, *Sofronio* 217, *Polencio* 232, *Makarjio* 340 итд.

2. Према гал. стоји *-e* у номинативу *Diogene*: рече *Diogene* P2 204. Далматинизме типа *Ante* (ген. *Ante*) код Филиповића нисам запазила мада их имају његови савременици (Маретић, н. д. I, стр. 206).

3. Суфикс *-in* за појмове која означавају лица чест је код Филиповића, исп. *poganin* P2 219, P3 25, 35, *Turčin* P3 25, 27, 53, *seljanina* P2 15, *stražanin* (= *сѣражар*) P3 29 (више пута) и доследно у стотинама примера *krstjanin* (*крстићанин*). Доследно је и *gospodin* у значењу *Boga oca* или *sina*: P2 *Gospodin Spasitelj* 62, *Gospodin Isukrst* 82, 93, 98, 99, *Gospodin Bog* 125, *Gospodina Boga* 126, итд.

Суфикс *-in* се пренео и на нека лична имена. Тако налазимо: *Agustin* P2 28, 29, P3 2, 4, 18, 24, *Agustina* P2 34, P3 28, *Agustinom* 43; *Antonin* P3 172.

Без наставка *-in* забележила сам само *čoban* P2 419 и *kasar* P2 235.

4. Неке стране именице са завршетком на сугласничку групу мењају изворни облик добијајући непостојано *a* у ном. sing. (и у gen. pl). Тако налазимо доследно *sakramenat* P1 13, P2 11, 13, P3 26 у безброј

примера и ген мн. *sakramenata* P3 3, 9 *psalam* P2 11. Према РЈА овакав облик имају штокавци од 18. века а чакавци и северозападни крајеви само *sakrament* и ген. мн. *sakramenta*. Непостојано а налазило и у *Egipat* (*Edipat*) P2 15, 18, *Louvinac* P2 9, P3 29, али *Klement* P2 4.

5. Именице на *-lac* (< *-льць*) јављају се у номинативу једине са *-o* или без њега код писаца 18 века, па и код Филиповића: *vladaoc* P3 79, *pripovidaoc* P3 142, 172, *čuvaoc* P2 128, поред *pripovidalac* P2 14, 18.

6. Облику *davo*, *davola* у књижевном језику одговара Филиповићев облик *davao*, *đavla* (*djavao*, *djavla*), потврђен стотинама примера у сва три дела.

§ 77. Генитив једине. Напоменућу само једну, у суштини више синтаксичку интересантност која се тиче именице *duh*. Наиме, именица *duh* нема генитивни облик у акузативу ако не означава *hriscansko božanstvo*. Исп.: *izličiću duh moj* P3 43, *posla Bog duh sina svoga* P3 37, поред *slisajte duha svetoga* P2 284, *odredio ... duha svetoga* P3 37, *primahu duha svetoga* P3 41, *viruje u duha svetoga* P3 32.

Слично налази Маретић и за именице *идол* и *сабор* код осталих писаца (Маретић, н. д. I стр. 207). За Филиповића пак цитира такву употребу и лексеме *crv*: *Bog pošalje crv da mu bogatstva izgrize* поред *posla Bog jednoga crva* (*detto*, стр. 207).

§ 78. Вокатив једине

1. Интересантно је напоменути да је вок. на *-и* доста чест. Поред стандардних вокатива *brate* P3 8, *bludniče* P2 314, *gospodine* P2 149, *vrače* P2 72, *čoviče* P2 26, *Bože* P2 36, забележила сам и иза тврдих сугласника вокативе са наставком *-и*: *slišaj sinu moj* P3 181, *životu moj* P2 43, *domu moj* P3 43, *grihu* P2 37. За вокатив *sinu* и Маретић наводи да је чест код далматинских писаца. А од осталих лексема вокатив на *-и* имају понекад: *životu*, *paklu*, *sultanu*, *sakramentu*, *razumu*, *uresu*, *redu*, *stidu*, *porodu*, *kiri*, и *Pilatu* (Маретић, н. д. I стр. 208).

За вок. синг. именица на *-r* Филиповићева грађа пружа ове примере са наставком *-и*: *gospodaru* P2 74 и са наставком *-e meštire* P3 53 и *Cezare* P2 78, P3 79.

2. Необична је употреба номинатива за вокатив код именица *otac*: *dragi otac*, *draga majko* P2 69, *prokleti otac*, *da ti mene budeš karao* P2 353. Слично констатује и Куна за језик Ф. Лаштрића (Куна, н. д. стр. 140) наводећи да се такав вокатив употребљава и у Очевју, родном Лаштрићевом месту. За остале писце Маретић пак каже, да се номинативски облик у вокативу употребљава само од именице *sinak*. За РД и РБ овакву функцију номинатива забележила сам само од именица *konobar*, *konduktor*.

3. За лексему *sinko* већ смо напоменули да постоји само у облику вокатива. Код Филиповића је честа у функцији ословљавања, дакле у функцији у којој јој је изгубљено значење родбинског односа: *sinko* P2 76, 73 итд..

§ 79. Инструментал једине

Осетљивост тврдих парадигматских наставака на завршни сугласник основе у икавским говорима је доста смањена. Продирање наставка *-от* и иза меких сугласника констатује и Даничић већ и за писце 16 и 17. века (Даничић, Истр. обл. стр. 36). У РБ, нарочито у РД и Далмацији, тврди наставци сасвим су обични и иза најосетљивијих гласова *с* и *њ*, како у инструменталу синг. тако и свуда где је алтернација *о:е* могућа. Тако сам у РД забележила *zèson, kràljon, prljateljjon, blčon, mižon, križon, kònjon* и сл.. Слично налази и Маретић код далматинских писаца (н. д. стр. 208). Код Филиповића, међутим, тврде наставке забележила сам само у ових неколико случајева: *plačom*, РЗ 183, поред *plačem* Р2 325, *mižom* Р2 333, (поред *s mižem* Р2 343 и 342) *s caron* Р2 222, *misecom* Р1 2, 368, и *prijateljom* (према Маретићу, н. д. стр. 208). Иначе је доследно: *brojem* Р2 371, 373, *dogadajem* 100, *kopjem* 4, *zalogajem* 220, *obličjem* 78, *oružjem* 298, *s kraljem* 220, *naučiteljem* 65, *prid pristoljem* 146, *srцем* 39, *koncem* 199, *prid sucem* 134, *udarцем* 238, *s mačem* 169, *križem* 168, *nožem* 227, *ognjem* РЗ 63, *prid stvoriteljem* 63.

Именица *put* доследно има *-em*: Р2 *idite putem* 89, *putem hodeći* 103, *idući putem* 291, РЗ *hodi твојим путем* 8, *hodeći путем* 8.

За предлошку употребу овог инструментала у тексту нема примера.

Да напоменемо још да се код лексеме *dom* морфологисао облик *doma*: *donit doma* Р2 284, *donesu doma* Р2 284.

§ 80а. Крајка и ироширена множина

Употреба проширеног плурала не поклапа се увек са употребом проширеног плурала у данашњем књижевном језику. Наиме, кратки плурал је код њих чешћи (Маретић, н. д. I, стр. 205). Тако је и у средњој Далмацији па и у РБ, а слично је и код Филиповића. Ево нешто потврда:

а) за краћи облик: Р2 *biče* 4, 237, *boge* 188, (поред чешће *bogove*) 188, *grisi* (доследно никад *grihovi*) *grobi* 309, 408, *dili* 139, *dimi* 324, *dvore* 179, *kipi* 298, *ključi* 168, *kralji* 97, 137, 287, *lavi* 100, *oci* 188, 282, 284 (доследно тако без обзира на значење) *popi* 288 (поред *porovi* 61), *posle* 289, *posala* (ген. пл.) 413, *puke* 204, *risi* 56, *svate* 444, *zmaje* 188, *zajme* 282;

б) за дужи облик. Р2 *gradovi* 294, *darovi* 199, *darove* 150, *miževa* 342, 343, *mižove* 340, *sinovi* 49 (доследно никад *sinj*), *volova* 131, *volove* 324, *vuhovi* 56; РЗ *duhova* 17, *duhovi* 47, *kumovi* 27, 28, *kumove* 27.

Од вишесложних именица у Филиповићевом тексту нашла сам само: *golubovi* Р2 414 са дужим и *pastiri* РЗ 28 са краћом множином.

80б. Сујиснијуија задњонејчаних сугласника одговарајућим палаталом је доследна. Ево нешто примера којих иначе има на десетине:

Р2 *nevirnici* 58, 51, *težaci* 92, *potočnici* 92, *mučenici* 105, *zajmenici* 105, *vičnici* 230, *dvornici* 230, *vojnici* 230; РЗ *vladaoci* 2, *pokornici* 11, *podložnici* 13, *pokornici* 11, *redovnici* 14, *službenici* 25, *pisaoci* 35, *odmetnici* 28.

Једино одступање је *paroќi* P2 96, који је можда као литерарни облик примљен од славонских писаца (Маретић, Rad 180, стр.159—160) или од Дивковића код кога се такође срећу неизмењени гутурали (Ђорђевић, н. д. стр. 124).

§ 81. 1. *Именице старијих консонантских s-основа* задржале су код Филиповића старо проширење у плуралу: Тако налазимо: *nebesa* (ном. пл.) P3 36, *s nebesa* P3 13, *па nebesih* P3 13, 14, *čudesa* P2 58, 157, *od čudesa* P2 421, *među čudesi* P2 175, *и čudesih* 35, *tilea* P3 27, *klanjamo se tilesom* P2 175, *и tilesih* P3 37, *čudessi* P3 27,

Продирање инфикса *-es-* у сингуларску парадигму, коју Х. Куна налази код Лаштрића (н. д. стр. 141), ни код Филиповића ни код далматинских писаца нема. (Исп. Маретић, н. д. I стр. 213),

2. За промену именица *ditešće i cablo* (исп. напред § 73, тач. 3 и 10).

3. За промену именица *pluralia tantum* с. р. исп. ниже, у одељку о развиту множинских облика.

§ 82. *Именице женског рода на -a*

1. Поред номинатива на *-a* две именице страног порекла имају номинатив на *-e*: *Klotilde* P3 256 (2x), (dat. *Klotildi* P3 256) и *sveta Agnese*. Далматинизама типа *Māre, Kāte* код наших имена у Филиповићевом тексту нисам срела. Њих иначе има код писаца 18. века.

Интересантан, је и чини ми се, досад незабележен облик номинатива ж. р. на *-o* који сам чула у РБ. То су лична имена и семантеме које се односе на женска лица: *Hāiro, Dēlfo*, затим *bāko, néno, séko*. Исп. *Evo ldē moja néno* (= снаја); *daće njētu njegova bāko; dnā je moja séko*.

2. Именица *mater* пришла је, као и у осталим говорима, а-основама. У номинативу синг. налазимо такође доследно само *mater*: P2 *ti si mater* 73, *mater čuje* 281, *jest mater* 260, P3 *jedna mater* 64, *ako si mater* 5.

Облика *mati* код Филиповића нема, а редак је и код осталих писаца. (Маретић, н. д. I, стр. 222). У РБ и РД чула сам такође само *mātēr* за номинатив једине.

3. У погледу палатализованости задњонепчаних сугласника именице женског рода на *-a* показују слично стање као што је у књижевном језику данас. Одступања највише има код именица које се односе на лица (вероватно је то утицај личних имена): P2 *tetki* 307, *slugi* 123, 163, 242, 277, 293, *po svetomu Luki* 97 (поред *po svetomu Luci* 308, 364), *Patricijarki* 89 (4x); P3 *Samaritanki* 10. За остале случајеве која не означавају лица има само три примера: *svrhi* P2 147 и *psovki* P3 10 и *mazgi* P3 197. Иначе је доследно: P2 *vojsci* 263, 276, 421, 324, *muci* 426, *dasci* 128, *prilici* 7, 18, 39, P3 *prilici* 27, 31, *tuzi* 14, 25, *muci* 17, 19, 35, *knjizi* 65.

И код осталих далматинских писаца најчешће се именице *sluga* и *svrha* у дат. и лок. синг. јављају са неизмењеним гутуралом. Али нису ретки и дативи и локативи *slugi, muki, snagi* (Маретић, далм. I, стр. 217).

Код босанских писаца ситуација није тако јасна, бар из Даничићеве и Ђорђевићеве студије, јер обоје наводе само по неки пример илустрације ради (исп. Дан., истр. обл. стр. 52 и Ђорђевић, н. д. стр. 120). У језику Анчића одступања од палатализованости готово да нема (Марковић, н. д. стр. 185), код Лаштрића је обратно, појава непалатала далеко је шира (Куна, н. д. стр. 104). Матијевић пак одступања има само у лексеми *k svrhi* (Павишић, н. д. стр. 414).

У РБ и РД палатализованост је доследна са изузетком у *задруги*, једини који сам у овој ситуацији чула.

§ 83. Вокативе једнине

1. Дистрибуција наставка *-o* одговара дистрибуцији ове морфеме у савременом књижевном језику. Ево нешто потврда: Р2 *ženo* 336, *divoјko* 336, *dušo* 49, *majko* 164, *sestro* 69, *sotono* 72, *udobo* 72, *viro* 231, *buđalo* 409.

2. Од именице *Marija* вокатив гласи *Marijo* само у називу молитве: *reci molitve: oče naš i zdrava Mario* Р2 147, *dokle bi rekao jedni zdrava Mario* Р3 175, *molitve: Zdrava Mario... Rozario* Р3 186, *oče naš i zdrava Mario rekao* Р3 103.

3. Од именица на *-ce*, Филиповићева грађа пружа само три примера вокатива, сва три на *-e*: *bludnice* Р2 314, *divize i bogorodice* (последња два примера су из Маретићеве студије н. д. стр. 217).

4. Од личних имена на *-a* забележила сам само: *O oče Bonaventura* Р2 32.

§ 84. Именице женског рода на сугласник

Инструментал синг. је увек на *-ju*: Р2 *ljubavju* 3, 7, 10, *s lažju* 359, 386, *ričju* 127, *žučju* 106, *čerju* 214, *kvoјju* 3 итд.

Услед недостатка прецизности у графичкој тешко је рећи, као што смо видели, да ли се морфема *-ju* свела на *и* или је подновљена аналогично према осталим именицама на ненепчани сугласник. Филиповићево *s potochju* Р2 36, 235, 140, може бити и *s potoci* и *s potociju*.

Наставак *o* има само именица *obitil*: *svojom obitili unide* Р2 318, *s njegovom obitoli* Р2 76. Ни остали далматински писци га не употребљавају (Маретић, н. д. стр. 221).

Множински њадежи

Генитив, датив, инструментал и локатив прегледаћемо уједно, јер се процес уопштавања множинских облика завршио истим резултатом за све три именичке врсте, иако сам процес није био за све парадигматске једновремен и потпуно паралелан.

§ 85. Генитив множине

У свим деклинационим типовима напуштен је углавном стари облик без наставка, кога има још само у два случаја: код речи где се јавља непостојано *a* и код речи где се јавља проширење инфиксом *-ov/-ev*. Такво стање Маретић налази код многих писаца (Филиповића не помиње — н. д. стр. 209). Интересантно је, са чисто лингвистичке тачке гледишта, да су се стварању новог облика генитива множине који је услед прикаљемљења морфеме *-a* постао за слог дужи од старог облика, одупрле баш оне именице чији се број слогова већ био повећао непостојаним *-a* или проширењем са *-ov/ev*. Код Филиповића, међутим, — изузев у примерима: *služba bogov* P2 190, у *vike vikov* 366 — налазимо доследно *-a* и у наведеним ситуацијама: *U petnajest lakata* 318, *dobitaka* 366, *otaca* 313, 273, *mnogo pasa* 235, *sužanja* 94, *staraca* 291, *trgovaca* 408, *od konaca* 199, *neznabožaca* 294; P3 *vrutaka* 21, *mladinaca* 19, *sveti otaca* 182.

Исто тако доследно је *-a* код осталих именица на сугласник. Илустрације ради ево нешто примера, којих иначе има на стотине: P2 *dukata* 360, *libara* 383, *groša* 382, *starišina* 79, *redovnika* 79, *od mladića* 291, *od bludnika* 351, *od lupeža* 351; P3 *andela* 25, *apoštola* 17, *od bogova* 28, *od griha* 20, *duhova* 17, *kronika* 29, *kumova* 17, *sabora* 3, *svitnjaka* 3, *vojnika* 4.

2. Ген. пл. на *-i* имају неке лексеме које су употребљене (и обично се употребљавају) у синтагмн са бројевима или лексемама које означају неку количину, исп. P2 *devet miseci* 32, 256, *sedam miseci* 38, 256, *malo miseci* 212, *toliko miseci* 125; *sedam redi* P3 7, и неке именице које се завршавају на палатал. Ево нешто потврда P2 *mnogo događaji* 111, *ima događaji* 69, 212, *od niki obiçaji* 195, *pun poželenji* 36; P3 *od ovaki događaji* 208, и сл. поред чешћег: *od pokaranja* P2 7, *od zlamenja* 21, *govorenja* 2, *od čaranja* 196, итд..

Генитив на *-i* имају понекад, ређе, и неке именице на *-stvo*: *dostojanstvi* P1 25, *otajstvi* P1 17, 37, што Маретић такође констатује и код осталих писаца (н. д. I, стр. 214). Обичнији је, међутим, и код ових именица на *-stvo* генитив пл. *-a*, и то без непостојаног *-a*: *izvan otajstva* P2 361, *posli ovi progonstva* P3 44.

Поред наведених случајева, генитив са наставком *-i* употребио је Филиповић још само код: *deset talenti* P2 105, и од *sakramenti* P3 11, (поред далеко чешћег *sakramenata* P3 3, 8, 10,).

3. О генитиву именица на *-lac* исп. напред.

4. Именице женског рода на *-a* имају генитив плурала углавном на *-a* ретко на *-i*, у одређеним лексемама на *-i*.

а) Ево нешто примера за наставак *-ā* којих имаче има безброј: P2 *miika* 73, *lipota* 9, *opačina* 19,45, *od gospodarica* 292, *od sluga* 293, *iz knjiga* 59, *poglavica* 294, *iz jama* 329, *zmija* 308, *četrdeset ura* 264; P3 *iz ružicah* 17, *sedam stupa* 17, *sedam svića* 3, *od kumā* 28, *xvizda* 3, *okolo žena* 25, *od rana* 25, *od dvorana* 33, *hiljada* 35.

Непостојано *-a* раздвојило је завршну консонатску групу код ових именица: P2 *divojaka* 346, 404, *kapalja* 227, *molitava* 408, *zakletava* 218, (поред чешкег *zakletvi*); P3 *crkava* 3, *od zakletava* 191.

b) Наставак *-i* имају три именице са основом на сугласничку групу која није раздвојена непостојаним *-a*, и једна именица на палатални вокал: P2 *rad zakletvi* 450, 225, *od zakletvi* 225, *koliko zakletvi* 222, *kesu jaspri* 225, 360, *dijo jaspri* 392, 32, *mnogo vrsti* 55, и *svrhu svi čistoci* 9.

c) Наставак *-i* ограничен је, као и у савременом књижевном језику, само на мали број именица. Код Филиповића се налазе само: *s nogu* P2 181, *kod nogu* P3 142, *ruku* 28.

Да сведемо. У Филиповићевом језику потпуно је преовладао нови облик генитива множиме на *-a*. Стари облик налази се само у два именицама *bogov* и *vikov*. Обе имају у његовом језику (а и у већини говора) проширену множину са *-ov* а то је позиција, као и позиција код именица које повећавају основу непостојаним *-a*, где се најдуже одржао стари облик и у језику осталих писаца. Нови наставак *-i* јавља се ограничено, код именица мушког и средњег, па и женског рода са основом на палатал, на сугласничку групу и (ако није случајност) код неких именица које се често јављају са неком одредбом за количину.

§ 86. Датив, инструментал, локатив илурала

Код Филиповића и код осталих писаца 18. века, деклинациони систем био је у превирању. Ниједна од три именичке деклинације није се употребљавала само са старим падежним облицима. Иновације се, међутим, нису јавиле код сва три деклинациона типа у истој мери, нити се поред сваког старог падежног облика јављао нови. Најотпорнија на промене код Филиповића, а тако је било и код осталих, била је прва деклинација која се са малим изузецима још чврсто држала са сва три карактеристична падежа. Најподложнија променама била је трећа врста именица на *-i*, вероватно стога што је између њених и двојинских облика било највише подударности. Најотпорнији падежни облик је датив именица мушког рода, а најбогатији новим облицима инструментал сугласничке деклинације женског рода.

Именице мушког и средњег рода

1. Датив именица мушког рода на сугласник је доследно *-om* код основа на непалатал, и *-em* код основа на палатал. Ево примера:

за *-om*: P2 *date andelom* 286, *valja nevirkom* 94, *dužni podložnikom* 61, *pristoji se pastinom* 67, *stavio građanom* 298, *govoraše učnikom* 53, *k zapovidnikom* 298, *dužni gospodarom* 295, *piše Rimljanom* 296, *idolom klanjali se* 296, *poklone bogovom* 294, *rekao misnikom* 290, *povrati katolikom* 78, *služeći gospodarom* 292; P3 *prilikuje andelom* 35, *žao dvoranom* 35, *davati psom* 121, *kumovom* 28, *Rimljanom* 7, *siromahom* 28,

за *-em*: P2 *plati dobročincem* 91, *pokazali dobročincem* 198, *govori lažcem* 393, *zabranjuje ocen* 73, *dužni roditeljem* 69, *dao mladićem* 29, *govori starcem* 291, *govoraše vladaocem* 370, P3 *služi vladaocem* 130, *protiva neprijateljem* 31, 28, *dati trgovcem* 130.

2. Први продор нових наставака настао је у средњем роду. На-лазимо, додуше, само два: инструментално *-i* у: *tvojim obećanji nevirujem* P2 356, и ново *-im* у: *koji se priklanja pokaranjim* P2 77.

И код осталих писаца *-om* је био најстабилнији и најфреквентнији наставак, али се поред њега налазе још *-im* и *-ima*, и ретко *-i* (Маретић, н. д. I, стр. 211).

3. Инструментал је такође доследно стари код оба рода. Једина иновација у једном примеру јесте *ovim darovmi* P3 11 (2x). Иначе налазимо *-i*:

(за м. п.) P2 *prid suci* 409, *prignu ga udarci* 284, *cvi načini dat* 129, *među neznabošci* 124, *među grishnici* 59, *među događaji* 69, *među nevirnici* 158, *među krstjani* 158, *zubi gristi* 241; P3 *sa svojimi redovnici* 21, *s svojimi misnici* 25, 35, *s građani* 21, *sa svim načini* 22, *ovim načini* 37, *među redovnici* 14, *među sakramenti* 6, 7, *tvojim grisi* 33,

(за с. п.) P2 *upisana slovi crljenim* 44, *zaklinjat se ostali stvorenji* 206, *sa najrešenji* 353, *z dobrim dili* 149.

Код осталих далматинских писаца поред наставака *-i* Маретић налази и *-ima*, *-im* и врло ретко *-om*.

4. У локативу именица мушког рода, изузев недоследног губљења морфеме *-h* нема других промена. Ево нешто потврда:

P2 *u mnogih događajih* 87, 204, *u zubih* 408, *u glavarih* 73, *u vladaocih* 73, *u gospodarih* 294, *na prstih* 141, *u biskupatih* 231, *u moji darovi* 232, *u sinovi* 243, *na darovi* 156, *u mnogim oci* 68, *po redovnici* 196, *po likari* 163, P3 *po svojih prorocih* 16, *po članicih* 32, *po kumovih* 24, *po sakramentih* 7, *u sakramentih* 3, 4, 10, 23, *u događaji* 179, *po svitnjaci* 3, *u grisi* 35.

5. У локативу именица средњег рода, поред старог *-i(h)*, јавља се и интересантан наставак *-ah* који се иначе није одржао у икавским говорима и кога Маретић није нашао код других писаца. Исп. примере за:

i(h): P2 *u drugih govorenjih* 209, *u ostalim dilih* 111, *u srcih* 132, *na nebesih* 294, *u omih mistih* 180, *u jednih mistih* 66, *u kraljevstvih* 294, *na njegovi dobročinstvi* 156, *u otajstvi* 168, *po dilovanji* 102, *u nasladenji* 139, *na dobročinstvi* 251, *po zlamenji* 194; P3 *po dilih* 5, *u pivanjih* 10, *u tolikih mistih* 52, *među otajstvih* 218 *u drugih govorenjih* 5, *po dili* 4;

a(h): P3 *u srcah* 37, *na mistah* 6, *u godištah* 10.

Тешко је рећи откуда то да овај наставак а-основе овде продре. Могуће је, рекла бих, да је генитив плурала имао ту извесну улогу. Наиме, видели смо, да се генитив плурала на *-i* јавља код именица средњег рода на палатал и на сугласничку групу *-stvo*, а то смо исто нашли у мањем броју случајева код именица а-деклинације. Другим речима, генитивско подудараше у *dostojanstvi* са *zakletvi* и *pokaranji* са *čistoći* могло је довести до подудараша *zakletvah* са *mistah*.

§ 87. Именице женског рода на *-а*.

1. И код њих је датив најконзервативнији. Наиме, доследно је старо *-ам*. Инструментално *-ами* јавља се само у једном примеру: *zapo-vidiće svojim slugami* P3 33. Иначе је:

P2 *klanjaju se zvizdam* 188, *k ovakim ženetinaм* 198, *klanjaše se ovcam, kozam, zmijam*, 189, *činit živinaм* 66, *dužni slugam* 195, *zabranjuju materam* 73, *dužni gospodaricam* 295, *protiva materam* 299, *dužni službenicam* 95, *ženam* 198, *nosаше ketelicam* 100; P3 *daje dušam* 39, *reč kumatam* 28, *protiva zasicam* 38, *strah državam* 36, *k vodam* 16, *kučam* 21, *crkvam* 3.

Код осталих писаца у употреби су још и *-ами* и *-ама*.

2. У инструменталу поред старог *-ами* јавља се и дативско *-ам*. Интересантно је — ако то збиља није само коинциденција — да је нови наставак *-ам* употребљен само у P2, а стари *-ами* само у P3, делу које је по језику иначе конзервативније од P2 (исп. *jt, jd* у P3 а *č* и *d* у P2). Ево примера:

за *-ами*: P1 *među svojim slugami* 33; P3 *mučiše se mukami* 43, *s suzami* 57, 89, *rukami* 84, *opiraše se nožicami* 113;

за *-ам*: P2 *određuje molitvam* 111, *među istinama* 207, *služi se likarijam* 194, *pogrdiste opačinaм* 265, *s njihovim ženam* 190, *s munjam* 129, *svojim rukam zadadu* 299, *vladaju slugam* 294, *s glavam* 347, *pogazi nogam* 323, *vladaju crkvam* 336, *služi se zakletvam* 387, *s svojim slugam* 293, *među naredbам* 16; P3 *među zakletvam* 12, *opiraše se ručicam* 113.

Код осталих се писаца, поред ова два наставака, од којих је први чешћи, већ јавило и најновије *-ама* (Маретић, н. д. I, стр. 220).

3. У локатив су код ових именица, поред старог *-а(ћ)* који је још фреквентан, продрле и две иновације: наставци *-ам* (јаче) и *-ами* (слабије): Ево потврда:

за *-а(ћ)*: P2 *u tavnicam* 138, *po molba* 164, *u muka* 51, *u pistola* 52, *po molba* 164, *u pustinja* 298, *u besida* 291, *u potreba* 81, *u ulica* 83, *u knjiga* 59, *u vaši kuća* 247, *po ptica* 194, *na daska* 141, *u grmljavina* 129, *na ploča* 132; P3 *u kršenicam* 20, *u tminah* 15, *po zvizdah* 3, *u prigodah* 10, *u knjigah* 3, *po krčmah* 37.

за *-ам*: *u gospodaricam* 294, *u službenicam* 294, *u slugam* 294, *u knjižicam* 419, *u parnicam* 409, *u vašim kučam* 365, *u ostalim opačinaм* 191, *po čarоonicam* 194, *po cigankam* 194, *po bajalicam* 194, *po živinaм* 194, *po pticam* 195, *po travam* 193, *po likaricam* 193, *po likarijam* 193, *u živinaм* 56, *u opačinaм* 292, *po vašim molitvam* 196, *u materam* 69; P3 *po kumatam* 24, *u crkvam* 52, *u ženam* 57.

за *-ами*: P3 *u svojim rukami* 103, *u besidami* 164, *u prilikami* 179.

Слично је било и код осталих писаца, с том разликом што се код њих јављају, мада ретко, још и *-ами* и *-ама* (н. д. I, стр. 220).

§ 88. Код именица женског рода на консонант продор нових наставака узео је маха у сва три падежа.

1. За датив у Филиповићевој грађи нема много потврда. Оне које сам забележила имају два наставака *-та* и *-ита*. Ево примера:

за *-ma*: P2 *virovat ričma* 288, *dade čerma* 270, *dostojna mojim čerma* 276, *svitovnim stvarma služit* 18,

за *-ima*: P2 *činite njihovim kostima* 177.

Један пример необичног наставка *-i* забележио је Маретић само код нашег Филиповића: *protiva ovakvoj napasti* и *ovakvim misli* (н. д. I, стр. 221).

Код осталих писаца обичан је датив на *-ima*, ређи је на *-ma*, а наставак *-it*, који доминира данас средњом Далмацијом, Маретић је забележио само у једном примеру *zvirit* код Качића (н. д., I, стр. 221).

Инструментал се јавља са више наставака:

са *-ima* (најчешће): P2 *s kripostima* 149, 349, *među kripostima* 431, *oružajmo se kripostima* 153, *psostima* 34; P3 *onim milostima* 8, *hrani kostima* 11.

са *-ma*: P2 *s ričma* 230, *rekao ovim ričma* 415, *ričma čini* 89, *ričma ponukuje* 7, *stvarma se služe* 193; P3 *ovim ričma* 23, 31, 33, 39, 48, 64, 114.

са *-i*: P2 *među zapovidi* 2, *među kriposti* 15,

са *-mi*: P2 *služeći se zapovidmi* 132,

са *-mam*: P2 *pogruđuješ ričmam* 191.

Код осталих далматинских писаца наставак *-ima* је најчешћи, *-ma* се налази код свих само у три именице *ričma*, *stvarma*, *zapovidma*, *-i* само још код двојице, а *-mi* само још код једног. (н. д. I, стр. 222).

Дакле, и код далматинских писаца најразноврснију скалу наставака имао је овај падеж, али ипак, поред све разноврсности данашњег далматинског *-it* нема.

3. Локатив има стари наставак *-i(h)*, затим нове *-ima* и *-ma*. Ево примера:

са *-i(h)*: P2 *u vaših bolesti* 196, *ovim zapovidi* 51, *u kriposti* 28, 169, 412, *po riči* 2 *i po misli* 21; P3 *u kripostih* 29,

са *-ima*: P2 *u kripostima* 157, 347; P3 *u kripostima* 29, 31, 37, 168.

са *-ma*: P2 *u ričma* 86, 283; P3 16, 17, 20, 25, 52, 55, 157, *u stvarma* P2 46, 61, 138, 200, 224, 293, 340; P3 4, 31, 115, *u zapovidma* P2 448.

Код осталих далматинских писаца је исто. Најчешћи је наставак *-ima*, *-ih* је ређи, *-ma* долази само за поменуте три речи *ričma*, *stvarma* и *zapovidma*. (Маретић, н. д., стр. 221—222). Изгледа да је распоред наставака *-ima* и *-ma* за сва три падежа где се јављају, судећи према главнини примера које наводи Маретић, зависно од сугласничког завршетка: *-ima* долази на основу са завршетком на сугласничку групу, а *-ma* на основу са завршетком на један сугласник.

Данашњег далматинског *-it* нема ни овде ни код кога.

§ 89. Напоменућемо на крају да дуалске именице *vrata* и *usta* имају и плуралске облике. Наиме, код Филиповића налазимо *za vrata*: дат. *k vratom* P3 17; инстр. *prid vratih* P3 31; лок. *na vrati* P2 421, P3 120. За *usta*: ген. мн. *iz usta* P2 133, 217, 288; P3 191, 192; инстр. *ustmi* P2 121, 145, 193, 237; P3 24; лок. *u usti(h)* P2 206, 231, 249; P3 5, 91

поред *u usta* P2 401 и P3 31, *po usta* P2 291. За облик *ustmi* Маретић каже да је потпуно усамљен (н. д. I, стр. 215).

§ 90. У РД и целој средњој Далмацији свођење деклинационих наставака завршило се, као што је познато, уједначавањем трију множинских падежа и уопштавањем наставака *-им*, *-ам*. То констатује и Решетар (*der Stokavische*, стр. 157), а и сама сам се лично уверила.

У РБ ситуација је нешто друкчија. Код именица прве врсте готово доследно сам бележила *-им*: *u gradovim*, *po katinim*, *po prstim*, *po dèr-
necim*, *sa župcim*, *ka kollicim*, *u pràtrim*, *pod pèndžerim*, *u partizànim*,
sa makazim, али ретко *po selima* и *u mlinima*. Код именица на *-а* поред
s jàbukama, *s krùškama*, *na dplata*, *po lèdinama*, *ovcama*, *kràvama*, у
мојој су се грађи нашли и примери *po državam*, *u lokvam*, *na škarinam*.
Није јасно да ли је у основици говора у РБ устаљен однос *gradovim* : *jabu-
kata*, тј. да ли је дистрибуција множинских наставака везала *-им* за
именице мушког рода на консонант, а *-ама* за именице женског рода
на *-а*, или је наставак без крајњег *а* јединствен за обе промене а *-ама*
инфилтрат из суседних источних говора које описује Ружичић (исп.
Ружичић, зап. Босна, стр. 33). Да се подсетимо још да је у говору Ливањ-
ског поља, западио од Филиповићевог родног места, поред најчешћих
наставака *-им*, *-ам*: *sa volovim*, *s rukavim*, *sa orasim*, *u četnicim*, *u čak-
širam*, *na bluzam*, *u cipelam* и сл., Б. Чустовић забележила (не дајући
никакав коментар) још читаву скалу старих наставака слободно везаних
за различите основе. Исп. *s orasi* и *lišnjaci*, *po rupom* (sic), *po kućami*,
na nogom, *ne mož ju stići ni sa psiju*, *sa sviralim*, *o svatovi*, *u ovim kanticom*
и сл. (Б. Чустовић, н. д., стр. 94—95). Одатле вероватно били би и
примери које сам такође забележила у родном Филиповићевом месту:
dao je roditeljem и *dokle sa ovim gluposti*, *na nogoma* (више пута).

Но, поређење Филиповићевог деклинационог система са стањем
деклинације у данашњим говорима не би могло дати никакав конкретан
резултат. Филиповићева деклинација налазила се у процесу формирања
и не може се рећи чији се говорни тип огледао у том, још неокончаном
процесу.

Да сведемо. У Филиповићевом језику пољуљаност деклинационих
наставака, изазвана губљењем синтаксичке категорије дуала, огледа се у
овоме: прва именичка врста готово да је потпуно стабилна. Дублетски
облици су врло ретки, изузев у лок. пл. где поред наставка *-i(h)* налазимо
у средњем роду и наставак *-a(h)*, уникатан у овој позицији и потврђен
само код Филиповића. У другој врсти стварни дублетизам наставака
постоји само у лок. (*-ah*, *-ami* и ретко *-am*). Тек за консонантску промену
именица женског рода може се рећи да је потпуно обухваћена процесом
превирања и то у сва три падежа.

Интересантно је напоменути још један факат који проистиче из
анализе овог процеса. Генитивска морфема *-а*, већ је чврсто била освојила
нову позицију, а да притом, у Филиповићевом језику — а то потврђује
и слика коју пружа Маретићева студија о језику далматинских писца
— паралелизам множинских наставака *-им* са *-ама* и *-ам* са *-ама* није

био узео широког маха. Тај паралелизам, да се подсетимо, створио је покретно *a* и условно, према професору Белићу, стварање новог генитива множине.

§ 91. Личне заменице

1. У ак. синг. личне заменице првог и другог лица Филиповић употребљава чешће краће него пуне облике. Исп. P2 *da te* 10, *za te* 8, 104, *po te* 282, *za te* 10, 437; P3 *za te* 8. Слично је и са заменицом *sebe*: P2 *za se* 12, 49, *na se* 232, *prida se* 103 *pored za tebe* P1 293 итд.

Тако је и код осталих писаца, а тако је и данас у РБ и РД.

2. Од заменице себе датив је увек *sebi*, никад *si*. Исп.: *sagradi sebi kući* P2 37, *škodu sebi činiš* P2 37.

3. Инструментал јединине заменице првог лица гласи *мном* чак и кад је самостално употребљено: *da se мном kunete* P1 51 и то изгледа, према Маретићу, само код нашег Филиповића, (н. д. I, стр. 229).

4. У ак. синг. личне заменице трећег лица за мушки род поред старог *nj* Филиповић употребљава уз предлоге, као и остали писци и новије *njega*. Исп.: *pridanj* P2 288, 392 и *nj* P2 250, 423, поред *prid njega* P2 4, *za njega* P2 12, *na njega* P3 3, *za njega* P3 31. У РД су енклитички облици заменица обичнији.

5. За лок. синг. ове заменице Филиповић има само облике са наставком *-u*: *u њему* P2 12, 33, 38, *o њему* 12, 22, *po њему* 198; P3 *po њему* 198, *u њему* 15. Облик *њет* редак је и код осталих писаца. (Маретић, н. д. стр. 231).

6. За ак. синг. женског рода заменице трећег лица код Филиповића је чешће старије *ју* него млађе *је*: P2 *za imat ју* 12, *za dobit ју* 44, *za ispitit ју* 6, *za znat ју* 6; P3 *neka ју* 11, *dužni smo ју* 21, *videći ју* 27, *kako ју nose* 28, *držiš ју* 14, *stavi ју* 182, поред *pokazujući је* P2 14, *da је neima* P2 25, *da је ti obereš* P3 18.

7. Инструментал код већине писаца је *њите* и *њоте*. Код Филиповића је облик са покретним *e* врло редак. Управо у грађи коју сам ексерцирала нашао се само један пример: *s њите* P2 288. Иначе је: *s њот* P2 12, 13, 37, и *š њим* P2 10, 51, 333, P3 *prid њим* 28, 60, *za њим* 8, *s њим* 40. Доследно је без *e* и кад је без предлога: P2 *koji њим vlada* 39, *kad се њим kunu* 23, *њим се maskarit* 243, *oni će њим vladati* 23; P3 *њим тажу* 39.

8. За дат. инстр. лок. плурала заменица за прво и друго лице код далматинских писаца се употребљавало *пати/вати* и *пата/вата*. Облици *пат/ват* служили су, као и данас у књижевном језику, као енклитички. Интересантно је, међутим, да су дуалски облици *пата/вата* (*па* и *њита*) најчешћи код Филиповића, који је иначе, видели смо, у погледу деклинације именица најарханчнији. Ево нешто примера:

за дат. *пата/вата*: P2 *он је пата* 2, *пата добар* 2, *к пата* 31, *дуžни вата* 293, *купите вата* 41, *svim пата* 52, P3 *пата добар* 3, *к вата* 125, *govorim вата* 192, *вата благо* 197.

- за инстр. *nata/vata*: P2 *među vata* 53; P3 *s nata* 63, 89, *među nata* 89, *s vata* 98, *među vata* 152.
- за лок. *nata/vata*: P2 *u nata* 14, 37, 16, 17, *po nata* 224, *u vata* 23, 38; P3 *u nata* 70, 144.
- за дат. *nami/vami*: P2 *vami drago* 104, *nije vami* 130, *govorim vami* 129; P3 *dao je nami* 36, *nami po volji* 4, *nami ostavi* 6, *nami pokazuje* 163, *evo nami* 14, *zapovidio vami* 25.
- за instr. *nami/vami*: P2 *s vami* 425, 340; P3 *s nami* 94, 99, *s vami* 114.
- за лок. *nami/vami*: P3 *na nami* 33, 186, *u nami* 34, 186, *po nami* 39, 120, *u vami* 7, 31, 113.

Ево и примера за енклитички датив: P2 *koje nam se* 19, *daje nam* 51, *koju nam* 51, *koje vam* 11, P3 *hotio nam je* 34, *što nam je* 27, *kažu nam* 81, *da vam dade* 82.

9. Свакако да је најинтересантнија заменица трећег лица множине. Код Филиповића налазимо доследно *njima* за сва три падежа. Ево нешто потврда којих има на стотине:

- за дат.: P2 *podložni njima* 289, *dužni njima* 295, *k njima* 198; P3 *dade njima* 36, *njima čineći* 29, *daje njima* 24, *njima protivni* 37.
- за инстр.: P2 *među njima* 56, 10, 56, *s njima* 293, 8; P3 *među njima* 11, 27, *njima uvridio* 25.
- за лок.: P2 *u njima* 5, 8, *po njima* 198; P3 *u njima* 11, *na njima* 33, *po njima* 4, 5, 11, 14.
- Као енклитички sluше облици *jim*, *im*: P2 *ovo jim je* 23, *ako su jim* 57, *budući jim dosadile* 53; P3 *daje im se* 32, *što jim je* 13, *služeći im* 37.

Тако је било и код осталих писаца. Старији пуни облици *njim* и *njimi* сасвим су ретки. Први облик имају у дативу, други у инструменталу, само три Сплићанина Мацукат, Марки и Павишић, и то ретко. Качић има једини *њиман*.

У вези са обликом *njima* не могу се а не подвући два момента:

а) да се јавља врло рано, раније него паралелизам наставака *-im* са *-ima* и *-am* са *-ama*. Наиме, најстарије *njima* јавља се инструменталу с краја XIV века (Даничић, ист. обл. стр. 206). Дативско *njima* је млађе — има га с краја XV века (Даничић, н. д. стр. 156). Прве дуалске облике код именица на *-a* у инструменталу множине Даничић налази цео век касније, наиме с краја XV века. (detto, стр. 124—125), а у дативу с почетка XV века (detto, стр. 98).

б) да облик *njima* (и варијанту *њиман*) имају и говори где су уопштени наставци *-im*, *-am* (односно *-in*, *-an*) као множински наставци. Такви су говори Дубровника, северне и средње Далмације (Решетар, *der Stokavische*, стр. 185), буњевачки Залеђа сењског (Томљеновић, н. д. стр. 408 и 488 — нема само података за *njima*), Нински говор (Маштровић, н. д. стр. 10—104, 107). Такав је и мостарски (Милас, н. д. стр. 62, 66), тако је, према ономе што сам забележила, и у западној Херцеговини и кроз кроз средњу Далмацију до мора.

По мом мишљењу од пресудног је значаја био факат што се дуалско *njima* најпре јавило у инструменталу, где га је, видели смо, забележио Даничић већ у XIV веку. Исто тако, по мом мишљењу, није остало

без значаја за развитак деклинације у штокавским говорима оно што се у вези са појавом новог облика на овом месту одиграло. Наиме, продором дуалског инструменталног облика *njima* у плуралску парадигму добили смо два облика са истим инструменталским значењем: старо *njimi* и ново *njima*. Једно време они су морали живети заједно, оба са пуном синтаксичком вредношћу. Затим је морало доћи, и дошло је, до селекције. Од два облика за исту функцију језик одабира један. То је, јасно, за главнину штокавских говора био облик *njima* (вероватно с тога што је подржан импулсом ширења дуалских наставака за множину. Добили смо, тако и тада, однос *njima* за инструментал множине према *njim* који је био и остао инструментални облик за једину. Ту (и само ту) у таквој опозицији *njim*: *njima*, опозицији која означава однос једине према множини морало се *a* у облику *njima* осетити као множински наставак (код друге две заменице, тј. заменице за прво и друго лице опозиција инструментала једине према инструменталу множине није имала значаја, јер су супростављене два лексички потпуно различита облика: *тпот* : *пата*, *тобот* : *вата*).

Када се једном створило осећање да *-a* преузима улогу носиоца множинске диференцијације, онда је могло доћи до његове експанзије са таквом функцијом у оквиру исте категорије речи (конкретно код личних заменица) па и до експанзије и продирања ван тих категорија. Моменат је био погодан јер је цео систем множинских наставака био пољуљан, а то значи и осетљив на све што носи потенцијалну могућност за обележавање плуралске диференцијалности. Тако је, по мом мишљењу, дошло до продирања овог *-a* у заменичко придевску промену у Истарским говорима. (Исп. о именичким и заменичким облицима код Рибарића, н. д. стр. 98, 104, 107, 108 и 112). За њих П. Ивић примећује у својој Дијалектологији (стр. 191) да „изненађује чињеница да је у придевско-заменичкој деклинацији раширено једначење дат., инстр., лоц., и то на *-ima* (које се код именица не јавља! — подвучао П. Ивић): *tima suhima*“. Образовање такве деклинације код заменичко-придевске промене у Истарским говорима нема, наиме, никакве директне везе са образовањем плуралске парадигме код именица. Она се могла створити другим посредством, тј. продором напред поменуте множинске морфеме *-a*.

Трагова овакве множинске функције морфеме *-a* има и у књижевном језику данас. Налазимо их код самосталне употребе придевских и заменичких речи у дат. инстр. лоц. плурала. То је позиција у којој се без тога *-a* друкчије и не може изразити њихова множина у овим падежима. Такво *-a* традиционално се назива покретним *-a*, истим термином којим се назива и покретни вокал у алтернацији *toga/tog* или *kada/kad*. Разлика међу њима ипак је крупна. Покретни вокал у *toga, kada*, право покретно *-a*, семантички је потпуно празно, а његова покретност је сасвим произвољна. Код заменичких и придевских речи, међутим, у одређеној ситуацији, тј. у дат. инстр. лоц. плурала самосталне употребе, ово *-a* је носилац множинског значења и као такво оно је обавезно. Исп. например „за *шаквим* не треба жалити“ и „за *шаквима*

не треба жалити“. Обликом *ѿаквима*, тј. обликом са *-a* у овој ситуацији потпуно се искључује значење једине.

О сличној разлици између краћих и дужих облика код заменица и придева говори Проф. Др. М. Стевановић у својој Граматици (стр. 145).

Можда би се још једна значајна улога могла приписати овој морфеми.

Не би било нелогично, чини ми се, претпоставити да је такво *-a* са изразитом и јасном множинском семантиком могло продрети и у именички генитив плурала. Наиме, именички генитив множине се после губљења полугласника морао осетити потпуно као крњи облик. То је конкретено значило да му је недостајало обележје за множинку (ту функцију је свакако вршио полугласник). А потреба за морфолошким обележавањем множине, не само што је проистицала из нашег осећања за обележавање падежних односа, (у нашем језичком осећању сасвим је јасно разграничено шта носи основа а шта наставак) него је за поједине ситуације нужно то и наметала. На пример, у синтагмама где код именица мушког рода на сугласник у номинативу сингулара стоји допуна у ген. пл. именице исте категорије који се такође завршава сугласником. У старом језику, тј. пре XIV века, то је изгледало овако: *broj trava* (данас = *broj trava*). Акцентатска разлика вероватно није била довољна да компензира празнину изазвану недостатком наставка — који су се у време превирања осећали као нарочито форсирани. Осим тога и акцентатски систем био је у превирању и као такав недовољно стабилан и сигуран. Овде, дакле, у оваквом случају имали бисмо два морфолошка идентична облика који имају две различите синтаксичке вредности. Не би онда, мислим, било нелогично претпоставити да је у оваквој позицији код оваквих случајева морфема *-a*, која се у опозицији инстр. плурала *njima* према *njim*, инстр. синг. исте заменице, осећала као множински наставак, продрла са истом функцијом обележавања множине и у именичку парадигму и то у „најугроженији“ облик, облик без плуралског обележја тј. ген. пл., и чврсто ту остала као што је чврсто везана и у заменици *njima*. У прилог овоме говорила би чињеница што су облици *njima* у инстр. пл. и именички ген. пл. на *-a* јављају истовремено (крај XIV века), доста пре него алтернативни наставци *-am/-ama* и *-im/-ima*, и што се и именички ген. пл. на *-a* и облици *njima* налазе у говорима независно од плуралске парадигме на *-ama*, *-ima*. А такви су, видели смо, готово сви икавски говори млађег типа са множинским наставцима *-im*, *-am*.

10. У ак. пл. преовлађује нови облик *nji(h)*. Исп. *Bog je nji stvorio* P2 8, *nji ljube*, *nji hoće* P2 57, *nji šalje* 294. Енклитика је *i(h)*, *ji(h)*: *da ji pokaram* P2 5, *ljubit ji* P2 4, *pita ji* P3 27, *kad ji* P3 989, *da ji* P3 2.

Али се не ретко налази и стари облик *nje*: P2 *za nje* 79, 110, *na nje* 145, *u nje* 179, 265; P3 *za nje* 41. Према наглашеном облику *nje* нема ни једног примера употребе енклитичког *je* које се и у ранијим споменицима ретко налазило. (Исп. код Даничића, ист. обл., стр. 201). Нема га ни код осталих далматинских писаца, док је пуни облик *nje* обичнији од пуног облика *njih* (Маретић, н. д., стр. 231).

Интересантно је да Маретић наводи облик *нје* и за множину средњег рода само код Филиповића: „*ako i ima bogatstva nije u nje svoju ljubav stavio*“ (н. д. стр. 231). У Р2 и Р3 ја на такву употребу нисам наишла. Иначе, облика *нје* који се одржао до XVII века (Даничић, н. д., стр. 201) данас и у дијалектима ретко има. Решетар га налази у Толизи (н. д. стр. 186) и Марковић у Липи, родном Анчићевом месту. (Марковић, н. д. стр. 104).

§ 92. Придевске речи

У преглед наставака придевске промене укључене су и оне заменице и бројеви чија се промена поклапа са придевском. Остале заменице чији се развој разликује од придевских речи размотрићемо посебно.

1. Наставак ген. синг. придева мушког и средњег рода редовно се јавља у дужем облику. Краћи облик који је створен под утицајем заменица код свих писаца XVIII века је далеко ређи (исп. Даничић, н. д. стр. 157—160, Маретић, н. д. I, стр. 223). Код Филиповића налазимо:

-oga/-ega: Р2 *božjega* 9, *pridragoga* 6, *tudega* 14, *istočnoga* 47; Р3 *biloga* 5, *nebeskoga* 9, *staroga* 6, *novoga* 6, *svetoga* 28, *vičnjega* 9; *koga* 13, *onoga* 31, *istoga* 29, *svakoga* 2, *našega* 7.

Редовно је пуни облик и у случају када два-три генитива стоје заједно: Р2 *ovoga maloga* 4, *moga pridragoga* 37; Р3 *onoga ni moga i gluhoga* 32, *drugoga moga* 29.

2. У дат. лок. синг. Филиповић такође употребљава само пуне облике на *-и*, које је у дат. старо а у лок. ново. Исп.

дат.: Р2 *dade puku izraelskomu* 2, *za ugodit prigristju tilesnomu* 50, *drugomu prosti* 59, *svakomu želeći* 58; Р3 *nije svakomu* 7, *k svomu kumu* 28, *ovomu pristaje* 26, *našemu Spasitelju* 8, *dat onomu komu* 31.

лок: Р2 *u svetomu* 2, *u božanstvenomu* 16 *u novomu* 33, *u staromu* 33, *u smrtnomu* 34, *po komu* 58, *u svomu* 57; Р3 *u nebeskomu* 33, *u božjemu* 28, *u istočnomu* 6, *po mudromu* 6, *u duhovnomu* 3, *na jednomu*, 27, *po ovomu* 2.

Једино одступање: *prilikovanje manjega k velikom* Р2 4, утолико је упадљивије што се ради о дативу. Код осталих писаца има, поред облика на *-оти/-ети*, и облика са покретним *-е*, али и облика без оба наставка (Маретић, н. д. стр. 224—225). Ја сам у Далмацији бележила чешће облике на *-и* него облике на *-е* или без њих.

Као и код генитива, тако и више пуних облика датива могу да стоје заједно: Р2 *u vašemu životu duhovnomu* 39, *u ovomu bistvu božanstvenomu* 36, *u njegovu veličanstvu božanstvenomu* 36.

3. Инструментал сингулара заменица мушког и средњег рода нема покретног *-е* као што га, видели смо, нема ни код личних заменица (в. напред тач. 7). И код осталих писаца је врло ретко, управо Маретић га налази само два пута код једног писца (Маретић, н. д. I, стр. 225).

Ево Филиповићевих примера: P2 *s manjim* 4, *neizmirnim* 7, *ovim ognjem božanstvenim* 34, *sa svim srcem* 39, *čim ćeš* 43, итд.:

4. Испред наставака *-i*, *-ih*, *-im* у целој парадигми су преовладали задњонепчани гласови пренесени из дат. инстр. лок. плурала у остале падеже:

1. Међу примерима придева и заменица навешћемо следеће:

а) ном. пл.: P2 *jednaki* 18, *opaki* 43, 227, *veliki* 432, 416, *jaki* 432, *žestoki* 332, *ubogi* 95, 98, 320, *nejaki* 14, *pridrugi* 17; *ovaki* 432, *mnogi* 10, 17, 14, *toliki* 4, 6, 8, 134, итд.

б) Ген. дат. инстр. лок. пл.: P2 *dragih* 4, 18, *jednakih* 8, 10, *velikih* 10, *mnogih* 11, *tolikih* 18, *visokih* 18, *velikim* 19, *mnogim* 7, *tolikim* 19, 25, *ovakim* 5, *u veliki* 19, *u mnogi* 10, 17, *u visoki* 19, *u dugi* 17, *u drugi(h)* 7, *toliki* 33.

Одступања су ретка, управо има их само код заменица *svikolici* која се јавља искључиво са палаталним сугласником: P2 51, 61, 135, 246; *svikolicim* 18, 220, 264. Једанпут се јавља и придев *jednaci* P2, 10 са палаталним сугласником.

Оваква стабилност гутурала у целој парадигми свакако за 18. век представља нову појаву. Дотада је код писаца владало велико шаренило. Срећу се и једни и други облици, једни више други мање, или пак оба у истој мери. Тако Зоранић има и једне и друге (Ружичић, Зоранић стр. 153), код Анчића (Марковић, н. д. стр. 86) и Дивковића (Ђорђевић, н. д. стр. 133 и 134) и Матијевића (Павешкић, н. д. стр. 414) знатно преовлађују облици са палаталним гласом док је код Лаштрића палатализованост само изузетна и углавном је заступљена само у заменици *svikolici* (Куна, Лаштрић, стр. 104).

Стање слично Лаштрићу констатује и Даничић код Бандуловића, док код Раднића налази супротно. И једне и друге облике цитира за Посилловића (Даничић, ист. обл. стр. 167 и даље). Подједнако обе облике има и Шитовић (Куна, Шитовић, н. д. стр. 146). Славонски писци имају ситуацију ближе нашем Филиповићу него остали далматински писци. Код славонских писаца (Маретић, Rad 180, стр. 171, 172) као и код Рељковића (Алексић, н. д. стр. 95) у многоме преовлађују задњонепчани сугласници (Рељковић нема примера са палатализованим веларима). Код далматинских писаца, пак, има великог колебања између једних и других (Маретић, н. д. I, стр. 225).

У РБ и РД нисам чула облике са палаталним сугласницима у овој позицији.

5а) Као и код свих осталих Маретићевих писаца тако је и код Филиповића генитив плурала са наставком *-i(h)*: *od ovih mučenika* P2 48, *iz svojih prisvetih ustah* P2 19, *od ovih sinovah* P2 3, *od priopaki* 22. Изузетак је само *oviziju* који је Маретић нашао код нашег Филиповића. (н. д. стр. 226).

б) Заменица *сав* гласи у ген. пл. као и код осталих *svih* (чешће) *i sviju* (ређе):

P2 *s vrhu svi 9, zarad svi isvrstivosti 3, svi sveti 35, svrhu svi lipota 9, svi dana 252, svrhu svi čistoći 9*; P3 *svih dila 25, sa svih strana 9, svih raskošja 32, поред свију P1 51, P3 41.*

6. Датив плурала увек је на *-im* и у атрибутој функцији (примери под а) и у самосталној употреби (примери под б):

а) P2 *govori svojim apostolom 53, govori svim nama 52, služi onim stvarma 48, ko-ovakim likarom 195, govori svim krstjanom 53; priteče ubogim 95*; P3 *svim krstjanom 7,*

б) P2 *mučno mnogim 36, dat pravednim 7, vidi se mnogim 46, klanjamo se onim koji 175, svim ne pokaza 59*; P3 *davati ostalim 13, jest svim od potrebe 7, daju mrtvim 6, drugim daju 13, inim zapovidi 13,*

Датива на *-ima* забележио је Маретић само неколико пута код Качића (не каже у којој функцији — н. д. стр. 226).

7. Инструментал плурала код Филиповића има три наставка. Најчешћи је *-im*, ређи *-i*, а *-imi* се налази само изузетно. Ево нешто потврда:

за *-im*: P2 *govorio jezici ljudskim 11, upisana slovi zlatnim... slovi crnim 44, upisana slovi crljenim 44, među kojim milosti 417, svojim dili potvrdi 48, ovim ričma priporučit 52, za onim koji spavaju 104, ovim dili dajem tebi 37*; P3 *ovim načini 31, među svetim sakramenti 7, među ostalim 34.*

за *-i*: P3 *prid vrati crkveni 31, među naši sakramenti 6.*

за *-imi*: P3 *s mcjimi grisi 97, s andeli svojimi 83.*

Поред ових наставака које имају готово сви писци, употребљавао се у инструменталу плурала и наставак *-ima* (код Качића и Маркија, Маретић, н. д. I, стр. 227).

8. У лок. пл. налазе се два наставка, стари *-i(h)* и нови *-im*. Примера на стотине. Ево неких:

за *-i(h)* P2 *po naši dobri dili 14, po muka pakleni 317, u svi misli 22, po svi misti 23, u naši srci 12, u knjiga tvoji 58, u moji darovi 232*; P3 *po svojih prisvetih dilih 5, po svojih prorocih 16, u toliki misti 52, u njihovih tilesi 37, u njegovih kripostih 29.*

за *-im*: P2 *u mnogim 79, u ovim stvarma 46, po kojim 8*; P3 *po ostalim sakramentih 7, po ostalim stvarma 4, po ovim po kojim 5.*

Интересантно је, и то нарочито подвлачимо, да заменичко-придевска дефлекција у развијању нових облика иде код Филиповића испред именичке промене. Тако је, изгледа било, и код осталих писаца XVIII века.

§ 93. Осйале заменице

Именичке заменице.

1. Упитна именичка заменица има код Филиповића обавезно облик *tko*: P2 12, 13, 123, 25, 49; P3 2, 5, 18, 25, 27, 29.

Тако је и код осталих писаца, којима се дешавало међутим, да почетно *t* употребе и у косом падежу (Маретић I, н. д. стр. 233).

У облику сложенем са *god* јавља се са почетним *t* или без њега: *tko god* P2 17, 19 поред *kogod* P2 283, али само *niko* P2 6, 8, 10, никад *niiko*.

Облик *svaki* у именичкој функцији код Филиповића је редак: *svaki je onaki kakva je njegova ljubav*. Иначе је доследно *svak*: P2 *svak ima* 57; P3 *svak zna* 17, *svak bižaše* 35, *svak reče* 33, *svak biše* 37, *svak svoga* 29.

Облик *svaki* употребљен је углавном у придевској функцији: P3 *svaki čovik* 26, *svaki misnik* 41, *svaki krstjanin* 26.

2. Заменица *što* и у номинативу и у акузативу гласи *što*:

ном: P2 *što je to* 103, *ono što je pravo* 17, *što je tvrde* 12.

ак.: P2 *što bi ste rekli* 56, *što činiš* 68, *slišajte što govori* 291, *što je učinio* 212; P3 *što govoriš* 37, *promisli što gubiš* 37, *znaš li što činiš* 37, *što nam je učinio* 37.

У одречној реченици је *što*: *neimaduci što odgovorit* P2 212.

Исто имају и сви остали писци — сем Бановца (Котари) који у ак. има *-šta* (Маретић, н. д. стр. 233).

За генитив никад нема *čega* него *česa* (ређе) или *šta* (чешће), као и сви остали писци (*detto*, 234). Ево Филиповићевих примера: за *šta*: P2 *od šta* 81, 99, 101, 312, 408, *zarad šta* 54, 247; P3 *od šta* 198, поред *svrha česa* P2 99.

3. У одречној сложеној заменици *nihil* јављају се оба номинатива *ništo* (чешће) и *ništa* (ређе): P2 *ništo ružnije na svitu* 35, *bio si ništo* 10, и *svidoče da su 9, ništa nije upisato* 138.

Оба облика налазе се у акузативу: *ništo ne znadiše* P2 29, *za ništo* P2 215, 257, *za ništo* P3 31 *neznam ništa* 212, *neima ništa* 293; P3 *ništa ne čini* 30, *nećes ništa* 176 (облици *ništa* уз негацију могли би се протумаčiti и као генитив).

4. Од заменице *koji* већина писаца употребљава само сажете облике у косим падежима. Тако и код Филиповића налазимо: P2 *Boga zarad koga* 5, *onoga koga* 3, *dobro brez koga* 2, *bogastvo u komu* 5, *dat onomu komu* 31, *dobro u komu* 2, 5.

Само код двојице писаца, Маркија (Сплит) и Кадчића (Макарска) Маретић налази облике *ki*, *kega* и сл. (н. д. I, стр. 234, 235).

Једино у инструменталу сажимања нема, свакако зато да би се очувала разлика од инструментала заменице *ko*. Исп. *sa kim ćeš* P2 8 и *poželjenja s kojim* P2 19, *odgovor kojim bi* P2 31.

5. Од демонстративних заменица редовно су у употреби облици номинатива сингулара мушког рода на *-i ovi, oni*, који су образовани под утицајем заменице *ki (koji)*: P2 *ovi izgled* 2, *ovi biskup* 4, *utre ovi* 3, *ovi nije* 7; *oni posao* 64; P3 *ovi sabor* 2, *svit ovi* 28, *oni dan* 21.

Облик *ovaj, onaj* код далматинских писаца Маретић уопште не налази. (н. д. стр. 233).

Овим заменицама додаје се некад проширење партикулом *-и*, и то тако да партикула стоји испред наставка: *od ovizih* P2 195, *njezina* P2 81, 264, и *ovizim* P3 30.

Тако је и данас у РБ и целој средњој Далмацији. Заменице *ovi*, *oni* употребљавају се још ван заменичке функције, као узречице: *ovi, što san ti ja каза*.

Заменица *taj*, најчешће гласи *ta*, (чешће) и *ti* код свих писаца, па и код Филиповића. Исп.: P2 *ta način* 3, *ta trud* 42, *ta običaj* 235, *ta put* 256, *roged na ti način* 317.

6. Присвојна заменица за прво, друго и свако лице има углавном сажете облике: P2 *toga* 6, 37, *tvoga* 4, 6, *tvomu* 6, 35, P3 *toga* 29, *tvoga* 28, *svoga* 28, 36, *tomu* 103, 183, *svomu* 4, 16, 25, 27. Ретки су примери као *svojega* P3 37, *vojega* P3 18.

И код осталих писаца несажети облици нису ретки.

Присвојне заменице за треће лице јављају се веома касно, *njen* од XVIII века, *njegov*, *njihov* од XVII века (према Вајану н.д. II, стр. 167). Филиповић има све три заменице, једино што поред *njen* у истој функцији има и ген синг. личне заменице *ona*. Исп.: P2 *njegov* 421, 426, *s njegovom* 10, и *njegovo* 48, и *njegovi* 48, *zarad njegovih* 3; P3 и *njegovih* 29, и P2 *s njihovim* 13, и *njihovi* 42, *njiovo* 36, затим *nje duša* P2 110, *nje dušu* P2 110, *od nje lipota* P2 42, поред *njezina mater* P2 81.

О овим заменицама Маретић не говори, али их цитира у тексту у друге сврхе.

Заменице *njegov*, *njihov* имају и икавски говори исељени из средње Далмације пре XVIII века, наиме, истарски и колонисти у Италији. Што се тиче присвојне заменице *njen*, у истарском она гласи *njej* (*njeji*), *njeja*, *njeje* (Рибарић, н. д. стр. 117), а код колониста уместо *njen* употребљава се *njegov* за оба рода. (Решетар, *Süditalien*, стр. 209).

У РБ и РД нема разлике у употреби присвојних заменица од употребе у данашњем књижевном језику.

О облицима и деκлинацији присвојних заменица за треће лице исп. ниже, тач. 7.

7. Показне заменице за каквоћу често су употребљене без *-v* : P2 *ovaki* 8, 14, *ovakomu* 13, *k ovakim* 195, *onakoga* 13, *taka je* 27, поред P2 *kakva* 13, 24, *kakvo* 9, 23 и *kakvu* 13.

Ном. синг. некада има облик на *-i*: P2 *svaki je onaki kakva je* 13. Једном сам забележила облик на *-ov*: *kakov nauk* P2 283.

Парадигма ових заменица, присвојне заменице за треће лице и присвојних придева *-ov/-ev*, *-in* има претежно облике придева неодређеног вида: *za kakva čovika* P2 18, *od ovakva nauka* P2 18, *sina njegova jedinoga* P3 32, и *njegovi vlastitu kipu* P2 298, *U njegovu veličanstvu* P2 36, и *njegovi srcu* P2 37, и *njegovi kraljestvu* P3 13, и *grihu Adamovu* P3 34, и *materinu pokaranju* P2 35, поред *od ovakvog stanja* P2 16, и *takvom pokaranju* P2 35, и *materinu srcu* P2 43.

§ 94. Поређење *йридева*

1. У систему компарације нема великих разлика између књижевног језика и дијалеката, па их нема, према томе, ни између говора РД и РБ.

Ево неколико примера компаративских образовања из Филиповевог текста, који се граде истим наставцима као и данас у књижевном језику: (Исп. § 23, тач. 5).

за *-i(-ji)*: P2 *draža* 21, 342, *tvrde* 12, *slade* 12, *mladi* 292, *lažnju* 2, *niže* 377, *jači* 433, итд.

за *-iji*: P2 *slobodnije* 12, *ugodnije* 12, *mučnije* 21, *pravije* 55, *izvrstinja* 91, *grdnija* 172, *prostranija* 191, *srmatnija* 172, *korismije* 436, *spasonosnije* 436; P3 *čestitiji* 6, *sričniji* 6.

за *-iši*: P2 *lipši* 9, 320, *lipše* 257, *najlipši* 9, P3 *lipši* 116, (у RD је *lišpi*).

Од образовања у данашњем књижевном језику одступају једино ови случајеви: а) P2 *svitlji* (= *svitlji*) 431, *žešćije* 114, (поред *žešća* P2 405 и *žešćega* P2 136), *duži je* (*duži*) 233, *gorčije* 315; б) код неких компаратива реституисано је *-ji*, *-ja*, *-je*: P3 *bržje* 8, 149, *gorje* 126, *dražje* 141, *jačjeg* 182, *težjeg* 116, 168, *težja* 116, *većje* 122, *višje* 134.

За овакву реституцију морфеме *-ji*, *-ja*, *-je* иза већ јотованог сугласника знају неки икавски говори. Такви су икавски у Шибенику (Шупук, н. д. стр. 151) у Нину (Маштровић, н. д. стр. 106) и посавски (Ившић, н. д. II, стр. 41).

2. Неки придеви који означавају локалност у месту или времену код Филиповића су употребљени у суперлативском облику: *najzadnji* P2 18, *najprvomu* P2 81, *najposlidnjemu* P3 3.

§ 95. Бројеви

Облик бројева.

1. Бројеви од 11—19 имају обично секундарно *j* између вокала *a* и *e*: *osamnajestomu* P2 360, *dvanajestomu* 82, *Petnajest* 318, али *četnaest* P3 186.

У говорима РБ и РД међутим, бележила сам и сажете облике *dvànēs*, *trinēs*, *četnēs* и сл.

2. Облици бројева од 20—90 су двојаки. Поред *dvadeset* P2 352, *trideset* P2 56, 89, Филиповић има и *dvaest* и *četiri* P2 428, 297, *dvaest* P3 70, 168, *dvaest* и *dva* 168, *triest* и *devetof* P2 423, *triest* и *petomu* P2 254.

У РД и РБ употребљавају се и једни и други.

3. Цели бројеви сложени од два цела броја, редовно су код Филиповића повезани са везником *u*: P2 *dvaest* и *prvomu* 319, *četrideset* и *dva* 56, *sto* и *pedeset* 318. Ако је број сложен од три самостална цела броја, везник дође између сваког од њих: *sto* и *osamdeset* и *pet iljada* P2 232, 368.

И у РД и РБ је исто тако. Везник је обавезан и носи акценат: *sedandèsè ì pè, trièst ì osan, cetères ì òsmòj*.

4. Поред лексеме *sto*: *daje sto za jednu* P2 450, *sto škuda* P2 194, *za sto usroka* P2 29, *dvista* P3 168, Филиповић има и лексему *stotina*: *za devet stotina godina* P3 192, *sedam stotina* P1 140.

5. Код Филиповића је увек (*h*)*iljada*, никад *tisuća*: P2 *pet iljada* 252, *sto i osamdedet i pet iljada* 236; P3 *za hiljadu godina* 188.

Деклинабилност бројева.

6. Број *dva* и бројна заменица *oba, obadva*, се у тексту налазе као променљиви облици: *od ovih dvaju* P2 47, *od ovih dvaju grada* P2 47, *dvaju vojnika* P3 29, *dvaju sluga* 153, *od ovih dvaju sinova* P3 205, *od obadvaju* P3 6, 47, *obadvaju zakona* P3 6. Забележила сам три пута и облик датива *dvatam*: P2 *ukaza se dvatam redovnikom* 173, *reče dvatam sinovom* 247, *obećаше dvatam vlastelinom* 348. Облик *dvatam* налази се само код Филиповића (Маретић, н. д. I, стр. 235).

За лексему *dvi* женскога рода налазимо поред променљивих и непроменљиве облике: *dviju žena* P2 340, *u ovim dvima zapovidu* P2 51, поред *od dvi vrste* P2 35, 198.

7. Број *tri* се такође налази са двојаким облицима: *od tri vrste* P2 210, 291, поред *triju mladića* P2 78, *triu sakramenata* P3 12. Забележила сам и инстр. пл. *trima biljezi* P3 13.

8. За променљивост броја *četiri* има примера: *ostavi četirima* P2 410, *služi svim četirima* P1 195.

Слично је стање и код осталих далматинских писаца (Маретић, н. д. I, стр. 235). Ретко се деклинирају бројеви 5—10. Маретић наводи и један пример од нашег Филиповића: *svoju crkvi prilikuje desetima divicam* (Маретић, н. д. I, стр. 377).

§ 96. Речи са конјугацијом

Као што је познато, у морфологији глагола било је много мање промена него што је то случај код речи са деклинацијом. Самим тим, и разлике међу појединим дијалектима с једне стране, и разлике између дијалеката и књижевног језика с друге стране, нису крупне, нити издалека такве да могу послужити као критеријум за дијалекатска или говорна разграничења и бити носилац њихове дијалекатске индивидуалности.

У односу на савремени књижевни језик за Филиповићев говор може се констатовати следеће:

1. систем сложених и простих глаголских облика готово је адекватан савременом књижевном језику. Одступања чине: а) друкчији морфолошки склоп футура II (тип *budem radit(i)* место *budem radio*; б) честа употреба пуног облика помоћног глагола у перфекту и презенту (*jesam radio* место *radio sam*, *он јесѝ* место *он је*; с) далеко чешћа деклинацијска променљивост код глаголског прилога (*živine plazuće i letuće* место *živine koje plaze i lete*).

2. Разлику стварају и појединачни глаголи са друкчијим односом инфинитивне основе према презентској.

3. Разликују се и облици простог глагола *ići i* његовних композита. Према књижевном *idem, nađem* и сл. налазимо код Филиповића *idem, nađem* у Р2 и *idem, najđem* у Р1 и Р3.

4. Код Филиповића има и употребе краћег инфинитива.

5. Разликују се, видели смо, и одрични облици глагола *imati*. Књижевно *neimat* одговара Филиповићевом *neimat*.

6. Што се тиче система глаголског вида, поред констатације о скоро потпуној идентичности са видском системом књижевног језика и већине дијалеката, не могу се не споменути и извесне разлике. То су: чешћа употреба инфикса *-a-* место *-ava-* и *-iva-* (тип *ispunjati* место *ispunjavati*) и сл., затим, далеко чешћа употреба глаголских именица од свршених глагола (*uvridenje, ozloglašenje* и сл.), и најзад чешћа употреба сложеног итератива у ситуацијама где у књижевном обично стоји прост трајан глагол. (*raširuje* место *širi, ugasuje* место *gasi, pomrsuje* место *mrsi* и сл.).

Што се тиче односа према нашим двама дијалекатским територијама, ситуација је слична као и код фонетике и морфологије речи са деклинацијом. Филиповићев језик не одражава стање ни једне од ових области, ни ситуацију у РД, ни ситуацију у РБ које се пак, међусобно, у погледу неких глаголских особина, осетно разликују.

Већ смо видели, у одељку о фонетици, да Филиповића од говора РД и средње Далмације одвајају ове крупне разлике:

а) Готово доследно *-o* у радном придеву свих глагола код Филиповића, насупротив радном придеву на *-a* у РД и једној ареи средње Далмације и радног придева на *-io/-a* у приобалним далматинским говорима (исп. § 64 тач. 2.).

б) Употреба група *-jt-, -jd-* код композита глагола *ići* које налазимо неизмењене у Р2, којим се Филиповићев говор разликује не само од савременог књижевног језика, него и од говора у РД где је развијено *nađem/dodđem* и сл., и од говора у РБ где је развијено *najđem/dôjđem* (исп. § 65.).

в) Одрични облик глагола *imati*, који код Филиповића гласи *neimat(i)/neimat* а у РД и РБ *némat(i)/némat* (исп. § 53, тач. 4).

г) Но најкрупнију разлику уноси неједнакост инфинитивских основа код глагола треће Белићеве врсте, тј. инфикси *-ni-* односно *-ni-* код типа *potonut(i)* односно *potonit(i)*. Та разлика има вишеструки значај, како за историју језика тако и за карактер писане речи онога времена. Алтернацију *-ni-*, до чијег је уопштавања морало доћи врло давно — свакако пре доласка на Балканско полуострво, имају, поред словеначког (доследно), још и лужички дијалекти (исп. Wenzel Wondrak, Slavische Gramatik II, Gotingen, 1928, стр. 182—184), а од српско-хрватских сви икавски говори стационарани у средњој Далмацији или исељени из ње. Ја сам искључиво овај рефлекс чула стотине пута на великој територији од Мостара према мору до Заostroга (дотле сам

најјужније ишла), па скроз до Шибеника и Скрадина. Забележили су га и Ђ. Чустовић за Ливањско поље (н. д. стр. 196), Шупук за Шибеник (н. д. стр. 155), Томљеновић за Залеђе сењско (н. д. стр. 591), Маштровић на Нин (н. д. стр. 114), Рибарић за Истру (н. д. 119, за Водице, док га чакавци у суседству немају), Решетар за Молиску област (н. д. 223) и Георгијевић за бачки буњевачки (н. д. стр. 30). Даље од ове компактне арее имају га неки говори на северу наше земље. Ившић га цитира за посавски (н. д. II, стр. 70), Решетар за Бјеловар, Орашје, Вировитицу (Решетар, *der Stokavische* стр. 206), (чудно да га за средњу Далмацију уопште не помиње!). За западну Босну нема података, осим за РБ где је инфикс *-ni-*, према мојим испитивањима, доследан и стабилан.

Код Филиповића ови глаголи долазе искључиво са *-ni-*:

P1 *dosegnuti* 81, *otvrdnuti* 56, *taknuti* 27, *preminula* 71; P2 *poginut* 29, *namignut* 400, *odmetnuo* 127, *prignut* 59, *pritsnuo* 361, *pritsnuli* 358, *taknuti* 290, *zametnut* 195, *skinuli* 73, *okremuli* 91, *uskrsnuti* 45, чак и *iskorenuli* 20; P3 *padnuti* 4, *padnula* 9, *nametnuli* 3, *smaknuli* 16, *dignut* 13, *nadahnuo* 119, *taknuti* 120, *nametnuli* 3, *smaknuli* 16.

И код осталих далматинских писаца највероватније је да је заступљена иста варијанта, јер Маретић варијанту *-ni-* уопште не помиње, што би свакако учинио да ју је нашао. Али, међу примерима глаголског облика, цитираним у друге сврхе и на разним странама, наводи управо распрострањенију варијанту коју налазимо и код Филиповића. (Маретић н. д. II, стр. 6, 7, 12). Ја сам такође, читајући дела Бадрића, Матића, Качића-Миошића, наилазила само на морфеме са алтернацијом *-ni-*.

Ове чињенице упућују на један закључак, битан за карактер књижевног језика тога доба: код писаца са територије средње Далмације, где се данас говоре искључиво облици са алтернацијом *-ni-*, а тако је морало бити и у 18. веку, употреба облика са алтернацијом *-ni-* представља одређену с в е с н у књижевничку тежњу да се тако пише. Другим речима, варијанта *-ni-* била је књижевни узор оног времена коју су доследно спроводили и писци са територије где та варијанта није постојала.

§ 97. Остале карактеристике прегледаћемо према врстама и временима указујући на разлике које постоје у Филиповићевом говору према савременом књижевном језику и, уколико располажемо потребним подацима, у односу на дијалекатске територије РБ и РД.

1. Глаголи на *-ći* и *-sti*. Од ових глагола, код којих налазимо широк дијапазон алтернација у презенту, и од којих један број има и алтернативних инфинитива по трећој Белићевој врсти (тип *taći* поред *taknuti*) или *pasti* поред *padnuti*) поменућемо следеће:

а) глагол *reći*. Налазимо га само са основном *rek-*, тј. са инфинитивом на *-ći* у свим облицима. Ни у презенту ни у имепративу нема алтернација са секундарним *-ne*: P2 *rećem* 12, 43, 277, *rećeš* 37, 232, *da reće* 230, *reku* 101, 146, 291, 360, *reći* 39, 49, 54, *reko* (рекох) 32, *reče* 51, 69, *rekoše* 44, 233, *rećeni* 14, *rećeno* 34; P3 *rećemo* 16, *reku* 2, *reći* 37, 144, 183, 212, *rećimo* 8.

Од композита забележила сам само *da se odreђе* P3 33, *odreci se* P2 232.

Тако је и код осталих далматинских писаца за које Маретић каже: „*od reći mislim da se ne nalazi prez. rekнем, rekнеш* itd., *već samo rečem, rečеш* (Маретић, далм., II, стр. 6). У РБ сам међутим доследно слушала *da rekнем, rekнето* и сл., а ни у РД таква форма није непозната.

б) Слично је и са глаголима *steći, oteći, uteći*. Презент је *stečет* P2 17, 35, *stečеш* P2 389, *neka steče* P2 15, *oteče* P2 33, а императив *utesи* P2 69, P3 8, *utesите* P3 8.

в) Од *užеći* забележила сам само *užегу* P2 66.

г) Од *crći/crkнути*, за чији инфинитив нема потврде, нашла сам аорист *crče* P2 433.

Напоменула бих овде још два инфинитива за чије друге обличке могућности нема примера. То су *vrć (=vršiti)* P2 259 и *potеć (=potegnuti)* P2 74, који су утолико интересантнији што се иначе једносложни глаголи на *-ći* чешће налазе у варијанти са већим бројем слогова.

д) Глаголу *moći* презент има облике по првој врсти са променом *ž>r* или без те промене. Ови други су далеко чешћи. Исп. P2 *moreš* 19, 21, 24, 31, 63, *more* 12, 13, 35, 55; P3 *more se* 10, поред P2 *možеш* 24, 31, *може* 49, 51, 60, *можемо* 49, 50, *можете* 52; P3 *možеш* 11, *не може* 17, *може* 3, *можемо* 2, 5. Композита такође иде по првој врсти: P2 *da потоже* 360.

Тако је и код свих далматинских писаца (Маретић, н. д. II, стр. 6). Тако је у РД и целој средњој Далмацији, у Нину (Маштровић н. д. стр. 112) и Шибенику (Шупук, н. д. стр. 155).

У РБ, поред наведених облика, забележила сам и *nè tere, nè terето* и сл. Одрични императив је *нетој* P2 29, 49, 59, 63. (за потврдни императив, који је иначе редак, јер су сасвим изузетне и лексичке ситуације за његову употребу, немам примера). Облик *този* Маретић налази само код Сплићанина Терзића (н. д. II, стр. 240) Решетар у сплитском лекционару (Решетар, лекционари, стр. 166), а Даничић код писаца током целог XVI и XVII века. За нови облик *нетој/нетојте* прву потврду Даничић наводи из XIV века, дајући притом објашњење које се не би могло прихватити. Наиме, да се облику (*не*) *този* „избацује цијели слог *-zi* те се место њега domeће *j* у једнини и множини“ (Даничић, н. д., стр. 341). Од сложених, код Филиповића има потврђен само облик *потози* P2 38, 39, 115.

ђ) Глагол *pasti* постоји само са инфинитивом *padnut(i)* P2 28, 60, 263. Од такве основе изведени су радни придев: P2 *padнуо* 26, 36, 61, 66, 299, *padнула* 72, *padнуло* 66, 67, *padнули* 88, 211, 268, 296, P3 *padнуо* 182, *padнула* 9, и партицип префекта *padнуvši* P2 61 и футур *padнуćето* P2 153. Презент се међутим далеко чешће образује по првој врсти (старији облик) него по трећој: P2 *padeš* 37, 191, *ако pade* 60, 324, *pade se* 324, P3 *da padeš* 37, 192, поред *da padнето* 34. Аорист, пак, код Филиповића игнорише постојећу инфинитивну основу: P2 *pade* 288, *padосто* 299, *padoste* 377, *padoce* 271, 297, док је код осталих писаца има (Маретић, н. д. II, стр. 4).

Слично је и са сложеним глаголима: P2 *propadnut* 335, *propadoše* 335, 357, *propadeš* 335, *propadnu* 433.

Трећу фонетску варијанту за презент, гј. презент по трећој врсти са изгубљеним денталом, који се такође среће код Далматинских писаца поред прве две (Маретић, н. д. II, стр. 3—5) забележила сам у P2 238: *ispaneš*.

е) Сличног колебања има и код глагола *smaći*, *odmaći*, *potaći* и сл. Они имају инфинитив и презент само по трећој врсти, исп. *smaкнуt* P2 296, 297, 318, *sмакнуti* P3 16, 192, *sмакнет* P2 318, *sмакне* P2 298, а остале облике по другој врсти. Исп. аорист *sмакнуh* P2 232, *sмакну* P2 220, поред *таче* P2 385, *sмаче* P2 236, 263, 286, 318, 324, *sмакоше* P2 233, 299, радни придев *sмакао* P2 324, *odмакли* P2 140, *potакао* P2 377.

ж) Тако је и са глаголима *dići*, *uzdići*, *podići*; исп. *dignuti* P3 119, *uzdignut* P2 36, 134, *uzdigne* P2 37, 144, *iuzdignemo* P2 134, *izdigni* P2 36, 43, *podigni* P2 66, поред *diže* P2 38, *digoše* P2 220, *uzdigoše* P2 276, *digao* P2 182, 189, *digla* P2 269, *digli* P2 89, *uzdigli* P2 277, 283, *digavši* P3 181.

з) Такав је и глагол *pobeći*: *pobignut* P2 212, P3 9, *pobigni* P2 54, али *pobiše* P3 8. Затим и глагол *kleknuti*: *kleknuti* P3 56, *kleкну* P3 56, *klekneš* P3 170, поред *клече* P2 288, *клекао* P2 145.

и) Глагол *taknuti* и композита јавља се, међутим, само са облицима треће врсте: *taknut* (инф.) P2 88, *taknuti* P3 103, *tакнуh* P2 292, *tакну* P2 106, P3 32, 118, *tакнуло* P3 35, *tакне* P2 66, 193, 312, P3 24, *dotакните* P2 314.

ј) Глагол *ići* који се, бар према PJA, јавља доста касно (од XVII века) има код Филиповића само новији инфинитив: *ići*: P2 10, 11, 15, 72, 78, и P3 45, 47. О презенту овог глагола који иде или по првој врсти (тада је паралелан са старијим сложеним облицима *najdem*, *dojdem*), или по другој (онда му је паралелизам у облицима *podem*, *nadem*) било је речи напред (исп. § 65.).

к) Од *ukrasti* Филиповићева грађа пружа само облик аориста *ukradoše* P3 57, са презентском основом.

2) Глаголи образовани од корена *nes-* имају инфинитив увек на *-niti*: *donit(i)*, *ponit(i)*. Тако је не само код Филиповића, него и код свих далматинских писаца за које Маретић каже: „*infinitiv* на *-nesti* парг. *donesti* не *nalaze se*“ (н. д. II, стр. 4): *donit* P2 8, 42, 52, P3 17, *doničemo* P2 291, *podnit* P2 52, 54. Аорист ових глагола гласи *podнеше* P2 38, P3 33, *doneсоше* P2 43, 247, *podнесоше* P2 19, 43, 121, *odнесоше* P2 220, 233, 437. Тако је и у РБ и целој средњој Далмацији.

3 а. Неки глаголи који у савременом језику припадају петој врсти, код Филиповића се колебају између пете и друге, дакле између алтернације *-ati'et* и *-ati/-at*. Поред P2 *uzимат* 323, *uzимаš* 207, *uzима* 324, *uzима se* 111, *uzимато* 27, *uzimate* 265, *uzимају* 15, 11, P3 *uzимат* 29, *uzима* 3, *otима* P2 367, налазимо и P2 *uzимlje* 323, *uzимlješ* 373, *ne uzимlje* 193, *otимlje* 53, *otимlju* 265.

б) Други, пак, глаголи који у савременом књижевном језику припадају другој врсти, код Филиповића се колебају између ове и пете врсте. Поред P2 *parominjem* 256, *spominje* P2 88, *spominješ* се P3 181, *zaklinje* P3 32, Филиповић има у већем проценту P2 *spominjaš* 34, *spominja* 23, 142, *spominajte* 249, *spominjaju* 116, *spominjajte* 39, *proklinja* 248, 269, *proklinjate* 72, *ne proklinjaj* 284; P3 *spominjamo* 195, *ne zaklinja* 140, 352, *zaklinjaju* 220, *zaklinjajte* 222, *proklinjaju* 195, *proklinjajuci* 195.

За глагол *umirati* потврда има само по петој врсти: P3 *umiramo* 21, 95, 116.

Припадност петој врсти ових и сличних глагола позната је многим старијим писцима и споменицима (Даничић, ист. обл., стр. 266, 271, 282, 289, 296). Региструје их и Маретић код далматинских писаца за XVIII век (н. д. II, стр. 16—17). Данас је њихова промена по другој врсти далеко чешћа. Аналошки утицаји између ових двеју група са заједничким инфинитивом на *-ati* изменили, су дакле, припадност примарном типу презенте код многих глагола. Процес који је захватио врло широку територију — измена, наиме, има кроз од крајњег севера до крајњег југа, крајњег истока до крајњег запада — оставио је неуједначене резултате, како у погледу броја глагола обухваћених изменом, тако и у погледу врсте измене, тј. победа наставака прве или победе наставака пете врсте.

Арее са доследно спроведеном јединственом алтернацијом нема. Али је ипак јасно, да је на истоку продорнија алтернација *-ati/-am* исп. *iskam, diza, stiza* у дијалектима источне и јужне Србије (Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 491—492). На западу, пак, срећемо чешће *-ati/-em* (која често доводи и до новог односа *'ati/-'em* Исп. *doživljem, kupljem, zidem, gadem, sipljem*, облицима који се чују у источној Херцеговиним (Ружичић, Плевље, стр. 150), Пецо (н. д. стр. 151), Решетар (der Stokavische, стр. 208).

4 а) Глаголи изведени од основе *че-* имају презент образован аналошки према презенту *изтет*. Исп.: P2 *роџтет* 45, *роџтес* 39, *роџте* 49, 74, *роџти* 58, 282, 284, 352, *заџте* 38, 41, *заџтето* 34, 36, *засті* 49, 75; P3 *заџти* 17, 160, *заџтито* 9. Према њему је образован инфинитив *роџмати: роџта* P2 73, 423.

б) О глаголима треће Белићеве врсте на *-nuti/-net* и њиховом значају за дијалекат и правилно разумевање књижевног језика оног времена било је речи напред, исп. § 96, тач. г.

5 а) Неки глаголи који у савременом језику иду по петој врсти (тип *-avati/-avam*) код Филиповића имају алтернацију по четвртој врсти — према глаголима типа *davati/dajem*: P2 *обеџајет* 37, *обеџаје* 29, 81, 86, 138, 184; P3 208; P2 *обиџаје* 204, 220, 381, 432, P3 197; *zaklinjaje* P2 223, *pedipsajem* P2 335, *pedipsaje* P2 108, P3 192, (поред *pedipsa* P2 265, 291), *иџгаје* P2 434, *потанјкајет* P2 29, *потанјкаје* P3 29. Тако је и код осталих писаца (Маретић, н. д. II, стр. 17). Слично је и у РБ и РД. Облици *vinčaje, skončaje, običaje, zadržaje, približaje, mišaje* и сл. циркулишу у оба пункта.

б) Четвртој врсти припадају код Филиповића и глаголи *dospit(i)*, *bđit(i)*, *vapit(i)*. Исп. *dospijuju* P2 18, P3 24, *dospije* P3 142, *bđije* P2 289, *vapije* P2 32, 54, 66, *vapi'u* P1 43, 146. Сложен глагол *zavapiti*, међутим, иде само по шестој врсти; *zavapi* P2 76, 77, 360, P3 113, 141. Колебања има још код глагола *razumiti(i)* *razumti se* P3 28, *razumiš* P2 41, поред *razumtije se* P3 186. Код истог глагола колебања има и у трећем плурала презента између пете и шесте врсте, што је свакако последица једнакости осталих лица сингулара и плурала икавског облика овог глагола са глаголима шесте врсте. (*razumiti/razumim*, *misliti/mislim*). Исп. (*oni*) *razumte* P2 18, *oni razumte* P3 6, и *razumtiju* P2 59, 81.

б а) Данашњем књижевном *živ(j)eti/živim* (ст. сл. *жѣиѣи/жѣиѣо*) у већини икавских говора одговарају облици *živit(i)/živem*. Тако је у РБ, РД и целој територији средње Далмације, тако је у Мостару (поред презента *živim*, Милас, н. д., стр. 73), Липи (Марковић, Анчић, стр. 118) па и ван икавских ареа, у Дубровнику (Будмани, н. д., стр. 175) Лепеници (Павешкић, н. д., стр. 377), Варешу (Жуљић, н. д., стр. 669—670), Очевију (Куна, Ластрић, н. д., стр. 159. Само у Нину је *živiti/živim* (Маштровић, н. д. стр. 112).

За далматинске писце Маретић констатује слично, наиме наводи облике *živim*, *živeš*, *živući*, уз напомену да облика *živim*, *živiš*, није нашао. Инфинитив им је само *živit(i)*, р. пр. *živio/živila* (Маретић, н. д. II, стр. 13). Старог типа инфинитива код далматинских писаца дакле нема, али су га испитивачи икавских говора забележили. Ивишић је у Ст. Перковцима чуо *žit* (н. д. II, стр. 62), а Решетар наводи да је само од једног православног сељака из околине Чазме чуо *živsti* (Решетар, *der Stokavische*, стр. 203).

Код Филиповића инфинитив је, као што се може очекивати, само *živit(i)*: P2 *živit* 42, 225, *oživit* 104; P3 *živit* 26, 33, *živiti*, 5, 8, 27, *živili* 37 итд.

Презент му је двојак. Поред чешћег: P2 *živem* 120, 222, (*misnik*) *žive* 288, *živu* 48, 61, *živući* 37, 120; P3 *živem* 144, (*da on*) *žive* 32, (*da duša*) *ožive* 18, *živu* 6, 28, *živući* 5, 33, налазимо ређе: P2 *živi* 84, 283, 432, 437; P3 *živim* 20, *živi* 6, *oživi* 6, 7 итд.

б. Старо стање сачувано је и у презенту *primem* који је везан за нови инфинитив *primiti*. Код Филиповића налазимо: *primiti* (доследно) P3 7; *primem* 39, *da primeš* 38, 76, 434, *prime* 75, *prihu* 75, 79, 196, 298; P3 *primu* 10, 11, 24, *primiše* 31, поред ређег P2 *primiš* 77, *primi* 15, 91, 289. Тако је и код далматинских писаца старији облик далеко чешћи (Маретић, н. д. II, стр. 14). Данас се, међутим, старији облици само спорадички чују у РД и средњој Далмацији, а у РБ га нисам уочила уопште.

Овај необични однос *-iti/-em* који налазимо код фреквентних глагола *živiti/živem* и *primiti/primem*, однос који се не поклапа ни са једном од седам алтернација у систему, вероватно се овде задржао и даље, подржаван односом глагола типа *digniti/dignem*, што је такође *-iti/-em*, са којима има углавном исту ареу простирања.

7а. Глагол *sumnjati*, за чији инфинитив нема потврде, има облике по седмој врсти *sumnjiš* P3 182, *sumnji* P3 17, 27, 40.

б. Облику *zaspati/zaspim* у савременом књижевном језику одговарају облици овог глагола по другој врсти: исп. *zaspе* (3. I синг.) P3 173, *da zaspето* P3 173.

в. Однос *jahati/jašem* код Филиповића је *jašiti/jašem* који је свакако новији, и изгледа широко прихваћен у икавским говорима. Тако је у РБ и РД, Шибенику (Шупук, н. д. стр. 155), и Нину (Маштровић н. д. стр. 166). Код Филиповића је *sjaši* P3 107 *jaši* P3 137, *jašаше* P3 173, *jašиче* P2 81, 92 и *jašiti* P2 91.

8. Напоменућемо најзад, у оквиру излагања о односу између инфинитивне и презентске основе да код глагола *dati* преовлађују у презенту новији облици, тј. од основе *dad-* образоване према трећем лицу плурала *dadu*. Проширење се изгледа јавља од XIV века (исп. Марковић, н. д. стр. 128): *da dadem* P2 36, *dadeš* P2 39, 94, 408, 448, P3 36, *zadadu* P2 299, *zadadeš* P2 400, *da pridade* P2 388, *da se udadu* P2 347, поред ређег: *daje* P3 31, *daju* P2 61, P3 6, 9. Основа *dad-* налази се и у аористу: *zadadoше* P2 297, P3 11, *dadoше* P3 14, 28.

Проширење *-du* пренело се у треће лице плурала код глагола *znati* и *imati*. Поред *znaju* P3 25, 27, *poznaju* P2 413, P3 18, 27, *imaju* P2 6, 17, 27, *neimajući* 27, чести су код Филиповића и облици *znadu* P2 11, 61, 104, 133, 284, P3 128, *znadući* P2 43, *poznadu* P2 58, 409, *imadu* P2 10, 15, 23, 28, 40, 183, P3 26, па и *valjadu* P2 45, 80, 82, 388. Продор инфикса *d* почео је и у остала лица ових глагола. Поред чешћих *znат* P2 56, 94, 288, P3 14, *znа* P2 293, P3 4, *znато* P2 59, *znате* P2 63, P3 28, налазимо P3 *znade* 182, *imade* P3 124, 125.

Облика *znадет*, *dadет* и сл. има у РБ и РД.

§ 98. Насиљавци за образовање облика

Презент

1. Наставак *-и* у првом лицу презента имају поред познатих глагола *hoći* и *тоги* још и *velju*: P2 55, 61, 123, P3 25, 33, 120. Интересантно је да се овај наставак задржао још и у XVIII веку код неких писаца и ван поменутих глагола. Маретић, наиме, наводи: *govoru*, *volju*, *vidu*, *velju*, и сл. код Матића, Бановца, Качића и Мацуката. (Маретић, н. д. I, стр. 239).

2. Треће лице презента глагола треће и седме врсте у делима далматинских писаца јесте наставак *-е*. Наставак *-и* налази се иначе у икавским говорима. Наводе га Шупук за Шибеник (Шупук, н. д. стр. 155), Ившић за посавски (н. д. II, стр. 63), Рибарић за Истру (н. д. стр. 119), С. Георгијевић и Поповић за бачки и буњевачки (н. д. стр. 30; н. д. стр. 133).

Код Филиповића налазимо: P2 *nose* 409, *nastoје* 10, *ljube* 29, *топе* се 328, *vide* 61, *čине* 66: P3 *држе* 4, *говоре* 4, *стиде* 2, *не боје* 14, *суде* 2, *изгоре* 14. Облик *трџи* је од глагола *trkати/trčет* (P3 59).

У РБ наставка *-и* нисам чула, у РД врло ретко.

Императив

1. Нема никакве разлике између данашњег образовања и образовања у Филиповићевом језику.

Напоменула бих само да глаголи са дугим вокалом испред наставка *-ју* у трећем лицу плурала презента имају наставак *-ји* (= *jimo, jite*) у императиву: *podaji* P2 98, 100 (више пута) *daji* 15, 47,. Исти је и наставак у *obećaji* P2 222.

2. Код глагола типа *riti/rijet* Филиповић обично пише јоту: *ne ubij* P2 126, 284, 297, *izbijte* 284, *izbij* 126, али *razbi* P3 146.

3. Примера за треће лице има мало. образује га везником *neka* и презентом употребљеног глагола: P2 *neka dobije* 50, *neka čine* 64, *neka odbaci* 48.

Интересантно је образован императив у примеру *neka bude gorit* P2 15.

Прилог времена садашњег

Напоменули бисмо у вези са овим обликом следеће:

1. да су облици са *-и* код Филиповића доследни,

2. да одступања у образовању има код неких глагола VI и VII врсте, тј. код глагола са наставком *-и* у презенту код којих место наставка *-ећи* налазимо *-ући*, што је свакако аналошког порекла: Исп. *živine plazuće i letuće* P2 318, *ogrlicu gorući* P2 243, *od sumpora goruća* P2 243.

Таквог одступања има и код других писаца. Маретић, наиме, наводи примере и за обрнуту појаву, тј. наставак *-ећи* место *-ући* од глагола I—V врсте: *grizećega, brineći*, поред *uzdržući, izvršuci*, и сл.

3. Да је честа употреба овог прилога у атрибутивној функцији, и тада разуме се има деклинацију: P2 *knjige leteće* 352, *ishodeći dimi* 329, *smrdećim ognjem* 319, с *pribivajućim* 292.

Инфинитив

У вези са овим обликом напоменућемо само два момента:

1. Филиповић употребљава и дужи и краћи облик инфинитива, тј. облик са *-и* и без *-и* и то на овај начин: дужи у P1 *uskrsnuti* 10, *iskorenuti* 19; P3 *ljubiti* 17, *moliti* 18, *viditi* 14, 17, *bižati* 15, 20, краћи у P2 *uzdignut* 36, *živiti* 7, *primit* 18, *pivat* 46, *moliti* 33, *padnut*, 47; *ličit* 31 итд. итд.

Оваква доследна двојакост показује сасвим убедљиво да је Филиповић био свестан разлика у појединим језичким цртама и да је пишући брзо шта ће од дијалекатске разноликости да одабере за свој писани језик. Овакве доследности, међутим, нема код глагола на *-ћи*, нарочито једносложних. У истом делу има и краћих и дужих облика. Исп. P2 *doć* 2, *nać* 6, 22, *poć* 7, *izać* 24, поред *ići* 14, 48, *reći* 49, *moći* 44 и P3 *moć* 4, поред *moći* 8, *unići* 3, 17.

И у РД и у РБ данас доминира само краћи инфинитив.

2. О глаголима III Белићеве врсте напоменули смо више пута да имају инфикс *-му* код далматинских писаца (па и код Филиповића) насу-прот инфиксу *-ни-* који представља типичну особину говора средње Далмације.

Аорист

Не разликује се по наставцима од књижевног језика. Интересантно је да је и код Филиповића и код далматинских писаца често употреба овог облика и од трајних глагола. Исп. код Филиповића: P2 *pisa* 46, *blagova* 38, *plaka* 42, *pivaše* (Зпл.) 75, *činiše* 28, *iskaše* 48; Pk *trpiste* 150, *virova* 27, *nosiše* 17.

У РБ, а нарочито у РД, аорист је редак облик. Приповедачко време у овим крајевима јесте императив.

Имперфекат

1. Маретић је код нашег Филиповића, и само код њега забележио имперфекат са наставком *-a(h)to* у 1 лицу пл.: *bijamo*, *nahodamo*, *mogamo*, *govoramo* и сл. У P2 и P3 овакве облике нашла сам само код глагола *biti*: *bijamo* P2 67, *bijahmo* P3 36, 18.

Иначе, имперфекат на *-(h)to* чест је облик код М. Дивковића (исп. Ђорђевић, н. д. стр. 5).

2. Код неких глагола II и V врсте имперфекат је направљен од презентске основе: *zoviše* P2 5, 7, 28, 42, 75, *zovijaše* P2 13, *imadiše* P2 76, 100, 276, *znadiše* P2 44, 28, *dadiše* P2 18, 35, 64, што се такође налази код других писаца. (Маретић, н. д. II, стр. 15).

3. Поред наставка за облик *-i-* (< *-ћ-*) Филиповић употребљава напореда и наставак *-ia-* (*-ija-*) као што је и код осталих: *hotijaše* P3 28, 33, *imadijahu* P2 128, 415, *hotijahu* P2 120, 220, *nektijaše* P2 5, 8, 19, P3 7, 5, *nehtijahu* P2 5, 30, *kunijaše* P2 220, *grizijahu* P3 173, *gorijaše* P2 17, 19, *prosijahu* P2 35, 37, поред *ljubljahu* P2 15, *trbljahu* P2 17, 35.

4. Помоћни глагол *biti* има два облика за имперфекат: *biše* (чешћи) P2 8, 10, 13, P3 14, 18 и *bijaše* P2 35, 42, P3 14, 16,

Остали се облици образовања поклапају са облицима у књижевном језику. Ево нешто потврда: P2 *idase* 15, 18, *idahu* 7, 11, *pivaše* 80, 83, *držahu* 32, 15, *nahodaše se* 48, *ljubljahu* 19, 44, *moljaše* 15, 18, *govoraše* 50, 51

У РД и РБ имперфект се као ни аорист више не употребљава.

Трпни придев

1. Трпни придев глагола сложених са *ići* среће се искључиво у старијем облику, тј. од основе *šd-*: *došastoga* P2 8, 35, 41, *došastomu* P2 5, 9, *našastomu* 18, 20, и *prošastih* P2 45, 82, 90, и сл. у безброј примера.

Ови су облици сасвим обични у XVII веку. Новије *nađem* јавља се, према RJA тек од XVIII века (исп. код С. Марковића, н. д. стр. 122). У осталим случајевима трпни придев се образује као и у савременом

језику наставцима *-en, -n, -t*, с том разликом што је наставак *-t* код Филиповића чешћи. Ево нешто примера за употребу наставка *-t* код глагола четврте врсте где се најчешће јавља: *otrovat* P3 35, (поред *otrovana* P2 18, 114), *dobitog* P2 9, 43, *dobitu* P2 18, 21, *pridobit* P2 81, *zlamentovata* P2 41, 48, *darovato* P2 25, 35, 37.

Код глагола пете врсте има као и у књижевном језику паралелизма у употреби наставка *-n* и *-t*: P2 *data* 11, 15, *dati* 18, 45, *pridodata* 11 поред: *danoga* 18, *danotu* 66, 81, *obećani* 18, 19, *obećanoga* 46, поред *obećatoj* 18, 48, *pozvani* 16, 32, *prognat* 8, 64, *prognanotu* 8, 9, поред *prognatotu* 48, *istiranoga* 49, 70.

У РБ и РД је слично стање. Забележила сам *pripit* (уз некога), *kõvat*, *prõdat*, *donita* и сл.

Глаголски прилог прошли

1. Готово да нема никаквих разлика у образовању овог облика у односу на данашњи књижевни језик, једино што у тексту код Филиповића нисам наишла на облике без *-ši*: Исп. P2 *davši* 40, *poželivši* 31, *razumivši* 28, *pridobivši* 49.

2. Од глагола *peћи* забележила сам облик *rekši* само на једном месту: *rekši* P2 24, поред *rekaõši* на истој страни.

§ 99. Сложени облици

Перфект

Образовање перфекта потпуно одговара нормама савременог књижевног језика. Разлике има само у томе што се код Филиповића енклитичко је налази иза заменице за свако лице: *kad se je* P2 34, 32, *ovo se je* P3 13, *vidilo se je* P3 28, и сл. и што често, место енклитичког, употребљава пун помоћни глагол: *Vog jest naredio* P3 4, *služio se jest* P3 4, *jest utro* P2 62, *jest postavio* P2 62,

Плусквамперфект.

Плусквамперфект није код Филиповића чест облик. Састоји се од имперфекта *bijah*, *biše* (или од перфекта истог помоћног глагола, што је далеко ређе) и радног придева: исп. P2 *biše užgao* 13, *biše dao* 66, *biše obećao* поред *bili ste pridobili* P2 28.

Футур I

И футур I је потпуно идентичан облику у савременом књижевном језику. Ево нешто потврда за облике које Филиповић некад пише са *-t* испред морфеме *ću*, *ćeš*, некад без њега: а) *saranitće* P2 48, *dilovaću* P2 37, *viditćemo* P2 62, поред б) P3 *osloboditće* 5, *istomačitće* 7, *zapovuditće* 33,

Једина одступања чине образовања са пуним обликом инфинитива на *-ti*: *roginititće* P2 7, *radnutitćemo* P2 18, *primititće* P2 13, *ukrastitće* P2 119.

Код глагола на *-ći* футур некад гради облик одбацивањем морфеме *-ći*: *naćemo*² P2 52, *doće* P2 15, 82, *otići* P2 32, поред *doćiće* P2 138, *otići će* P3 13.

Футур II

То је једини облик којим се Филиповићев језик разликује од морфолошке глаголске системе у књижевном језику данас. Гради га, као и сви далматински писци, презентом глагола бити и инфинитивом: P2 *ako budeš mislit* 227, *koji bude taknut* P2 290, *ako bude odlučit* P2 48, *ako ne budemo živit* P2 130, *ako se budemo branit* P2 333.

Овакав облик у РД и РБ нисам забележила, али су га у околним говорима забележили други испитивачи, Брозовић за Фојницу I (н. д. стр. 380) и Жуљић за Вареш (н. д. стр. 574).

4. Потенцијал

У потенцијалу очувани су облици помоћног глагола: P2 *bismo bili* 50, *bismo činili* 50, *biste plakali* 104, *biste sargišili* 38, P3 *imali bismo* 39, *bismo začuli* 35, *rekli bismo* 210.

Други потенцијал је редак: P2 *bio bi se obratio* 37, *bila bi ju izgubila* 71.

§ 100. Помоћни глаголи

1. Од савременог књижевног језика одступа једино глагол *hteti*, који се код Филиповића, као и код осталих писаца, јавља са две основе: *hoti-* (у афирмацији) и *hti-* (*kti-*). Глас *h* нигде није испуштен.

hoti: P2 *hoti reći* 52, *hoti staviti* 11, *bi hotio* 31, 35, 56, 28, *hotijući* 28, 45, 47; P3 *hoti ukazat* 5, 13.

hti: (*kti*) *nekti* P2 43, 47, 86; *nektiše* 289, *nektijući* 28, 49, 58, *nektijaše* 33, 27.

2. Глагол *jesam*, чији се облици иначе сасвим подударају са облицима у књижевном језику, у трећем синг. презента има само облике без *e*: *jest* P2 3, 7, 9, 64.

§ 101. О систему глаголског вида биће детаљније речи другом приликом, када се прикупи више података из живог народног говора РД и РБ. За сада ћемо указати само на три момента, претежно морфолошког карактера: 1) Инфикс *-a-* је за образовање итератива чешћи него у савременом књижевном језику у коме обично стоји инфикс *-ava-*: P2 *približa se, razrušaš* 314, *razruša* 434, *ispunja* 248, *ispunjući* 294, *ne ispunjaju* 298, *izmožaju* 73, *izmožajte* 348, *običaju* 103. 2) Филиповић често употребљава итератив и у ситуацијама где у савременом језику стоји трајан глагол: P2 *dopuštaš da zadržuje* 297, *ova ljubav porada se* 47, 74, *Boga uvriđuju* 73, *vatru ugazuje* 110; P3 *ne raširuje* 27, *ne pomrsuje* 7. 3) У Филиповићевом језику обичне су глаголске именице од тренутних глагола: P2 *zabiliženje* 80, 85, 97, *posinjenje* 45, 70, *učinjenje* 17, 21, P1 *porviđenje* 42, *raširenje* 60, *priporođenje* 16.

АНАЛИЗА ФИЛИПОВИЋЕВОГ ЈЕЗИКА КАО ЦЕЛИНЕ И ИКАВСКИ ГОВОРИ

§ 102. Ово је била детаљна анализа Филиповићевог језика. Све црте обрађене у овој анализи, нису, разуме се, диференцијалне, тј. нису све битне за одређивање дијалекатске индивидуалности његовог говора. Неке од њих, видели смо, заједничке су и у другим икавским говорима. Друге се пак, оштро издвајају од говорних особина места у којима се кретао.

У покушају да прецизније одредимо место Филиповићевом језику међу иначе врло разуђеним икавским говорима, задржаћемо се, рељефности ради, само на оним цртама које су битне за његову индивидуалност и које би, према томе, требало да му одреде припадност једном или другом икавском говору. То су ове црте:

1. Рефлекси група **tj* и **dj*. Ови рефлекси указују на чисту штокавштину Филиповићевог језика.

2. Рефлекси група **stj* и **zdj*. Код Филиповића су двојако супституисане, али је анализа ипак утврдила да он, као и други далматински и босански писци, тежи да пише штакавски и да су му шћакавизми омакли у оним категоријама које нису морфолошки довољно изоловане и уочљиве.

3. Акценатски систем. Анализа графије утврдила је само делимично одлике његовог акценатског система. Наиме утврдила је: а) пренесеност акцентуације у речима са доследно кратким слоговика у двосложним и делом тросложним речима. У вишесложним речима и мањем броју двосложних речи са кратким слоговима акценат је највероватније био непренесен: б) одлично чување дугих слогова, акцентованих и неакцентованих, чији квалитет интонације није било могуће идентификовати; с) предсонантска дуљења извршена су; д) појаву кановачког дуљења, нарочито у вишесложним речима.

4. Замена јата. Доследно је икавска.

5. Глаголи треће Белићеве врсте имају у основи само алтернацију ~~-ти-~~ испред инфинитивног наставка.

6. Судбина *-l-* на крају речи и слога такође показује раскорак између тежње да се пише на одређени начин и онога што се спонтано носи у себи, недовољно изразитог да би се могло кориговати. Тако Филиповић, поред облика *tejaci* и ретких облика радног придева на *-a*, доследно има *-o* на крају речи и слога.

7. Одречна морфема глагола *imati* доследно гласи *neimati* у свим глаголским облицима.

8. Групе *jt* и *jd* у глаголима сложеним од *ici* и прости облик истог глагола. Група *jt* доследно је еволуирала у одређену меку африкату. Група *jd*, која је иначе, поделила икавске говоре, у Филиповићевом језику показује још једну интересантну, тачније карактеристичну особину. У Р1 и Р3 је доследно употребљена у старијем стању, и у вези с тим, употребљени су и одговарајући старији презентски облици простог глагола *ici*. У Р2, пак, јотованој супституцији ове групе одговара и аналогичном створена јотована фонема презентске основе овог глагола.

9. Инфинитив на сличан начин употребљава двојако: у Р2 краћи облик у Р1 и Р3 дужи.

10. Ново јотовање и нова деklinација. Резултати новог јотовања и резултати свођења деklinационих наставака, који иначе деле готово све наше дијалекте, па и икавске говоре, не могу овде послужити као диференцијални. Процеси су, наиме, у Филиповићево време били у току. Рећи ћемо само, потпуности ради, да је процес новог јотовања и у Филиповићевом језику морао бити извршен код лабијала и дентала, али да су уснени сугласници остали незахваћени.

Што се тиче парадигме именица, она показује да је Филиповићев језик, у поређењу да језиком својих савременика, био најархаичнији. Процес продирања дуалских наставака и уједначавање три карактеристична падежа захватио је у већој мери само именице женског рода треће врсте (тип *kost*). Генитив множине већ се увелико био стабилизовао у новом облику у све три деklinације.

11. Парадигма заменица и придева. Парадигма ових речи показује да је процес развијања у духу најновијих штокавских говора почео најпре у оквиру ових морфолошких категорија.

§ 103. Које говору, тј. ком дијалекатском типу припада овај и овакав Филиповићев језик?

Већ у току досадашњег излагања и анализе указивали смо на разлике које постоје у карактеристичним цртама између Филиповићевог језика и говора у којима се родио, живео и деловао. Прегледности ради, изнећемо овде, на једном месту, оне црте карактеристичне за поменуте говоре, које се не подударaju са оним у његовом језику.

1. Говор РБ, дакле говор Филиповићевог места рођења има ове особине непознате Филиповићу: Познаје чакавску супституцију старе фонеме *d'*; композита галгола *ici* има најмлађе фонетске варијанте *đjet*, *ndjet* и сл.; акцентуација је најновија, без трагова непренесених акцената и без кановачког дуљења; ново јотовање извршено је у свим

позицијама: одречни облик глагола *imati* гласи *nemati/nemat*; аорист није чест облик, имперфекта нема.

2. Макарско приморје, где је Филиповић провео рану младост, такође се не уклапа у Филиповићев језик. За Макарску су карактеристичне, између осталих, ове особине: доследно нова акцентуација, без трагова непренесених акцената и без кановачког дуљења, доследни су облици *dođem, nadem, idem*; доследна алтернација *-ni-* у основи глагола треће Белићеве врсте; радни придев је спрега типа *doša : bija*. Доследни су облици *nemat/neman*; ново јотовање извршено је у свим позицијама, плуралски наставци су *-im, -am* (односно *-in, -an*), доследан је и краћи инфинитив, шћакавизам доследно стабилан.

3. Говор РД и Сињске крајине где је Филиповић провео рано детињство и око четрдесет година зрелог живота, где је и умро, умногоме се подудара са говорним типом Макарске, а то уједно значи да се у тим цртама разликује и од Филиповићевог језика. Одступања су једино у томе што је РД и цела Сињска крајина доследно штакавска, и што има доследно фонему *-a* уместо *-л*, на крају речи и слога, дакле радни придев типа *doša/bija*.

4. Говор Шибеника, где је Филиповић провео првих десет година службовања, идентичан је са говором Сиња и РД, сем што у неким деловима старог града још има трагова непресених акцената, чега је раније морало бити свакако више.

Филиповићев говор, као ц е л и н а не одражава дакле, ни један од говора ових области за које бисмо логично могли очекивати да их у његовом језику идентификујемо. И не само то, Филиповићев језик, видели смо, има и таквих црта које никада, ни у ком временском периоду, нису могле бити особине далматинских говора. То су, сасвим поуздано, инфинитив са алтернацијом *-ni-* код глагола треће Белићеве врсте, радни придев *došao* и можда одречни облик *neimati/neimat*.

§ 104. Познато је да су многи икавци, током XVI и XVII века напустили своје домове у средњој Далмацији, далматинској Загори и западној Херцеговини. Тако је дошло до сеобе нашег живља у Молиску област јужне Италије, затим у Истру, и касније до сеоба Буњеваца у Лику и Бачку. Филиповићев језик, међутим, не налази се ни у једном од ових дијалеката.

Молиски одвајају ове црте од Филиповићевог: молиски има трагове чакавског, тј. има спорадично *ј* и *д*; зна за *ја < је*. у изолованим лексемама; чува групу *čr-*; зна за *vazeti* м. *uzeti*; има врло неуједначен облик радног придева на *ā, ā* и без крајњег *-л*; зна за инфикс *-ni-* код глагола треће Белићеве врсте. Остали подаци недостају.

Рибарићев истарски икавски одскаче овим разликама: специфичном акцентуацијом која није ни стара ни нова, али која је у време њиховог боравка у Далмацији највероватније била стара; скраћивањем свих поста акценатских дужина; специфичним рефлексом старог *d'* (супституисаног спорадично са *ј* и *џ*), чувањем групе *čr*; инфиксом *ni*;

неизмењеношћу група и *jt-* и *jd-*; доследном заменом *-l* на крају речи и слога са *-a*; доследним новим јотовањем; непознавањем¹ имперфекта.

Бошковићеви штокавци икавци јужне и југозападне Истре, иако детаљно описани само што се тиче рефлекса старих група *tj*, *dj*, *stj*, *zdj*, *skj*, *sgj* и што се тиче пренесености односно непренесености акцената, не поклапају се са Филиповићевим језиком у акценатском погледу: не подударају им се особине неакцентованих дужина и, код више истарских села, ни начин преношења нових акцената нарочито на кратак претходни слог (код неких села ни рефлексни поменутих група).

Буњевачки залеђа сењског, исељен из средње Далмације, има ове особине непознате Филиповићевом језику: доследну најновију акцентуацију без кановачког дуљења, *ja* за *jě* у карактеристичним позицијама, *-a* за *-l* на крају речи, потпуно спроведено јотовање и доследан инфикс *-ni-*. За одречан облик лексеме *neimati* недостају подаци.

Бачки буњевачки не зна за Филиповићеву делимично непренесену акцентуацију и за његово кановачко дуљење. Не зна ни за Филиповићево *neimati*, ни за карактеристичан облик *tejacı* иако им се остале замене крајњег *-l* подударају.

Лички се буњевачки својом најновијом акцентуацијом² без кановачког дуљења, својим типом радног придева и супституцијом крајњег *-l* такође не уклапа у говор нашег писца.

Иако наведене диференцијалне црте свакако не представљају једине разлике између језика нашег Филиповића и говора поменутих територија, ипак су оне сасвим довољне да потпуно и с к љ у ч е припадност Фикиповићевог језика било ком од наведених говорних типова.

§ 105. Какав је био однос Филиповићевог говора према босанским икавским говорима? И оваква паралела имала би свог оправдања, иако је, видели смо, његов боравак у Босни био ограничен на кратке периоде његових мисионарских делатности. Поређење са босанским говорима изискује више фактора. То је најпре одрични глагол *neimati/neimat* за који смо констатовали да представља само босанску особину (исп. § 53, тач. 4). О другим моментима у вези са потребом овог поређења (о питању састава становништва, миграција и карактеру књижевнога језика) биће речи касније.

Босански икавски говори спадају међу досад најслабије испитане говоре. Подаци о чворним цртама за многе икавске области ове покрајине недостају. Осим тога, оазичан и раштркан распоред појединих црта никако не могу пружити јасну представу о континуитету њиховог развјетка и географском простирању одређене језичке појаве или процеса. Ипак, с обзиром на расположиве податке можемо констатовати следеће: мада се свака од карактеристичних црта Филиповићевог језика, појединачно узета, може убицирати на босанском тлу — ипак, узете све з а ј е д н о, у склопу једне целине, не уклапају се ни у један босански говорни тип.

Видели смо које црте одвајају Филиповићев језик од говора његовог родног места и његове околине. Погледајмо и остале икавске говоре и црте које их одвајају од говора нашег писца.

1. Западнохерцеговачки говори. О икавским говорима ове територије, тј. од Посушја (које је на тремећи Далмације, Босне Херцеговине) према Мостару нема много података, али довољно да се искључи припадност Филиповићевог језика његовом типу. Те разлике (према мојим испитивањима) чине: нова акцентуација, инфикс *-ni-* код поменутих глагола, морфема *nemat/nemat* на целој територији и радни придеви *bijo/doša* (од Посушја према Имотском) *bija/doša* (од Сиња према Лишцици, на 20 км од Мостара) и *bijo/došavo* (у селима северозападно од Мостара).

2. Са мостарским говором се Филиповићев језик не слаже у погледу акцентуације и одречне морфеме глагола *imati* који у Мостару гласи *nemat/nemat*.

3. Од говора Ливањског поља, са којим иначе има доста заједничких елемената, неподудараче постоји у овим цртама: ливањски има доста екавизама (*devojkа, dever, bežati, odelit*), иако екаваца у близини нема; поменути глаголи имају инфикс *-ni-*; императив (само) глагола *roći, naći* и сл. гласи *pojte, najte* и сл.; треће лице презента глагола VI и VII Стевановићеве врсте имају наставак *-и* место *-е*.

4. Ни Ружичићеве говори долине Лашве, Травника, Горњег Вакуфа, Бугојна, затим Јајца, Бањалуке, Кључа и Приједора не подударачу се са Филиповићевим типом говора. Они, наиме, сви имају најновију акцентуацију (са изузетком ушћа Раме и Јабланице где се још чувају трагови старе). Имају затим (Ружичић не прецизира да ли сви) и заменичке генитиве множине на *-а* или *-и* (*njiha njija, za njihи od oviји* и сл.). Говор Лашве одскаче од овог, а то значи и од Филиповићевог још и познавањем чакавске супституције старог *dj*.

5. Да напоменемо на крају још и посавски говор. Иако територијално далеко ван области у којима се Филиповић кретао, он интересантно, има доста заједничког са Филиповићевим језиком. Од поменутих диференцијалних црта разлику међу њих уноси само инфикс *-ni-*, распрострањен на готово целој територији посавског. Подаци за глагол *nemat* недостају.

Филиповићев језик, дакле, као д и ј а л е к а т с к а ц е л и н а, не уклапа се ни у један досад познат икавски говор. Питање, према томе, још увек остаје отворено: шта представља његов језик?

§ 106. Већ у току излагања, анализирајући Филиповићев језик и поредећи га са језиком његових савременика, далматинских и босанских писаца, констатовали смо две битне чињенице, које се, у овој ситуацији када је реч о карактеру његовог језика, никако не смеју губити из вида. То је, прво, чињеница да Филиповићев језик није у сва три његова дела потпуно једнак. Разлике нису бројне — ради се само о двема цртама — али карактеристичним како по самим цртама које иначе представљају диференцијалне црте за икавске говоре, тако и по начину

на који су употребљене. Видели смо, наиме, да су у Р1 и Р3 група *-jd-* и глагол *ići* неизмењени и да инфинитив има дужи облик, док су у Р2 иста група глагола новијег облика а инфинитив краћи. Слична разлика постоји између Р2 и његовог предговора који представља посвету сплитском архиепископу Николи Динаричићу. У њој је језик архаичнији. Та двојакост у употребљавању ових црта и доследност употребе само једних у једном или само других у другом делу, показују да Филиповићев језик као целина није представљао спонтани одраз језика који је он носио у себи, него да га је по потреби или из одређених разлога с т в а р а о .

Друга важна чињеница у дефинисању Филиповићевог говора, још илустративнија, коју смо такође у току анализе више пута истицали, јесте факат да Филиповић није био једини писац чиији се језик не подудара са дијалекатским особинама завичајног говора. Видели смо да се у њиховом језику не налазе црте типичне за Далмацију него место њих и такве које ни онда, ни раније нису могле бити далматинске. То су, да поновимо, радни придев типа *došao*, глаголи треће Белићеве врсте са инфиксом *-ni*, облик *pojdem, najdem (i idem)* који су на тлу Далмације морали бити измењени негде током XIV—XV века, и плуралски наставак *-ita* код именица. Констатовали смо и то да су та одступања била масовна а не појединачна. То би конкретно значило да се ни Филиповићев језик не с м е, у интересу тачне оцене, п о с м а т р а т и и з о л о в а н о, него обавезно у склопу књижевног језика онога времена, поготово кад се ради о истој врсти књижевног стварања и истој професији њених аутора.

А какав је био књижевни језик онога времена и шта је он представљао у односу на живе народне говоре?

О језику босанских писаца као посебној целини, са тачно утврђеним карактеристикама — нема радова. Постоје само монографије појединих писаца у којима су неке црте тумачене утицајем књижевног језика, при чему је тај књижевни језик остајао апстракција.⁶

О језику далматинских писаца адекватне књижевности имамо, видели смо, поменути студију професора Маретића у којој је обрађен језик писаца углавном средње Далмације. Али о њиховом језику не постоје идентична мишљења аутора ове студије и професора Белића. Проф. Маретић наиме, закључује да језик којим су писали далматински писци није био народни. Цитираћемо његове речи: „I u jeziku dalmatinskih pisaca nalazimo crta, koje jamačno nijesu bile narodne; i oni na pr. kao i slavonski pisci uzimaju često pune oblike mjesto enklitickih, namještaju često enklitike drukčije, nego bismo očekivali. Da talijanizmi i latinizmi u njihovu jeziku ne mogu biti narodni, to se samo sobom razumije; ovamo ide na pr. složeni particip, afirmacija mjesto negacije, upotreblja-

⁶ Рад Херте Куње: „Језик босанске књижевности XVII и XVIII вијека у свјетлости књижевно-језичког манира, објављен у Зборнику за филологију и лингвистику књ. XIV/I (Нови Сад, 1971), стр. 33—53 дошао ми је до руке пошто сам већ предала дисертацију.

vanje broja *jedan* prema tal. *uno*, pisanje *bez da, za da, za* s infinitivom. Nijedan dalmatinski pisac nije sasvijem tačno nasljedovao narodni govor svoga zavičaja, nego se svaki više ili manje ugledao u druge pisce, i tako im je jezik dosta konvencionalan ... Da naši Dalmatinci — konstatuje dalje Maretić — nijesu pisali onako, kako je govorio narod njihovih zavičaja, to se vidi otud, što se u gdekojim crtama razlikuju pisci, koji su u isto vrijeme i u istom mjestu živjeli te se jamačno vrlo dobro poznavali. Takovi su pisci na pr. Splječani Macukat i Marki. U njihovu jeziku vidimo ove razlike: Macukat u part. perf. piše veoma često na kraju *-o*, na pr. *došo, imo*, a Marki nema toga nikad; Macukat piše u nom. sing. mask. *ti* i *ta* (lat. *iste*), a Marki samo *ti*; Macukat u akuz. sing. fem. piše samo *je* (lat. *eam*), Marki samo *ju*; Marki u gen. pl. mask. često ima *-ov*, na pr. *grihov, sinov*, a u Macukata toga nema“. Слично констатује Маретић за Качића и Лучића, оба из Макарске, од којих први пише у дат. пл. маск. наставак *-im* који је Лучићу непознат. Слично је са и са множинским *-imat* који налази код Качића а код Лучића не. „*Da su dalmatinshik pisci* — закључује Маретић — *tačno pisali onako, kako je narod u njihovim krajevima govorio, ne bi u njihovu jeziku bilo takvih razlika, kakve su navedene* (н. д. I, стр. 173—174) (подвукла Д. И.).

Професор Белић (ЈФ III, стр. 145—146) у приказу Маретићеве студије, међутим, каже: „Г. Маретић није поредио грађу ових споменика са материјалом народног језика различитих крајева Далмације ни XVIII в. ни данашњег времена. То је излазило из круга његова задатка. Зато мислим да је била изван његова задатка и оцена питања, да ли је *došo/bio* код Мацуката црта народног језика или није. Тако и све остало што је у овом правцу Маретић навео. Јер то што се код далматинских писаца налазе разлике које је проф. Маретић навео не сведочи још да то није народни језик, пошто се у народном језику могу находити варијанти или дублети, од којих писци могу узети само једну, а не све шаренило црта. На пример, Маретић износи да Мацукат има само *je/eat/*, Марки само *ju* и види у томе неку ненародност њихова језика. Међутим код Бановаца из Котара и Матића из Чавоглава код Дрниша имамо *оба* облика, само је *je* обичније. Код Терзића (из Пољица) имамо такође *оба* облика, само је *ju* обичније... Да ли се уопште може рећи да ове разлике показују да језик није био народни, или би се, можда могло пре рећи да језик не би био довољно народни да код њих влада сувише велика уједначеност. Сва ова *и слична ишћања* — закључује проф. Белић — *не би се могла решити докле год се језик свакога ишца не би идентификовао, везао са језиком његова краја и докле се не би йоказало ишћа је неки ишца сѝилски одабрао за свој језик, а ишћа је из свог језика изосѝавио или ишћа је од других йозајмио“*. (Подвукла Д. И.).

Професор Белић с пуним оправдањем је замерио Маретићу што је и такве разлике као што је искључиво употреба акуз. синг. *ju* или искључива употреба само *je* означио као разлике које илуструју ненародност пишчевог језика. Дистинкција *ju:je* не уноси никакву дијалекатску диференцијалност у оквиру далматинских говора, нити представља страни утицај као неки од поменутих галијанизма и лати-

низама, па се, према томе и не може друкчије окарактерисати осим као стилска особина писца.

Потпуно је оправдана и друга замерка Маретићевом закључку што без поређења писаног језика писца са живим говором доноси закључак о ненародности његовог језика.

§ 107. У радовима ове врсте, потребно је водити рачуна још о једној чињеници, такође од велике важности, нарочито кад се ради о таквим областима као што су средња Далмација и далматинска Загора. То је питање о пореклу и саставу становништва.

Познато је да је велики део углавном средње Далмације и далматинске Загоре преплављен дошљацима из западне Босне и западне Херцеговине и околних области. Но та насељавања нису извршена сва у исти мах нити у исто време, нити су пак увек доводила до мешања становништва јер су досељеници некад, нарочито током XVI—XVII века, насељавали потпуно празан простор, одакле се раније становништво или било разбегло, или је било побијено или одведено у ропство, или пак постојало у минималном броју. Нови досељеници често су бежали даље, а напуштене области попуњавали су други. Мало је покрајина наше земље које су толико пута, и на тај начин, мењале становништво, па према томе и дијалекатску физиономију као средња Далмација. Историјски подаци и наших и страних архива и извора то сасвим јасно показују. Ми се, разуме се, не можемо на овом месту на томе детаљно задржавати. Напоменућемо само, у интересу тачне представе о саставу становништва, само оне најважније податке о досељавањима и исељавањима становништва углавном у област средње Далмације. Прегледности ради најпре ћемо навести сва исељавања из области напред поменутих, а затим и сва насељавања у њих.

1. Године 1475, услед турских напада, велика маса народа побегла је из Цетинске крајине и склонила се на острва (Др. Јован Ердељановић, О пореклу Буњеваца, Посебна издања СКА књ. LXXIX, филозофски и филолошки списи књ. 19, Београд 1930, стр. 40).

2. У време млетачко-турског рата 1498—1503. године велики број становништва напустио је Далмацију и склонио се у приморске градове, далматинска острва, и чак у Италију (исто, стр. 40).

3. Године 1596, када су Турци поново освојили Клис, сви они који су заједно са Млечићима учествовали у борбама за његово ослобођење, морали су бежати испред турске освете. Тако се зна да су многи тада избегли и населили се у Гомирју у Врбовском и у Моравици у Хрватској.

4. Други податак значајан за ове проблеме јесте велика сеоба од око 10.000 породица (мисли се преко 30.000—40.000 душа) из Клишког санцака у првим десетинама 17. века. Према Ердељановићу једни су (мањи број) отишли у Лику — то су данашњи лички Буњевци; други, бројнији, иселили су се у Бачку (данашњи бачки Буњевци).

5. Године 1648, приликом турског заузећа Книна, Сиња, и Задварја, висовачки фрањевци пребегли су с народом из тих крајева и населили у Шибеник и око њега.

6. По кандијском миру 1669, кад су Турци поново заузели изгубљени део Далмације (око средњег тока Цетине) један се део народа преселио у Истру око Пуле и околним кутом опустошеним местима (Златовић, н. д. стр. 46).

7. Кад је народ из Далмације, заједно са Млечићима, 1688. године поново освојио Клис, нашли су у негдашњој бискупији тако мали број католика да се није могло ни помислити на обнављање те бискупије (Златовић, н. д. стр. 134).

8. За наш живаљ у Молиској области јужне Италије и штокавце икавце у Истри такође се зна да се иселени из средње Далмације (Решетар, молиски, стр. 88, Рибарић, Истра, стр. 46).

О досељивању становништва из суседних источних, области има такође много забележених података. Оно је почело још у XIV веку (1305, 1308, 1346, 1351, 1371, 1375, 1382, 1394, 1397), а појачано је падом Босне и Херцеговине под турску власт (Ердељановић, н. д. стр. 47—48). Познато је да је после многих тешких борби за време кандијског рата и после њега Далмација била толико опустела да имања богатих турских бегова није имао ко да обрађује. Зато су Турци, у времену од 1671—1677 довели у Цетину, од Драговића до Задварја, мноштво кметова и сељака из Раме и Дувна. Десет година касније (1687—1689), како смо већ у почетку овога рада напоменули, рамски братри, уз помоћ војске Јанковић Стојана, пребацили су из рамске котлине и суседних области у исте ове крајеве преко 5.000 особа.

Године 1690. у опустела Цетинска села (Граб, Потравље, Мућ и др.) Фрањевци су девели мештане из Броћна (зап. Херцеговина). У тим сеобама, које из западне Херцеговине које из западне Босне, било је преведено око 2.000 особа (Ердељановић, н. д. стр. 51).

За време аустро-турског рата (1683—1699), после освајања Книна, кнезови Мартин и Мате Војновићи населили су око 90 породица од Фојнице по Петровом пољу код Дрниша (Ердељановић, н. д. стр. 51).

Сеоба Морлака из Босне и Херцеговине у Далмацију за време морејског рата (1684—99) сматра се једном од највећих сеоба у историји наших народа. Није изведена одједном. Колико их је тачно досељено, разуме се да се не зна. Извесну оријентацију пружају два података из млетачких архива. Први од 3. XII 1696. указује да је у том периоду нових досељеника Морлака било око 50.000, пребеглих са турске територије (податак из Млетачког државног архива). По другој процени из 1703. године истог извора нових поданика у целој Далмацији било је 38.563 (Др. Глигор Станојевић, Далмација у доба морејског рата 1684—1699, стр. 127—128).

Сви ови подаци, забележени у архивама наших самостана и млетачким документима, јасно показују да Далмација, с обзиром на мноштво досељеника из области дијалекатски веома различитих, није могла представљати једну компактну језичку територију.

Од тога времена, гј. од времена када су стварали наш Филиповић и већина Маретићевих далматинских писаца, па до данашњих дана прошло је више од два века. У том периоду нових миграција, како усељавања у Далмацију тако и исељавања из ње више није било. И језик је углавном стагнирао. Крупнијих иновација које би даље исцепкале и разјединиле далматинске говоре такође нема. Па ипак приликом својих дијалектолошких испитивања нисам наишла ни на говор РБ, ни на неки западnobосански тип, нити евентуално на Филиповићев тип говора. А обишла сам, са тачним пописом места која су, према Ердешановићу, запосели током 17. века досељеници из суседних источних области не само села у Дугопољу код Клиса, Сињском пољу код Сиња, у Петровом пољу код Дрниша него и далеко ширу територију од Мостара према Имотском и Потрављу све до Шибеника и Скрадина на северу и од Мостара према Задварју, Макарској и Заostroгу. Говор ових области представља *устале* говорни тип са јасно издвојеним изоглосама, који се, као целина, о ш т р о језички одваја од говора са леве стране Неретве и суседних западно-босанских говора. (Исп. о томе извештаје са дијалектолошких испитивања објављених у Гласнику САНУ за године 1958, 1959 и 1960).

Да ли се досељено становништво одселило даље и однело са собом свој говорни тип, или се задржало, а период од 200 г. нивелисано све разлике између његовог и староседелачког говора — то је проблем за себе и ми у њега овде не можемо улазити. Чињеница је, међутим, да га данас овде нема. Али је исто тако чињеница да га је у 18. веку, бар извесно време, ту морало бити.

Напоменућемо овде још један податак интересантан у адекватном смислу за говор и живаљ Филиповићевог родног места. Наиме, према Владићу (н. д. стр. 61) после великог исељавања током 1686—89. године, Турци су у Рамску област довели ново становништво из њених северних крајева.

Све ове напомене дакле, јасно илуструју комплексност проблема око оцене и дефинисање језика једнога писца из прошлости, поготово ако се ради о писцу који потиче из области толико изукрштане метанастазичким померањима.

Рашишћене представе о етничким збивањима условљавају, разуме се, тачну оцену дијалекатске вредности разматраног дела. А чињеница да два писца из истог места и истог времена сасвим различито пишу — што је некада довело Маретића до погрешног закључка, сада се неоспорно јавља у новом светлу. Таква појава не само да је оправдана, него и неминовно произилази из историјског збивања у Далмацији тога времена.

У вези са језиком нашег Филиповића ни рашишћени етничко-миграциони проблеми нису допринели решавању локалитета његовог говора. На територији средње Далмације данас га нема. Међу досељеничким и исељеничким говорима, видели смо, такође га нема. Где је онда био локалисан и да ли је уопште постојао?

§ 108. Утврдили смо да наш Филиповић и писци средње Далмације у XVIII веку нису писали завичајним дијалектом.

Доследност у избегавању далматинизма код свакога писца понаособ и чињеница да се та појава јавља масовно никако не може бити случајност.

Исто тако неће бити случајност ни чињеница коју наводи Маретић (далм. I, стр. 174—175) „da su prije XVIII vijeka samo dva Dalmatinca, koja pišu štokavski; to su B. Kašić i A. Komulović, obojica nastoje pisati dubrovački“. То, разуме се, никако не значи да се у средњој Далмацији у 17. веку још говорило чакавски (уколико је уопште тачна тврдња М. Решетара о толико широким границама чакавског у прошлости на тлу средње Далмације). Али једно сигурно значи: изневеравање или тачније одустајање од традиције да чакавски говор доминира у писаној речи ових крајева. Ово „изневеравање традиције“ утолико више скреће на себе пажњу што га налазимо код писаца са врло стабилне чакавске територије, наиме код Бартола Кашића са отока Пага и Александра Комуловића из Сплита.

Сва ова запажања наводе дакле на размишљање и упућују на помисао да се ближе упознају и детаљније испитају делатности и концепције фрањевачких црквених организација и њиховог познатог Збора за ширење вере (Congregatio della fide) од чијих чланова и потичу дела чији је језик у центру наше пажње. Ово утолико пре што је не само верско-пропагодна делатност него углавном и сва просветно-књижевна делатност била у њиховим рукама и што у њиховим круговима дискусије о језику нису биле ни ретке ни неефикасне. Напротив.

Познато је да реформација није ни издалека ухватила толико маха у нашим крајевима под католичком црквом као што је то био случај са противреформацијом. Противреформација је имала великог значаја за културни живот нашег народа не само у областима под млетачком и аустроугарском влашћу него и у областима под Турцима. Активност Ватикана, нарочито је била појачана после тридентског концила и имала је, захваљујући изванредној организованости и великим амбицијама, великог утицаја баш у широким народним слојевима, без обзира на границе, при чему су њени мисионари показали необично много спретности у прилагођавању локалним приликама и у разумевању проблема који су се наметали.

Поред јачања основне писмености, подизања школства и ширења практичне католичке књижевности, што представља свакако значајне тековине овога доба и ове делатности, за нас је, с обзиром на тему о којој пишемо, свакако најинтересантнија активност поборника обнове у вези са књижевним језиком.

Обнова верског живота огледала се најбоље, као што је познато, у доста богатој побожној-поучној књижевности која се развила од последњих деценија шеснаестог века у свим хрватским крајевима, па и у крајевима под Турцима, за разлику од учене уметничке књижевности, ограничене само на слободне крајеве и на јаке културне и интелек-

туалне кругове. Ова књижевност имала је у првом реду практичне циљеве да снабде душебрижнике и вернике најпотребнијом црквеном литературом: катехизмима, различитим „зрцалима“ за исповеднике и проповеднике, животима светаца, дакле верским морално-дидактичким делима, готово увек преведним или компилираним. Разумљиво је што таква дела сем по изузетку, нису имала нарочите литерарне вредности. Њихов значај је далеко већи у погледу језика којим су писана.

Чакавски дијалекат, који је до 16. века доминирао и у далматинској писаној речи, није могао да удовољи основним потребама и циљевима противреформаторске књижевности. Локализован на малој територији, далеко мањој од територијалних амбиција спроводника католичке обнове, чакавски је имао још једну особину неподесну за ефикасне комуницирање са далеко бројнијом штокавском паством. Доста се разликовао од штокавског по граматици а нарочито по лексици.

Како је противреформска активност управо била намењена оном најнеписменијем и најнеученијем, насупрот рецимо ренесанси па делом и реформацији чији су утицаји умали одјека углавном по градовима међу његовим богатим и високо интелектуалним круговима, то је и језик којим се требало обраћати најнеписменијим слојевима морао бити на њиховом нивоу. А то није могао бити чакавски, језик традиционалне лепе књижевности непознате и неразумљиве неписменим или слабо писменим. Свестан ове чињенице, рационални католички клер у Риму у чијим редовима су и многи наши људи из сиромашних и забачених крајева заузимали важне положаје, врло је брзо приступио решавању питања јединственог језика за широку територију њихове делатности, озбиљно и без предрасуда. Нико можда, како то истиче М. Комбол (н. д. стр. 205), и није био позванији да донесе мишљење о норми књижевног језика од учених католичких свештеника који су, као мисионари, имали прилике да прокрстаре широко пространство домена католичке цркве на Балкану и ван њега, и који су, према томе, морали имати најбољи увид у распрострањеност појединих говора па и појединих језичких црта. Тако се предлози за решења јављају врло рано, већ 1582. године. Дубровчанин Марин Темперича, трговац, који је прокрстарио Балкан и најзад ступио у исусовачки ред, предао је исусовачком генералу Клаудију Аквавиви занимљиву споменицу о заједничком књижевном језику који би се употребљавао на целом Балкану. Истовремено се јављају и други покушаји да се књижевни језик оформи од црквенословенског и народног говора Дубровника, млетачког приморја и Босие (Будинић, Алберти, Комуловић).

Ми се, разуме се, не можемо на овом месту задржавати на историјату свих збивања око јединственог језика у пропагандној литератури католичке противреформације.

Подсетићемо се само, у најоштријим потезима, на делатност и начела тројице истакнутих писца Бартола Кашпића, Александра Комуловића и Јакова Микаље, чији су ставови и резултати иначе познати у науци и књижевности, али су у лингвистичкој литератури и радовима ове врсте недовољно коришћени и прокоментарисани.

Вероватно да ни код једног тадашњег хрватског писца из нештокавских крајева идеје о прихватању штокавског дијалекта за заједнички језик нису толико сазреле као код чакавца Бартола Кашића, са острва Пага. Познато је да је он, за потребе чланова илирске академије (*Accademia linguae illyricae*), а на тражење исусовачког генерала, поменутог Клаудија Аквавиве, написао своју познату граматику *Institutiones linguae illyricae* (Rim 1604) држећи се његових сугестија о најраширенијем народном говору. Тај „најраширенији говор“ имао је, иако много штокавских елемената, ипак, чакавску основицу које је Кашић у каснијим радовима у многоме ревидирао. Као католички мисионар у Дубровнику и у крајевима под турском влашћу имао је Кашић далеко више могућности да стварно упозна најраширенији говор. То његово упознавање штокавских говора све се јасније одражавало на језику његових бројних списа, тачније превода. Врхунац, према наводима М. Комбола (исп. н. д. стр. 206—207), представљају рукописни превод Светог писма „*Život gospodina našega Isukrsta* (Rim 1638) и познати „*Ritual rimski*“ (Rim 1640). У предговору овог последњег дела, износи Кашић своја сада искристалисана схватања о књижевном језику. Он б о с а н с к у ш т о к а в с к у и к а в ш т и н у означава као „*jezik najobćeniji koga može svak razumeti*“. Тај босански икавски, 15 година пре објављивања Ритуала римског, у једном писму исусовачком генералу Кашић назива „*lingua commune nazionale*“ (Комбол, н. д. стр. 206—207).

Идеје и ставове Б. Кашића, као што је познато, делио је и Сплићанин Александар Комуловић, чија су дела такође писана у духу усвајања штокавског говора. Прихватио их је и исусовац Јаков Микаља, аутор познатог хрватско-латинског-талијанског речника „*Blago jezika slovin-skoga*“ штампаног у Лорету и Анкони 1649—1651. године. У предговору овог речника Микаља хвали босанско наречје називајући га најлепшим и пореди његову лепоту изражајности са лепотом тосканског наречја у Италији.

§ 100. Овакав став и пракса у погледу језика нису остали без одјека ни међу литерарним ствараоцима каснијег времена. И наш Филиповић, и далматински Маретићеви писци XVIII века припадали су редовима католичке обнове и били школовани према њеним програмима. Њима су, према томе, морала бити позната и стварања њихових претходника и њихова настојања око књижевног језика, укључујући овде и поменуте Комуловића, Кашића и Микаљу. Фра Андрија Кашић Миошић, једна од најкрупнијих личности онога времена, који је сигурно многим служио као литерарни углед, и чија су дела прештампавана и после његове смрти — свој језик, у духу Кашићевих и Микаљиних начела такође назива босанским. На насловној страни свога познатог дела „*Kogabljica*“, изданог 1760. године у Млечима, сам каже: „*сложио у језик босански*“.

Да његов језик није говор њему завичајног макарског приморја нити уопште дијалекат средње Далмације, то смо више пута казали и надам се доказали. А показали смо исто тако да се чворне језичке прте у њему — оне које одређују припадност одређеном типу — говоре и у

дијалекатски разуђеној Босни, што потврђује и сам писац називајући свој језик босанским.

И за све остале далматинске писце тога периода и за нашег Филиповића констатовали смо слична одступања од говора средње Далмације. И за све њих можемо констатовати исто тако да су начелно усвојили општи став да се босански говор прихвати као књижевни језик. Разлика има, међутим у схватању термина босански и у различитим називима књижевног језика.

Босански књижевни језик, који је тада (и раније, током XVI—XVII века) стваран, не само што није био уједначен, утабан или нормиран него није био ни одраз једне одређене босанске територије. А Босна је у дијалекатском погледу, као што је познато, изукрштана различитим говорним цртама и изоглосама од којих су неке, са високим фреквенцом употребе, биле у превирању, још нестабилизоване и дублетске (нарочито деклинациони наставци) што је такође увећавало и онако богат инвентар разноврсности. Ако томе додамо још и чињеницу да су писци, и далматински и босански, користили ову или ону црту према свом нахођењу или према ономе који су од говорних типова Босне познавали, често одабравши један рефлекс за једно дело, а други за друго, онда је сасвим јасно одакле неуједначеност и толико шаренило особина. Разуме се да ни књижевно-црквеним делима ранијих периода не можемо негирати одређени језички утицај, поготово ако се узме у обзир, како смо то напред навели, да је та књижевност у највећој мери била компилагорска, преписивачка, па чак и плагијаторска. Овде конкретно мислимо на честу употребу глаголских именица, нарочито од свршених глагола, чест пасив, облике од основе *хоиш-* код глагола *хйеиш*, чега нема у средњој Далмацији и РБ, а највероватније ни другде по Босни). Поред ове основне особине босанског књижевног језика овог времена, дакле поред неуједначености, могу се, како смо то у току анализе видели, констатовати и неке тенденције у форсирању или игнорисању појединих карактеристичних црта. При томе су босански писци били у привилегисаном положају јер им је било потребно да унесу мање корекција у свој завичајни говор него што је то било потребно Далматинцима. Црте које су далматински писци одабрали, видели смо, нису биле бројне али значајне, утолико више што им је фреквенца у језику врло висока (нарочито радног придева). Босанци су, пак, бар они на које смо имали могућности да се у току анализе осврнемо, тежили да избегну шћакавизме, чакавску супституцију меког, денталног, звучног плозива, јотваност групе *јд*, локализме типа *дојем*, *најем*, а вероватно још и друге, што би тек детаљно испитивање могло да утврди. При томе је јат, најкрупнија црта која је диференцирала све наше говоре, па и босанске, био усвојен са оба рефлекса. Поред икаваца и јекавски писци имали су своје место у књижевним круговима тога доба.

Било је више назива за језик ове књижевности. Бартол Кашић и А. Качић-Миочић поред Босанца Матијевића називају га босанским, С. Маргитић босанским или илиричким, наш Филиповић илиричким у предговору Р3 (стр. 26) и у тексту Р2 (стр. 81 и 264), М. Павић илиричким

или далматинским, Раднић словинско-босанским, Посиловић илиричким алити словинским, Лаштрић славно босанским, Бановац хрватским, Дивковић сад српским, сад словинским, сад босанским итд. У којој су мери сви ови називи одговарали језику којом је писана верска књижевност овог доба — остаје да се проучи у даљим испитивањима.

§ 110. Да закључимо. И наш Филиповић, и Маретићеви далматински писци XVIII века, с обзиром на територију на којој су живели, стварали а многи се од њих и родили, свакако су далматински писци. Али језик којим су писали није представљао далматинске говоре ни XVIII века ни ранијих периода. Они су сви, будући у свештеничким редовима — што значи у редовима католичке обнове — следили њене програме и прихватили њена језичка начела. Та начела налагала су да се пропагандна побожно-поучна књижевност, намењена најбројнијој и најнеписменијој пастви, пише језиком довољно разумљивим за широку територију на којој је доминирала католичка црква. За такав језик су, цео век раније, Бартол Кашић и Јаков Микаља прогласили босанску штокавску икавицу, називајући је „најлепшим нашим говором“ и „заједничким националним језиком“.

Тај босански књижевни језик, који су прихватили и далматински писци XVIII века, није представљао језик једне одређене босанске покрајине, био је неуједначен и неутабан као и уосталом, сви књижевни језици у формирању. Босна је у дијалекатском погледу врло некомпактна, и писци су писали сваки на свој начин, према ономе шта су од босанских црта одабрали или упознали, у самој Босни или међу њеним бројним посељеницима, расутим по средњој Далмацији.

Такав језик, називајући га илиричким, прихватио је и наш Филиповић. У односу на своје савременике Филиповић је био најархаичнији. Био је доследно штокавски писац, доследно икавски, тежио је да пише штакавски (понеки неуочени шћакавизам или нешћакавска замена са *stj* ипак су му омакли), настојао је да избегне далматинизме у вези са крајним *-l* (али лексема *tejaci* и ретки радни придеви на *-a* ипак су га одали), игнорисао је инфикс *-ni-* код глагола треће Белићеве врсте, употребљавао је искључиво босански облик одричног глагола *imati*. Деклинација му је била архаична, са новијим облицима углавном код заменичких речи и почецима превирања углавном код именица женског рода на сугласник у номинативу једине. Акцентуација му је била пренесена, делимично, са добро чуваним дугим слоговима и карактеристичним кановачким дуљењем, најизразитијим код вишесложних речи. Овакав језик, тј. све наведене црте у целини, не подударају се ни са једним досад описаним икавским говором, али се свака од њих, посебно узета, може наћи на босанској територији, док многе од њих, ни у једном периоду развитка, нису биле нити могле бити далматинске.

Сумирајући његов живот и рад, можемо, према томе закључити да је Јеролим Филиповић писао и стварао онако како је то наметао дух времена католичке обнове и како му је то диктирао његов висок положај у редовима католичког клера, а независно од дијалекта којим је вероватно приватно говорио.

